

e-ISSN: 2757-6108

DİSİPLİNLER ARASI DİL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY LANGUAGE STUDIES

CİLT/VOL: 6, SAYI/NO: 6, HAZİRAN/JUNE 2023

Haziran / June • Sayı / Number: 2023/6

e-ISSN: 2757-6108

Başlangıç / Founded: 2020

Yayın Aralığı / Period: Yılda 2 Sayı

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi, Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Derneği'nin yılda iki kez yayımlanan **uluslararası hakemli** dergisidir. Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi'nde yayımlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarına, yayın hakları Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi'ne aittir.

The Journal of Interdisciplinary Language Studies (IJLS) is a refereed international journal which is published by Interdisciplinary Language Studies Association. Writers are solely responsible for the content of their articles and the copyright belongs to the Journal of Interdisciplinary Language Studies (IJLS).

İmtiyaz Sahibi / Licensee

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Derneği

Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Yazı Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Başkan)
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Cüneyt AKIN
(Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferdi BOZKURT
(Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih DOĞRU
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editors

Prof. Dr. Cüneyt AKIN (Türkçe / Turkish)
Öğr. Gör. Nurcan İLBAŞ (İngilizce / English)

Dizin Sorumlusu / Index Supervisor

Doç. Dr. Ferdi BOZKURT

Mizanpaj Editörü / Layout Editor

Doç. Dr. Fatih DOĞRU

Yayın Danışma Kurulu / Board of Editorial Advisor

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN 'Türk Dili'
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Leyla KARAHAN 'Türk Dili'
(TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi)

Doç. Dr. Özgür AY 'Türk Dili'
(Uşak Üniversitesi)

Prof. Dr. Semra GÜNAY AKTAŞ 'Coğrafya'
(Anadolu Üniversitesi)

Prof. Dr. Kasım TURHAN 'Felsefe'
(Şımak Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferit USLU 'Felsefe'
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Cafer AYDIN 'Matematik'
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM 'Sosyoloji'
(Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Cemil YÜCEL 'Eğitim'
(Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Yakup CİVELEK 'İlahiyat-Arapça'
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Beyhan KANTER 'Edebiyat'
(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Halil İbrahim GÜRÇAN 'İletişim'
(Anadolu Üniversitesi)

Doç. Dr. Naci KULA 'Psikoloji'
(Bursa Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Sinan SARAÇLI 'İstatistik'
(Balıkesir Üniversitesi)

Yurtdışı Temsilciler / Representatives Abroad

Prof. Dr. Nikolay YEGOROV
(Rusya Federasyonu)

Prof. Dr. Nəpil BAZİLHAN
(Kazakistan)

Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA
(Kırgızistan)

Prof. Dr. Oktay AHMED
(Makedonya)

Doç. Dr. Neriman HASAN
(Romanya)

Prof. Dr. Ekrem ÇAVUŞEVİÇ
(Hırvatistan)

Prof. Dr. Lindita Xhanari LATİFİ
(Arnavutluk)

Prof. Dr. Elisabed BZHALAVA
(Gürcistan)

Dergimizin tarandığı dizinler / Indexes:

MLA International Bibliography

EBSCO

Index Copernicus

International Scientific Indexing (ISI)

Citefactor

Directory of Research Journals Indexing

ROAD

Asos

Türk Eğitim İndeksi

ACARINDEX

OKUYUCU MEKTUPLARI / LETTERS

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki görüş, yorum ve önerilerinizi editöre gönderiniz.
Readers are highly encouraged to express their views, comments or suggestions on published articles, to the editor.

Prof. Dr. Erdoğan BOZ
dadadergisi@gmail.com

Adres: İstiklal Mahallesi, Duru Sokak, Duru Apartmanı, Nu: 8/4
Odunpazarı / Eskişehir / TÜRKİYE
Telefon: 0222 2393750 / 2350
Belgegeçer: 0222 2291418
e-posta: dadadergisi@gmail.com

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of the Issue

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi olarak bu sayımıza hakemlik yapan değerli bilim insanlarına desteklerinden ötürü teşekkür ederiz.

The Journal of Interdisciplinary Language Studies (IJILS) wishes to appreciate the valuable scientists who refereed this issue for their assistance.

Haziran 2023/6 Hakemleri / Reviewers for June, 2023/6

- Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN, Trakya Üniversitesi / Trakya University
Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA, Marmara Üniversitesi / Marmara University
Prof. Dr. İbrahim TAŞ, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / Bilecik Seyh Edebali University
Prof. Dr. Turgut TOK, Pamukkale Üniversitesi / Pamukkale University
Doç. Dr. Ahmet Turan DOĞAN, Harran Üniversitesi / Harran University
Doç. Dr. Hakan AKCA, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Ankara Hacı Bayram Veli University
Doç. Dr. Harun BEKİR, Plovdiv Paisii Hilendarski Üniversitesi / Paisii Hilendarski University of Plovdiv
Doç. Dr. Mehmet ÖZBERK, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi / Ağrı İbrahim Cecen University
Doç. Dr. Melike SOMUNCU, Siirt Üniversitesi / Siirt University
Doç. Dr. Reşat ŞAKAR, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University
Doç. Dr. Serpil ERSÖZ, Manisa Celal Bayar Üniversitesi / Manisa Celal Bayar University
Doç. Dr. Zubaida SHADKAM, El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi / Al-Farabi Kazakh National University
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ, Afyon Kocatepe Üniversitesi / Afyon Kocatepe University
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer YILDIRIM, Fırat Üniversitesi / Fırat University
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ANGIN, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Eskişehir Osmangazi University
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ŞİMŞEK UMAÇ, Balıkesir Üniversitesi / Balıkesir University
Arş. Gör. Dr. Ebru KUYBU DURMAZ, Bursa Uludağ Üniversitesi / Bursa Uludag University
Öğr. Gör. Dr. Hanife YAMAN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi / Tokat Gaziosmanpaşa University
Öğr. Gör. Dr. Ümmügülsüm DOHMAN, Trakya Üniversitesi / Trakya University
Dr. Selenay KOŞUMCU, El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi / Al-Farabi Kazakh National University
Dr. Göksel SERT

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makaleler / Articles

Araştırma / Research

Beğeni İfade Etmeyen Beğeni Sözcük Birimleri

(Lexemes of Like That Don't Express Like) 1-13

Serdar KARAOĞLU

Araştırma / Research

Türkiye Türkçesinde Boş Artgönderim

(Zero Anaphora in Turkey Turkish)..... 14-38

Fatma ZENGİN ve Talat DİNAR

Araştırma / Research

Bergama Kozak Yöresi Ağzında Birleşik Zarf-Fiil Örnekleri

(Examples of Compound Gerundiums in Bergama Kozak Region Dialect)..... 39-54

Şaziye DİNÇER BAHADIR

Araştırma / Research

Çankırı Ağzları ile Batı Grubu Türk Lehçelerinin Ortak Özellikleri

(Common Characteristics of Çankırı Dialects and Western Group Turk Dialects) 55-75

Zeliha GADDAR

Araştırma / Research

Rus Dili Örneği Üzerinden Kanatlı İfadeler

(Winged Expressions on the Example of Russian Language) 76-98

Leyla Çiğdem DALKILIÇ ve İpek KIRKAVAK

Araştırma / Research

Diller Arası Sesteşlik: Rusça-Türkçe Dil Çifti Örneğinde Yalançı Eş Değerler

(Interlingual Homonymy: False Friends in Russian-Turkish Language Pair)..... 99-133

Selin TEKELİ

Araştırma / Research

Türkiye Türkçesi Ağzlarında Öteki'yi Etiketleme

(Labeling the Other in Turkey Turkish Dialects)..... 134-163

Selenay KOŞUMCU

Kitap İncelemeleri / Book Reviews

Kitap İncelemesi / Book Review

"Türkiye Türkçesinde Hızlılık" Adlı Eser Üzerine

(About of the "Türkiye Türkçesinde Hızlılık" Named Book)..... 164-167

Oktay TARHAN

Kitap İncelemesi / Book Review

"Türkiye Türkçesi Ağzlarından Seçmeler" Adlı Eser Üzerine

(About of the "Türkiye Türkçesi Ağzlarından Seçmeler" Named Book)..... 168-174

Kıymet DÜZGÜN ULUYOL

Beğeni İfade Etmeyen Beğeni Sözcük Birimleri

Serdar KARAOĞLU¹

Beğeni İfade Etmeyen Beğeni Sözcük Birimleri

Özet

Birey karşılaştığı olay ve durumlara yönelik şefkat, beğeni, beğenmeme vb. tutumunu çeşitli biçimlerde yansıtır. Konuşucu ve dinleyici arasındaki yaş, cinsiyet, statü gibi sosyokültürel etkenler bireyin tutumunu sergilemesinde belirleyici unsurlardır. Bu yönüyle beğeni ve beğenmeme nezaket stratejileri ile ilişkilendirilebilir. Beğeni ve beğenmeme konuşucu tarafından doğrudan dile getirilebileceği gibi, dinleyicinin yüzünü dikkate alarak kaçınılmalı bir söyleyişle de ifade edilebilir. Beğeni anlam birimi taşıyan *aferin*, *bravo*, *güzel*, *harika*, *iyi* ve *maşallah* sözcük birimlerine nezaket gereği beğenmeme anlamı da yüklenebilir. Bu çalışmada asıl olarak beğeni bildiren fakat kullanıldığı bağlama göre beğenmeme işaretleyebilen bu sözcük birimleri ele alınacaktır. Bu sözcük birimlerinin Türkçe sözlüklerdeki durumu dikkate sunulacak, beğeni anlam birimliğine sahip beğenmeme ifade eden bu sözcük birimlerinin nezaket ile ilişkili olarak söz içi karşıtlık oluşturabilecekleri belirtilecektir.

Anahtar Sözcükler: Kültür, dil, ironi, nezaket, söz içi karşıtlık, sözlük

Lexemes of Like That Don't Express Like

Abstract

Compassion, likes, dislikes, etc., for the events and situations that the individual encounters, reflects his attitude in various ways. Sociocultural factors such as age, gender, status between the speaker and the listener are the determining factors in the individual's attitude. In this aspect, like or dislike can be associated with politeness strategies. Like and dislike can be expressed directly by the speaker, or it can be expressed in an avoidant way, taking into account the face of the listener. Beautiful, well done, wonderful and bravo words can also be attributed to the meaning of dislike as a courtesy. In this study, these lexemes that express liking but can mark dislike according to the context in which they are used will be discussed. The situation of lexemes with this feature in Turkish dictionaries will be considered. It will be stated that lexemes expressing dislike with the semantic of liking can create intra-verbal contrasts in relation to courtesy.

Key Words: Culture, language, irony, politeness, enantiosemy, dictionary

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Bireyin, çevresinde olup bitenlere karşı tutumunu (öfke, sitem, övgü, beğeni, beğenmeme vb.) yansıttığında başta psikolojik ve sosyokültürel (statü, yaş, cinsiyet vb.) etkenler olmak üzere çeşitli belirleyici faktörler vardır. Bu tutumlardan bazıları iletişime olumlu katkı sunarken bazıları da iletişimi olumsuz yönde etkileyebilir. Özellikle beğenmeme ifadelerinin dile getirilme biçimi konuşucu ve muhatap arasındaki ilişkinin / iletişimin sürerliliğini sağlayabileceği gibi, bu ilişki ve iletişimin sekteye uğramasına da yol açabilmektedir. Bu yönüyle beğeni ve beğenmeme ifadelerinin nezaket kuralları çerçevesinde dile getirilmesi önem arz etmektedir.

¹ Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serdarkoglu26@gmail.com, ORCID : 0000-0002-8506-0082

Beğeni ve beğenmeme aynı zamanda konuşucunun psikolojik durumunu da yansıtan bir olgudur. Karmaşık duygu değerlerine sahip olan insanoglu, yaşantısında farklı koşullarda meydana gelen olay, durum vb. gelişmelere karşı tutumunu doğrudan, dolaylı, tepkide bulunmama gibi farklı biçimlerde yansıtabilir. Bunlardan dolaylı anlatımın Brown ve Levinson'da (1987) ifade edildiği üzere ima, varsayım, mübalağa, hafifseme, ironi, metafor vb. nezaket stratejileri vardır. Bu stratejilerden ironi, beğeni sözcük birimleriyle (Bøgholm, 1922'den aktaran Stern, 1931: 338) beğenmemeyi ifade etmede kullanılabilen bir stratejidir. Bu yönüyle beğeni anlam birimciği bulunan sözcük birimleri beğeni dışında beğenmeme anlam birimciğini de kodlayabilmektedir. Bu doğrultuda, bu tür sözcük birimlerinin *Güncel Türkçe Sözlük* (=GTS) ve *Kubbealtı Lugatı'nda* (=KL) durumunun incelenmesi, nezaket ve söz içi karşıtlık bağlamında ele alınması, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

2. İroni

İroni, muhataba yönelik duygu ve düşünceleri söylemin karşıtı biçimde aktarma tarzıdır (Karaağaç, 2013: 346; Tuğluk, 2017: 444). Baugers vd., ironinin şu özellikleri barındırdığını belirtir:

i. İroni örtüktür.

ii. İroni değerlendirme bildirir.

iii. Aynı ifadenin ironik ve ironik olmayan okumaları arasında fark vardır.

iv. Aynı ifadenin ironik ve ironik olmayan okumalarında karşıtlık görülebilir (Burgers vd., 2011: 189-190).

İroninin değerlendirme içeren örtük bir ifade olması, beraberinde muhataplar arasında nezaket stratejisi olarak kullanımını sağlamaktadır. Diğer yandan ironik ve ironik olmayan söylemin bağlama göre karşıtlık ifade etmesi, ironinin karşıtlık içerisinde ele alınmasını da gerekli kılmaktadır.

2.1. Nezaket ve nezaket ilkesi olarak ironi

Muhatabın yararını önceleyen nezaket ölçeği sunan Leech'in (1983), nezaket ilkeleri (politeness principle) içerisinde yer alan "beğenme ilkesi" (approbation maxim) (i) muhatabı küçümsemeyi en az düzeye indirmeyi, (ii) muhatabı övmeyi en üst düzeye çıkarmayı savlar. Bu ilke iki kutuplu övgü - yergi ölçeğini oluşturur ve konuşurun muhatabı hakkında iyi veya kötü değerlendirmeleri iletme derecesiyle ilgilidir (Leech, 1983: 132-133). Konuşucu muhatabına yönelik özellikle olumsuz değerlendirmelerini açık bir şekilde ifade edebileceği gibi, örtülü bir tarzda da ifade edebilir. Muhataba yönelik değerlendirmelerin örtülü olması beraberinde ironiyi akla getirir. Bu açıdan Leech (1983), iş birliği ilkesi ve nezaket ilkesiyle ilişkili bir "ironi ilkesi"nden bahseder. İroni ilkesi, konuşucunun muhatabına yönelik saldırgan tutum sergilemesi gerektiği durumlarda bunu nezaket ilkesiyle çelişmeyecek biçimde, fakat dolaylı olarak, ima yoluyla muhatabın saldırganlığa ulaşmasına izin verecek tarzda yapmasıdır (Leech, 1983: 82).

Böylelikle konuşucunun samimiyetsiz ve dolaylı saldırgan tutumuna muhatabın aynı biçimde karşılık vermesi önlenecektir. Konuşucu kaba görünmenin kibar yöntemiyle düşüncesini muhataba ileticek ve çatışma ortamının oluşması önlenecektir (Leech, 1983: 143-144).

2.2. Karşıtlık ve söz içi karşıtlık olarak ironi

Terim olarak karşıtlık “(1-opposition, 2-contrast) 1- Belli bir bağlamda bir dilsel birimle onun yerini alabilecek birim/birimler arasındaki bağıntı. 2- Birimlerin anlam ve görevlerini ayırt etmeye yarayan özellik.” (İmer vd. 2011: 170) olarak tanımlanmaktadır. Karşıtlık söz içi, sözcük çiftleri ve sözcükler arası olmak üzere üç alt kategoride değerlendirilebilmektedir (Dinar, 2018: 50). Bunlardan söz içi karşıtlığın inceleme alanını “çok anlamlı sözcük veya söz öbeklerinin anlamları arasında ortaya çıkan karşıtlıklar” (Dinar, 2017: 881) oluşturmaktadır. Dolayısıyla bir sözcüğün kendi içinde karşıt anlama sahip olması sözcüğün çok anlamlılığıyla ilgilidir (Dinar, 2018: 47). Çok anlamlı sözcük birimlerindeki anlam birimcikleri, kavram alanı açısından çift kutupluluk (övgü - yergi, beğeni - beğenmeme vb.) sergileyebilir. Konuşucunun muhatabına yönelik düşüncesini / eleştirisini açık bir şekilde dile getirmeme yöntemlerinden biri olan ironi, söylemden farklı bir durumu belirtmeye imkân veren ifade tarzı (Tuğluk, 2017: 444) olması yönüyle söz içi karşıtlıkla ilintilidir. Dolayısıyla söylemin tersini ifade etmesi bakımından ironi söz içi karşıtlığı barındırır (Dinar, 2018: 193).

3. Yöntem

İroni ve söz içi karşıtlığın anlaşılabilmesindeki temel faktörlerden biri bağlamdır (Clyne, 1974: 343’ten aktaran Neshkovska, 2015: 1; Dinar, 2018: 47-48). Sözlü iletişimde muhatapların doğrudan bağlam içerisinde yer almaları dolayısıyla ve parçalarüstü ses birimleri aracılığıyla birbirlerine yönelik ironiyi yakalamaları daha kolayken yazı dilindeki metinlerde okuyucunun dolaylı olarak bağlama dâhil olması dolayısıyla ironiyi tespit etmek görece daha zordur. Bu yüzden çalışmada, gündelik dilde “beğeni bildirmeyen beğeni sözcük birimleri” olarak kullanıldığını gözlemlediğimiz *aferin*, *bravo*, *güzel*, *harika*, *iyi* ve *maşallah* sözcük birimleri ele alınmıştır. Gözleme yöntemiyle çalışmaya konu edilen sözcük birimleri Cumhuriyet Dönemi eserlerinden (roman, öykü, deneme vb.) oluşturulan derlemden tanımlanarak nezaket stratejisi ve söz içi karşıtlık açısından betimsel yöntemle değerlendirilmiştir.

4. Bulgular

Söz içi karşıtlık olarak beğeni ve beğenmeme bildiren sözcük birimleri aşağıdaki gibi ele alınmıştır.

i. *Aferin*

Sözcük biriminin *ünlem* etiketiyle birinci anlamı *GTS*’de “Övme, takdir, beğenme vb. duyguları belirtmek için söylenen söz, bravo” *KL*’de ise “Beğenme, takdir, teşvik duygularını anlatmak için kullanılır; yaşa, var ol, bravo!” olarak kaydedilmiştir. Her iki sözlükte de sözcü-

ğün söz içi karşıt anlamı bulunmamaktadır. Sözcük biriminin beğeni / övgü anlam birimliği için aşağıdaki kullanımlar örnek verilebilir. (a ve b)'de yaşça büyük, (c)'de ise statü bakımından üstün kişilerin kendilerinden küçüklerin davranışlarına yönelik beğeni ifadesi söz konusudur. Bu yönüyle *aferin* sözcük biriminin yaşça veya statü bakımından büyüklerin küçüklere yönelik beğenilerini ifade etmek için kullanabilen nezaket ifadesi olduğu görülmektedir.

(a) “*Hayrullah Beye elimle süt sağdım, kahvaltı hazırladım. Elimde tepsi, sakın çehremde hemen hemen neşeli bir tebessümle odasına girdiğim zaman doktor, pek memnun oldu. - Aferin Feride! Çok memnun oldum.*” (RNG-ÇK)

(b) “*Şimdiki nesil de bizim gibi, anlayışlı yetişiyor. Aferin Beyhan'a ki böyleleriyle arkadaş oluyor hep. Baksana, tosun gibi. atletik bir tip. Üstelik bakışlarında çok da yumuşak, sevgi dolu bir ifade var.*” (HT-ŞYY)

(c) “*İmtihan var dediler, bir gün, beni kaldırdılar yatağımdan, bir odaya soktular... Profesörler içerde... Bir iki de öğrenci var.. Benden önce kadınlar, koşuşundan da iki hasta çağır-mışlar. Profesörlerin en Ordinaryüsü bir kıza gösterdi beni:*

(...)

Ne sordularsa takır takır verdi cevabını...

'Bravo!' dediler. 'Aferin!..'” (RI-BK)

Sözcük birimi bu kullanımı dışında (a-b)'de öfke ve (c)'de sitem anlam birimliği ile beğenmeme de ifade etmektedir. (a)'da bir kadın ile kocası (karı-koca) ve eski muhtar, (b)'de üst-üst ve (c)'de arkadaş (kuzen) arasında kullanımı, sözcük biriminin farklı sosyal tabakalarda beğenmeme ifadesi olarak kullanılabilmesini göstermektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki karı-koca ve arkadaş gibi samimiyetin ileri düzeyde olduğu ilişkiler nezaket ilkeleriyle ters orantılıdır (Leech, 1983). Yani samimi ilişkilerdeki söylemler resmî ilişkilerde kaba, resmî ilişkilerdeki söylemler ise samimi ilişkilerde samimiyetsizlik olarak algılanabilir.

(a) “*‘Askerlikte çok film gördüm!’ dedi İt Omar.*

‘Aferin!’ diye bağırdı Havana. ‘Ben ciğer evlat diye, yerde yanıp gökte savrulayım; siz birbirinize askerlikte gördüğünüz filmleri anlatın! Aferin Kepçekulak Velikul! Aferin Devebo-yunlu Cemal!...

‘Otur ulan aşığı! Şimdi iki tane çarpacağım, geberip gideceksin!...’ dedi Velikul, karısı-na.” (FB-T)

(b) “*‘Ustabaşı, dudaklarını titreten, gözlerini kasan bir hırsla odaya daldı. Celâl ustayı omuzundan hırslı hırslı sarstı. Celâl usta sıçradı. Beriki bas bas bağıyordu.*

- **Aferin** sana! Bunun için mi getirdik seni amelenin başına. Sen böyle yaparsan amele ne yapmaz. Tornalar boş dönüyor, presler boş dönüyor, freze... Kilovatlar su gibi akıyor, amelenin her biri bir yana değilmiş.. Yazık günah değil mi.. Vicdansız herifler!" (OK-EK)

(c) "Müjgân, sofrada bir işle meşguldü. Feride, dargın bir sesle:

- **Aferin** sana Müjgân, dedi. Yola çıkacağım gün niye beni böyle geç bıraktınız? Müjgân, her günkü soğukkanlılığıyla cevap verdi: Birkaç defa odana geldim, o kadar yorgun uyuyordun ki, kıyamadım." (RNG-ÇK)

ii. Bravo

Sözcük birimi ünlem etiketiyle GTS'de "Aferin, yaşa` anlamlarında beğeni bildiren bir söz." ve KL'de "Âferin, yaşa anlamında takdir sözü." anlamında kaydedilmiştir. Sözcük biriminin her iki sözlükte de söz içi karşıt anlamı bulunmamaktadır. Sözcük biriminin beğeni / övgü anlam birimciği için aşağıdaki kullanımlar örnek verilebilir. Sözcük birimi (a)'da arkadaş, (b)'de aile içi (çocuk-baba) (c)'de seyirci - aktör ilişkisinde beğeni / övgü ifadesi olarak kullanılmıştır.

(a) "Yaman adamsın Velikul! İnanamıyorum!..."

"Ohhoooo! Sen beni tanıyamamışsın daha!"

"**Aferin!** Gerçekten erkek adamsın! Bravo!..." (FB-T)

(b) "- Klima da koyuyorum ulan, dedi..."

- **Bravo** babaaa!..." (Mİ-DHGB)

(c) "Perdenin öbür yanından kahveyi boşaltan seyircilerin konuşmaları duyuluyordu. Yaman adam, nasıl da aklında tutmuş o kadar sözü, **bravo** vallaha diyorlardı. Övgülere pek önem vermedi." (NC-SY)

Sözcük biriminin söz içi karşıtlık olarak beğenmeme anlam birimciği de bulunmaktadır. (a)'da yetişkin erkek (müşteri) - yetişkin kadın (işletmeci) arasında sitem anlam birimciğiyle ve (b)'de yaşlıca adam - genç kız arasında öfke anlam birimciğiyle muhatabın hareketini beğenmeme için kullanımı söz konusudur.

(a) "Yüz para iade edeceksiniz Madam. Madam Gribasof başını salladı ve hemen gözle-riyle Mösyö Kokaryan'ı buldu.

- Kabahat sizin, dedi. Pansiyonu o kadar alelacele bırakmak ister gözüktünüz ki..

- **Bravo** Madam, demek ki benden şüphe ediyorsunuz?" (KHK-YVAH)

(b) “*Hiddetten kaşını, gözüünü oynatarak: - Bravo hanım kızım, dedi. Hiç yakıştıramadım, maşallah sizin gibi erişmiş, yetişmiş koskoca bir hanıma..*”. (RNG-ÇK)

iii. *Güzel*

Sözcük biriminin *KL*'de *ünlem* etiketiyle sekizinci anlamı “Pekiye, pekâlâ, doğru” olarak kaydedilmiştir. *GTS*'de sözcük biriminin *ünlem* etiketiyle doğrudan beğeni / övgü anlamı bulunmamaktadır. *KL*'deki “pekiye”, “pekâlâ” anlam birimciklerinin aynı zamanda beğeni ifade ettiği söylenebilir. Sözcük birimi, *ne* sözcük birimiyle eş dizimli kullanımında hem beğeni / övgü hem de beğenmeme ifade etmektedir. Beğeni / övgü anlam birimciği ifade eden kullanımı aşağıdaki gibi tanımlanabilir. (a) ve (b)'de *ne güzel* bir duruma yönelik beğeni ifade etmektedir.

(a) “*Şimdilerde evindeki eski bir kilimi, bir tütün kesesiyle bir oya parçasını çıkarıp konuklarına gösterenler, ‘Aman ne güzel!’ çığlıklarıyla karşılaşıyorlar.*” (EC-GDA)

(b) “*Şimdi onun dizelerinin tadına varınca. Bir ozanla, bir ozanın imgeler bahçesiyle tanışmak, mutluluk veriyor. Kulaklarım açılmış gibi oluyor, imge kuşlarının seslerini duyuyorum, ne güzel!...*” (EC-GDA)

Sözcük biriminin salt kullanımıyla ve *ne* sözcük birimiyle eş dizimli olarak beğenmeme anlam birimciği (a-b)'deki gibi tanımlanabilmektedir. (a)'da aile içi (karı-koca) arasındaki konuşmada öfke anlam birimciğiyle üçüncü muhatapları ilgilendiren bir duruma yönelik (b)'de ise alay anlam birimciğiyle bir niteliğe yönelik beğenmeme söz konusudur.

(a) “*Ben meşrutiyete, sadakat yeminimi bozmadım, masumum, bana dokunmazlar!’ diye rek reddetmiş. Adamlarına da ümitsizlik geldiği için çoğu Yıldız'dan ayrılmış. Nimet'in nemlenen gözleri birden öfkeyle parladı:*

- **Güzel!** *Fakat Ayastafanos'a erişmiş bulunan bu ordu, yarın İstanbul'a girerse, vazifelerini yapmak istemiş olan adamlarını Rumeli'nden gelenler darağaçlarına çeceklerdir.*” (NSÖ-AD)

(b) “- *Amma güzel ninni... değil mi?*

- *Ha ha! Güzel! Amma ne güzel!! Ondan daha güzel ne ninniler var bende...*” (OCK-Ç)

iv. *Harika*

Sözcük biriminin *GTS*'de *ünlem* etiketiyle üçüncü anlamı “Güzel” anlamında kullanılan bir söz.” olarak kaydedilmiştir. *KL*'de ise sözcük biriminin *ünlem* etiketli beğeni / övgü anlam birimciği yoktur. Sözcük biriminin beğeni / övgü ifadesi olarak kullanımı aşağıdaki gibi tanımlanabilir. (a)'da bir erkeğin bir kadına yönelik beğenisi ve (b)'de bir esere yönelik beğeni söz konusudur.

(a) “Eldivenini çıkarıp yaklaştı.

- **Harikasınız!** Durunuz bir dakika. Hayır bu kadar uydurma şeylerle, bu kadar ince... Bu kadar zarif... Bu kadar güzel olmak, başka hiçbir kadının harcı değildir. Hiçbir kadının... Yemin ederim!” (KT-Gİ)

(b) “Nekrassov. Arkadaşı Grigoroviç ile birlikteydi. İkisi de coşku içindeydiler. ‘İnsancıklar’ı okuyorlardı. Hizmetçi, çayları önümüze bıraktığı sıra, Nekrassov, elindeki yazı tomarını kapadı, ayağa fırladı:

-**Harika!** dedi. Vuruldum! Bu kadar olur...” (NC-R)

Sözcük birimi, övgü / beğeni anlam birimciği dışında sitem anlam birimciğiyle beğenme-me ifade edebilmektedir. (a)’da sevgiliye ve kız kardeşe (aile içi birey(ler)e yönelik sitem söz konusudur.

(a) “Meltem: Faşistlerle mücadeleymiş... Ben burda gece oyununun ne olacağını, yarın perdenin açılıp açılmayacağını bilmek istiyorum.

Nur: Bu senin işin değil ki. Yönetmenimiz isterse açılır, istemezse açılmaz.

Aydın: **Harika!** Sevgilimle kız kardeşim benim yüzümden birbirlerinin gözünü oyacaklar.” (AA-TO)

v. İyi

Sözcük biriminin *GTS*’de birinci anlamı “İstenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, beğenilecek biçimde olan, kötü karşıtı” olarak kaydedilmiştir. *KL*’de ise sözcük biriminin birinci anlamı “Beğenilecek, makbûle geçecek nitelikleri olan, kendisinde bulunması gereken vasıfları taşıyan” olarak verilmiştir. *KL*’de sözcük biriminin *ünlem* etiketiyle sekizinci anlamı “‘Doğru, pekâlâ, güzel, âlâ’ anlamında tasdik sözü” biçimindedir. Sözcük biriminin beğeni anlam birimciği olarak kullanımı da tanımlanabilmektedir. Sözcük birimi (a)’da salt ve *aman* sözcük birimiyle eş dizimli olarak bir durum karşısında beğeniyi ifade etmektedir. (b) ve (c)’de *ne* sözcük birimiyle eş dizimli olarak kullanımı bir durum karşısında beğeniyi ifade etmektedir.

(a) “Uluğuş geldiğinde Dürü’yle Zakey oturuyordu. Zakey’in anası yok evde. **İyi!** dedi içinden. ‘Aman iyi! Bakan kızlar, vakit dar! Bunu Dürü’ye diyecektim ama, yalnız yapamaz! Salmaz anası! Şimdi ikinize diyorum. Eğin kulaklarınızı. Hemencecik yapacaksınız dediğimi...” (FB-T)

(b) “Ah **ne iyi!** İmreniyorum senin yaşamana. Bereket arada seni düşündükçe içimin ısınması var. Sen ne okuyorsun?” (YA-AA)

(c) “Ooooh, **ne iyi!** Yalnızlık içinde bir istasyon, sanki yeryüzünde ikiniz yalnız kalmışsınız, gece sabaha karşı kalkıp tereyağlı ekmekle çay içmek!.. Dışarda kar! Çaylıkta kaynayan sıyın

dumanları çıkar. Yaz günü, ikindi-üstü yerlere bir hüziün çöker. İnsan dalgınlaşır, gözleri dalar. Bir kuru kengelin dikenli başını salladığına bakar, kalırsınız. Ne iyidir!" (MŞE-AVK)

Sözcük biriminin beğeni / övgü anlam birimciği dışında beğenmeme anlam birimciği de tanımlanabilmektedir. (a)'da anne - bebek ilişkisinde kızgınlık, (b)'de ise imam - köylü ilişkisinde sitem anlam birimciği ile beğenmeme durumu söz konusudur.

(a) "Öptü kokladı. Baktı, donu ıslak! Baktı; donu bezi hep dolu! Baktı; ibrik içerde, leğen dışarda. 'Ne yapayım şimdi ben, yarabbim!' dedi. 'Ne yapayım, nerelere gideyim?'"

'Anna ep... meek! Annna ep!...'

'İyi!' dedi Havana. 'Hem sıç doldur her yakayı, hem /Anna epmek!./ Dur bakalım! Birer birer! Davun ol inşaallah e mi?'" (FB-T)

(b) "'Kabak gene benim başma patlayacak!' dedi Şakir Hafız. 'Koy bakalım önüne tekneyi! Koy bakalım üstüne su tasını! Al bakalım taşları! Oku bakalım tespahi, çakıyı! Ara bakalım kıızı! Bul bakalım kıızı!... İyi! Siz yitiriri; biz bulalım!...'

'Bir bulunsa, adak üleştirceğim!' dedi Velikul." (FB-T)

vi. maşallah²

Sözcük biriminin GTS'de ünlem etiketiyle birinci anlamı "'Ne güzel, Allah nazardan saklasın' anlamlarında beğenme duyguları bildiren bir söz" ikinci anlamı "'Umulmadık durumlar karşısında şaşkınlık ve sitem belirtmek için söylenen bir söz" olarak kaydedilmiştir. KL'de ise ünlem etiketiyle birinci anlamı "'Beğenme ve övme ile birlikte nazardan sakındırma sözü olarak "'Ne iyi, ne kadar güzel, Allah nazardan saklasın!' mânâsında kullanılır." üçüncü anlamı "'Üzüntü ve sitem belirtir.'" biçiminde kaydedilmiştir. Bu anlam birimlerinden anlaşıldığı üzere, sözcük birimi hem beğeni / övgü hem de beğenmeme için kullanılabilir. Beğeni / övgü kullanımı (a-b)'deki gibi tanımlanabilir. (a)'da müşteri kadın - genç arabacı arasındaki konuşmada kadının arabacıya yönelik beğenisi / övgüsü, (b)'de konuşucunun muhatabının çocuğuna (üçüncü kişiye) yönelik beğenisi / övgüsü söz konusudur.

(a) "**Maşallah, maşallah!** Meraklısın. Belli bir şey." (KT-Gİ)

(b) "**Pek akıllı, pek tatlı çocuk maşallah!**" (NC-SY)

Sözcük biriminin (a)'da alıcı (kasap çırağı) – satıcı (Keloğlan) ve (b)'de arkadaşlar arasındaki konuşmada beğenmeme anlam birimciği ile kullanımı şu şekilde tanımlanabilir:

² Söz içi karşıtlık olarak sözcük birimi Dinar (2018)'de de yer almaktadır.

(a) “Keloğlan: Eğlenme ağam benimle elbet satmaya getirdim öküzü Bura pazar değil mi? 'İşine gelirse alırsın.

Kasap: *Alsam ne işime yarar ki kadidi çıkmış fıkara (Der demez gider, İKİ ÇIRAK'ı yollar.)*

Çıraklardan biri: (Yılışık) Breh breh maşallah! Boynuzlara bak boynuzlara!

Öteki: (Yılışık) Gerdan da gerdan ha!” (GA-TO)

(b) “‘*Amma da sözü uzattıyorsun ha, ne oldu onlara?’*

‘Bir tekne geldi, önce o topallar, sonra da, sonra da adaya kim gelmişse...’

‘Sonra, hiç uzatmadın maşallah!’

‘Bindiler o tekneye, arkalarına bakmadan, kaçlarını adaya döndüler gittiler.’” (YK-KSİ)

5. Sonuç

GTS ve *KL*’de çalışmada ele alınan sözcük birimlerden söz içi karşıtlık olarak sadece *maşallah* sözcük birimi bulunmaktadır. *Aferin*, *bravo*, *güzel*, *harika* ve *iyi* sözcük birimlerinin beğeni - beğenmeme söz içi karşıt anlamlılığı *GTS* ve *KL*’de yer almamaktadır. Fakat derlemden elde ettiğimiz veriler doğrultusunda bu sözcük birimlerinin nezaketle ilişkili beğeni ve beğenmeme anlam birimciği ile söz içi karşıtlık sergilediği görölmektedir. Söz içi karşıtlık oluşturan bu sözcük birimlerinin sözlü dilde yazı diline göre daha sık kullanıldığı söylenebilir. Bu anlam birimciklerinin sözlükte yer alıp almayacağı hususunda kapsamlı bir sözlü derlemden kullanım sıklığı ile ilgili bir çalışmanın yapılması daha sağlıklı veri sunacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Taranan Eserler Listesi

AA-TO : Adalet Ağaoğlu (2002), *Toplu Oyunlar 3*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- EC-GDA : Edip Cansever (1998), *Gül Dönüyor Avucumda*, İstanbul: Adam Yayınları.
- FB-T: Fakir Baykurt (2007), *Tırpan*, İstanbul: Literatür Yayınları.
- GA-TO : Gülten Akın (1997), *Toplu Oyunlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- HT-ŞYY : Haldun Taner (1996), *Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu-Ay Işığında Çalışkur*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KHK-YVAH : Kenan Hulusi Koray (2004), *Yaz ve Aşk Hikayeleri*, (hzl. İnci Enginün), İstanbul: Doğan Kitap.
- KT-Gİ : Kemal Tahir (1999), *Göl İnsanları*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Mİ-DHGB : Muzaffer İzgü (1980), *Deliye Her Gün Bayram*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- MŞE-AVK : Memduh Şevket Esendal (2004), *Ayaşlı ve Kiracıları*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- NC-R : Necati Cumalı (1980), *Revizyonist*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- NC-SY : Necati Cumalı (2006), *Susuz Yaz*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- NSÖ-AD : Nihat Sırrı Örik (1976), *Abdulhamit Düşerken*, İstanbul: Sander Yayınları.
- OCK-Ç : Osman Cemal Kaygılı (1972), *Çingeneler*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- OK-EK : Orhan Kemal (1980), *Ekmek Kavgası*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- RI-BK : Rıfat Ilgaz (1969), *Bizim Koğuş*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- RNG-ÇK : Reşat Nuri Güntekin (1986), *Çalıkuşu*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- YA-AA : Yusuf Atılgan (2003), *Aylak Adam*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- YK-KSİ : Yaşar Kemal (2002), *Karınca'nın Su İçtiği*, İstanbul: Adam Yayınları.

Kaynaklar

- Brown, P. and Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Burgers, C., van Mulken, M., & Schellens, P., J., (2011). Finding Irony: An Introduction of the Verbal Irony Procedure (VIP). *Metaphor and Symbol*, 26:3, 186-205.
- Dinar, T. (2017). *Söz İçi Karşıt Anlamlılık (Terim-Kapsam ve Sınırlılıklar). III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 874-884.
- Dinar, T. (2018). *Türkiye Türkçesinde Söz İçi Karşıtlık*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi, 13.05.2023)

- İmer, K., Kocaman, A., Sumru Özsoy, A. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2013). *Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kubbealtı Lugatı, <http://lugatim.com/> (Erişim Tarihi, 13.05.2023)
- Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London and New York: Longman.
- Neshkovska, S. (2015). Stylistic Signals of Verbal Irony. *International Journal of Language and Linguistics*, 2(2), 1-8.
- Stern, G. (1931). *Meaning and Change of Meaning*, Bloomington: Indiana University Press.
- Tuğluk, A. (2017). İroni Nedir?. *İdil Dergisi*, 6 (29), 441-467.

Extended Summary

There are various determining factors such as psychological and socio-cultural factors in the reflection of the individual's attitude towards what is happening around his / her. While some of these attitudes contribute positively to communication, some of them can affect communication negatively. In particular, the way of expressing liking ensures the continuity of the relationship / communication between the speaker and the listener. On the other hand, dislike can lead to the interruption of this relationship and communication. In this respect, it is important to express like and dislike expressions within the framework of courtesy rules. Likes and dislikes are also a phenomenon that reflects the speaker's psychological state.

A person can reflect his / her attitude towards the developments in her life in different ways such as direct, indirect, and non-reaction. According to Brown ve Levinson'da (1987) there are politeness strategies which in the off record is implied, conjecture, exaggeration, understatement, irony, metaphor, etc. Among these strategies, irony is a strategy that can be used to express dislike with lexical units of like (cited from Bøgholm, 1922, Stern, 1931: 338). In this respect, the lexemes with the seme of liking can also encode the seme of dislike, apart from like. In this direction, the main purpose of this study is to examine the situation of such lexemes in Turkish dictionaries and to deal with them in the context of politeness and enantiosemy opposition.

Irony is the way of conveying the feelings and thoughts towards the interlocutor in the opposite way of discourse (Karaağaç, 2013: 346; Tuğluk, 2017: 444).

Leech's (1983) "approbation maxim", which is included in the politeness principle, argues (i) to minimize contempt for the addressee, (ii) to maximize praise of the addressee.

The study area of enantiosemy consists of "contrasts that arise between the meanings of polysemous words or phrases" (Dinar, 2017: 881). In terms of expressing the opposite of discourse, irony contains enantiosemy (Dinar, 2018: 193).

The lexicons (well done, bravo, beautiful, wonderful, good, mashallah) that are the subject of the study were evaluated in terms of politeness strategy and enantiosemy opposition, by witnessing from the corpus composed of works of the republican period (novel, story, essay, etc.).

i. Aferin

It is seen that the word "well done" is a courtesy expression that can be used by the elders to express their appreciation for the younger ones in terms of age or status.

"Hayrullah Beye elimle süt sağdım, kahvaltı hazırladım. Elimde tepsi, sakın çehremde hemen hemen neşeli bir tebessümle odasına girdiğim zaman doktor, pek memnun oldu: - Aferin Feride! Çok memnun oldum." (RNG-ÇK)

It also expresses dislike with the semes of anger or reproach.

"Müjgân, sofrada bir işle meşguldü. Feride, dargın bir sesle:

- Aferin sana Müjgân, dedi. Yola çıkacağım gün niye beni böyle geç bıraktınız? Müjgân, her günkü soğukkanlılığıyla cevap verdi: Birkaç defa odana geldim, o kadar yorgun uyuyordun ki, kıyamadım." (RNG-ÇK)

ii. Bravo

The lexeme is used as an expression of appreciation / praise in the relationship between friend, family (child-father) and actor - audience.

"- Klima da koyuyorum ulan, dedi..."

- Bravo babaaa!..." (Mİ-DHGB)

There is also the seme of dislike as an enantiosemy of the lexeme

"Hiddetten kaşını, gözünü oynatarak: - Bravo hanım kızım, dedi. Hiç yakıştıramadım, maşallah sizin gibi erişmiş, yetişmiş koskoca bir hanıma..." (RNG-ÇK)

iii. Güzel

There is the usage of the lexeme which expresses the lexeme of appreciation / praise as collocations with *ne* lexeme.

"Şimdilerde evindeki eski bir kilimi, bir tütün kesesiyle bir oya parçasını çıkarıp konuklarına gösterenler, 'Aman ne güzel!' çığırlanıyla karşılaşıyorlar." (EC-GDA)

There is a lexeme of dislike with the mere use of lexemes and collocations with *ne* lexeme.

"- Amma güzel ninni... değil mi?"

- Ha ha! Güzel! Amma ne güzel!! Ondan daha güzel ne ninniler var bende..." (OCK-Ç)

iv. Harika

The lexeme has usage as the seme of appreciation.

"Nekrassov. Arkadaşı Grigoroviç ile birlikteydi. İkisi de coşku içindeydiler. 'İnsancıklar'ı okuyorlardı. Hizmetçi, çayları önümüze bıraktığı sıra, Nekrassov, elindeki yazı tomarını kapadı, ayağa fırladı:

-Harika! dedi. Vuruldu! Bu kadar olur..." (NC-R)

The lexeme has seme of dislike.

Aydın: **Harika!** Sevgilimle kız kardeşim benim yüzümden birbirlerinin gözünü oyacaklar.” (AA-TO)

v. İyi

The lexeme has usage as the seme of apraciation.

“Uluğuş geldiğinde Dürü'yle Zakey oturuyordu. Zakey'in anası yok evde. **İyi!** dedi içinden. ‘Aman iyi! Bakan kızlar, vakit dar! Bunu Dürü'ye diyecektim ama, yalnız yapamaz! Salmaz anası! Şimdi ikinize diyorum. Eğin kulaklarınızı. Hemencecik yapacaksınız dediğimi...’” (FB-T)

The lexeme has seme of dislike.

“‘Kabak gene benim başma patlayacak!’ dedi Şakir Hafız. ‘Koy bakalım önüne tekneyi! Koy bakalım üstüne su tasını! Al bakalım taşları! Oku bakalım tespahi, çakıyı! Ara bakalım kızı! Bul bakalım kızı!... **İyi!** Siz yitiriri; biz bulalım!...’

‘Bir bulunsa, adak üleştireceğim!’ dedi Velikul.” (FB-T)

vi. Maşallah

Lexeme can be used for both like / praise and dislike. The use of the lexeme as a seme of taste can be witnessed as follows.

“**Maşallah, maşallah!** Meraklısın. Belli bir şey.” (KT-Gİ)

The lexeme has seme of dislike.

“‘Amma da sözü uzatıyorsun ha, ne oldu onlara?’

‘Bir tekne geldi, önce o topallar, sonra da, sonra da adaya kim gelmişse...’

‘Sonra, hiç uzatmadın **maşallah!**’

‘Bindiler o tekneye, arkalarına bakmadan, kıçlarını adaya döndüler gittiler.’” (YK-KSİ).

Türkiye Türkçesinde Boş Artgönderim

Fatma ZENGİN¹, Talat DİNAR²

Türkiye Türkçesinde Boş Artgönderim³

Özet

Artgönderim metin içerisinde yer alan canlı veya cansız herhangi bir varlığa dilsel yapılar aracılığıyla gönderim yapılmasıdır. Artgönderim türlerinden biri olarak değerlendirilen boş artgönderim bütün dillerde görülmez. Ancak Türkçe bazı öğeleri düşürme özelliğine sahip bir dildir. Bu özelliğinden dolayı Türkçede boş artgönderimler sıklıkla görülebilmektedir. Bu makalede Tanpınar'ın Huzur romanı veri malzemeleri için kaynak olarak belirlenmiştir. Yapılan taramalar neticesinde metin içerisinde özne silinmesi, yüklem silinmesi ve nesne silinmesi ile oluşan boş artgönderimler tespit edilmiştir. Elde edilen verilerle Türkiye Türkçesi üzerine yapılan artgönderim çalışmalarında çok fazla değinilmeyen boş artgönderim üzerinde çeşitli çıkarımlar yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Gönderim, Artgönderim, Boş artgönderim, Huzur romanı.

Zero Anaphora in Turkey Turkish

Abstract

Anaphora is the reference to any animate or inanimate entity in the text through different linguistic structures. Zero anaphora, which is evaluated one of the anaphora types, does not occur in all languages. However, Turkish is a language that has the feature to drop some items. Because of this feature, zero anaphoras can be seen frequently in Turkish. In this article, Tanpınar's Huzur novel has been determined as a source for data materials. As a result of the scans, zero anaphoras, which are formed by deletion of the subject, deletion of the predicate and deletion of the object in the text, were detected. With the data obtained, various inferences were made on zero anaphora, which is not mentioned much in the anaphora studies on Turkey Turkish.

Key Words: Reference, Anaphora, Zero anaphora, Huzur novel

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Gönderim, bağdaşıklık unsurları içerisinde yer alır. İngilizce reference şeklinde kullanılan terim genellikle dil bilimsel öğeler arasında bulunan özdeşlik ilişkisini belirtmek için kullanılır. Gönderim, metinde yer alan dilsel bir ögenin metin içinde ya da metin dışında başka bir dilsel ögenin yerine kullanılmasıyla gerçekleşir. Gönderimin gerçekleşmesi gönderim yapan öge ve

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, richestfatma@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-4294-1808

2 Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Isparta/TÜRKİYE, talatdinar@sdu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-9199-0403

3 Bu çalışma Doç. Dr. Talat Dinar danışmanlığında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü için hazırlanan "Türkiye Türkçesinde Artgönderim ve Öngönderim" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

gönderim yapılan öge olarak iki temel ögeye bağlıdır. Gönderim yapan öge, gönderim yapılan ögeyle kurduğu gönderim ilişkisi aracılığıyla anlam kazanır. Gönderim aracılığıyla sözcüklerin gereksiz bir şekilde tekrarı engellenerek metnin daha anlaşılır olması sağlanır (Uzun, 2016: 25). Yazılı veya sözlü metinlerde dilde en az çaba kanunu doğrultusunda gönderimlere yer verilir.

Akçataş, gönderim ögelerinin dört temel işlevinden bahseder (2001: 28-29):

- Gönderim, metnin içinde ve metnin dışında gerçekteşebilir. Metin içi gönderim, ana metnin kurulması için metinde bütünlük sağlar. Metin dışı gönderim ise metnin dışında bulunan bilgileri de metne dâhil eder.
- Metin içi gönderimde gönderimin yönü ileriye doğru veya geriye doğru olabilir.
- Gönderim ögeleri arasında bulunan yakınlık-uzaklık mesafesi önemlidir. Birbirine yakın mesafede bulunan ögeler, cümleler aracılığıyla metnin oluşumunu sağlar. Uzak mesafede bulunan ögeler ise cümleler arasında bağlar kurarak metnin bütünlüğünü sağlar.
- Metnin ana taslağını şahıslara, mekâna ve zamana yapılan gönderimler oluşturur.

Gönderim, metin içi ve metin dışı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Artgönderim ve öngönderim metin içi gönderim türü olarak kabul edilmektedir. Bu makalede artgönderim türleri içerisinde yer alan boş artgönderim konu edilmiştir.

2. Artgönderim Nedir?

Artgönderim terimi Yunancada “geriye taşımak” anlamına gelen *αναφορά* (anafora) sözcüğünden gelmektedir (Huang, 2000: 1). İngilizce karşılığı ‘anaphora’ olan sözcük aslında ‘ana’ (geriye doğru, akıntıya karşı) ve ‘phora’ (taşıma) şeklinde iki farklı sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Artgönderim, daha önce bahsedilen bir şeyi göstermek olarak basit bir şekilde tanımlanabilir (Güner, 2008: 4). İngilizcede anaphora, Almandada anapher, Fransızcadanophore şeklinde kullanılan artgönderim son yıllarda çok fazla dikkat çeken bir konudur. Birçok bilim insanı bu konu ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Ancak Türkçede sınırlı sayıda artgönderim çalışması bulunmaktadır. Artgönderim terimi, modern dil biliminde genellikle iki dilsel unsur arasındaki ilişkiyi ifade etmek için kullanılır. Birbirine ilişkili olan bu iki gönderim diğerine bağlı olarak yorumlanan ifadeye artgönderim, diğerine ise öncül adı verilmektedir (Huang, 2000: 1). Artgönderim, Chomsky’nin çalışmalarına göre (1981, 1982, 1986, 1995) dil biliminin ana problemi olan dil edinimi konusundaki sorulara yanıtlar alınabilecek bir araştırma alanı olarak kabul edilmektedir (Huang, 2000: 2).

Artgönderim, Kocaman ve Osam tarafından (2000: 12) bir sözcük veya sözcük öbeğinin daha önce kullanılan bir sözcüğe gönderimde bulunması olarak tanımlanmaktadır. Tanımlamanın daha iyi kavranabilmesi için şu örneğe yer verilmiştir: ‘Arabayı beğendim fakat o çok

pahalıydı' cümlesinde 'o' kelimesi 'araba' sözcüğünün yerine kullanılmaktadır. Açıklayacak olursak, 'araba' o sözcüğünün öncülü, 'o' sözcüğü ise arabanın artgönderimi konumundadır. Vardar (2002: 224) artgönderim terimini "yinelem" olarak adlandırmakta ve bu terimi bir ifade daha önce geçen bir ögeye daha sonra yer alan bir ögenin gönderim yapması sonucunda ortaya çıkan süreç olarak tanımlamaktadır. Halliday ve Hasan (1976: 31) artgönderimi önceki bir şeyi gösterme yoluyla bağdaşıklığın (cohesion) sağlanması şeklinde tanımlamaktadır. Bir metinde gönderimin yönünün geriye veya ileriye doğru olması artgönderimi veya öngönderimi belirler. Artgönderim, metin içerisinde ilk başta yer alan bilgileri daha kısa bir yolla hatırlatma eğilimindedir (Akçataş, 2001: 28). Bir metinde ya da bir cümlede artgönderim unsurlarından herhangi birinin kullanılması sözcük tekrarına engel olur. Bu durum cümlelerin ve metnin hem söyleyiş hem de görünüş açısından estetiğini sağlar. Herhangi bir varlığa gönderim yapmak için artgönderim veya öngönderim kullanılabilir. Sonuç olarak artgönderimin, metin içerisinde yer alan canlı veya cansız herhangi bir varlığa farklı dilsel yapılar aracılığıyla gönderim yapılması olduğu söylenebilir.

2.1. Artgönderim Türleri

Artgönderim üzerine farklı tasnif denemeleri söz konusudur. Huang (2000: 1) artgönderimi zamirler, dönüşlülük zamirleri, isimler, boş artgönderimler ve tanımlamalar şeklinde sınıflandırmaktadır. Halliday ve Hasan (1976: 37-84) İngilizcede yer alan gönderim öğelerini kişisel, karşılaştırma ve işaret edici gönderim olarak üç başlık hâlinde ele almaktadır. Halliday ve Hasan'ın (1976) çalışması birçok araştırmacıya kaynak olmuştur. Halliday ve Hasan (1989: 86) bir başka çalışmasında artgönderim türlerini zamirseller, göstericiler (işaret zamirleri ve sıfatları), belirtme artikeli, üstünlük derecesi gösterenler (sıfatlar ve zarflar) olarak belirtmektedir.

Bozkurt (2022: 89) artgönderim türlerini adillar (kişi adıları, gösterme adıları, ilgi eki (adılı), dönüşlülük adıları), gösterme sıfatları ve belirlilik artikeli olarak sınıflandırmaktadır. Bozkurt, bu sınıflandırmayı Halliday ve Hasan'ın (1989: 86) yapmış olduğu sınıflandırmadan yola çıkarak oluşturmuştur.

Dilidüzgün (2008: 60) metinde yer alan gönderim öğelerini şahıs zamirleri, işaret zamirleri, işaret sıfatları, boş zamirler, dönüşlülük zamirleri, belirtme hâl eki, iyelik ekleri ve kişi ekleri şeklinde sınıflandırmaktadır. Dilidüzgün (2017: 151-156) bir başka çalışmasında gönderim ilişkisi kuran öğeleri şahıs zamiri, boş zamir, sıfır biçim birimi, dönüşlülük zamiri, iyelik ekleri, belirtme hâl eki, işaret sıfatı, işaret zamiri, kişi ekleri, zaman belirteci ve yer belirteci ile yapılan artgönderim şeklinde incelemiştir.

Mitkov (2002: 9-14) artgönderim türlerini; zamirsel artgönderim, ad artgönderimi, ad öbeği artgönderimi, eylem öbeği artgönderimi, boş artgönderim, belirteç artgönderimi şeklinde sınıflandırmaktadır. Balyemez (2011: 30-94) artgönderim türlerini; zamir kullanımı ile artgönderim (şahıs zamirleri, işaret zamirleri), işaret sıfatı, kelime veya kelime grubu ile artgönderim şeklinde sınıflandırmaktadır.

Coşkun (2005: 58-65) gönderim ögelerini, zamirler (şahıs zamirleri, dönüşlülük zamirleri, işaret zamirleri, ilgi zamiri), işaret sıfatları ve karşılaştırma şeklinde tasnif etmiştir. Coşkun (2005), Halliday ve Hasan'ın (1976) İngilizce için yapmış olduğu sınıflandırmanın Türkçe için yeterli olmadığını bu yüzden Türkçeye uygun bir sınıflandırma yaptığını belirtmektedir.

Aktaş (2019) gönderim sınıflandırmasını bağımsız gönderim ögeleri (kişi adları, dönüşlülük adları, işaret adları, belirsizlik adları, soru adları, işaret sıfatları, soru sıfatları, soru belirteçleri), bağımlı gönderim ögeleri (iyelik ekleri, belirtme eki, kişi ekleri) başlıkları altında değerlendirmiştir.

Subaşı-Uzun (1995: 40-61) çalışmasında, artgönderimi öncül-bağımsız gönderim ögeleri (şahıs zamirleri, işaret zamirleri), ardıl-bağımlı gönderim ögeleri (kişi ekleri, iyelik ekleri, ilgi eki, belirtme durumu eki) olarak sınıflandırmıştır. Subaşı-Uzun (2004: 30) bir başka çalışmasında, ardıl/öncül ayırımına yer vermeyerek ilk yaptığı sınıflandırmadan (1995) farklı bir sınıflandırma ortaya koymuştur. Bu sınıflandırmasına (1995) sınıflandırmasından farklı olarak “Ø ile işaretlenen boş zamirleri, dönüşlülük zamirleri ve gösterme zamirleri” gibi türleri eklemiştir.

- i. Ø ile işaretlenen boş zamirler (=Ali eve geldi. Ø Erkenden yattı.)
- ii. Kişi zamirleri (=ben, sen, o, biz, siz, onlar)
- iii. Gösterme zamirleri (=bu, şu, o)
- iv. Gösterme sıfatları (=bu kadın, o adam vb.)
- v. Dönüşlülük zamirleri (=kendisi, kendisi vb.)
- vi. Türkçe gibi bağlantılı dillerde adlar üzerindeki iyelik eki ve belirtme durumu eki (=Annesi kızdı; Çocuğu kim dövdü?)
- vii. Türkçe gibi bağlantılı dillerde çekimli eylem üzerindeki kişi ekleri. (=Ayşe ve ben dışarı çıkıyoruz. Alış veriş yapacağız.)

Üstte verilen sınıflandırmalarda araştırmacıların zamirleri ortak gönderim türü olarak kabul ettiği görülmektedir. Zarflar ile yapılan artgönderim türü Mitkov (2002), Dilidüzgün (2017) ve Aktaş'ın (2019) yapmış olduğu sınıflandırmalarda yer alırken diğer araştırmacıların sınıflandırmalarında yer almamaktadır. Yapılan çalışmalarda şahıs zamirleri ve dönüşlülük zamirleri ayrı ayrı başlıklar altında incelenirken Balyemez (2011) çalışmasında dönüşlülük zamirlerini şahıs zamirleri başlığı altında ele almaktadır. Coşkun'un (2005) çalışmasında karşılaştırma ve ilgi zamirine yer verdiği görülmektedir.

Çalışmada artgönderim türleri sözcük veya sözcük öbeği ile yapılan artgönderim ve ekler ile yapılan artgönderim olmak üzere iki grupta incelenmiştir.

2.1.1. Sözcük veya Sözcük Öbeği ile Yapılan Artgönderim

Bu artgönderim türünde metnin içerisinde daha önceden yer alan bir ögenin yerine başka bir sözcük veya sözcük öbeği (isim tamlaması, sıfat tamlaması, sıfat-fiil öbeği vb.) kullanılır (Balyemez, 2011: 81). Metin dil bilimi ile ilgili bazı çalışmalarda bu gönderim biçimi sözlüksel bağdaşıklık içinde incelenmiştir.

[1]

[a]

“O günden beri **Mümtaz** Baudelaire’i elinden bırakmadı. Neden sonra sevdiği şairin yanına Mallarme ile Nerval geldi. Fakat **genç adam** onları tanıdığı zaman yolunu tayin edebilecek, seveceği şeyleri sevebilecek yaştıydı” (Tanpınar, 2017: 45).

Örnek [1a]’da “Genç adam” sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş olan sözcük öbeği daha önceki cümlede yer alan “Mümtaz” adlı roman karakterine artgönderimde bulunmaktadır.

[b]

“Muazzez günün meçhul ülkeler ve lüzumsuz hadiseler gazetesiydi. **İstanbul**’un her semtinde gidip göreceği bir akrabası, hiç olmazsa kardeş gibi sevdiği bir ahbabı bulunan büyükannesine benzerdi. Bu ihtiyar kadın sabahtan akşama kadar, her uğradığı yerde, yolda veya bir evvelki ziyaretinde gördüğü işittiği şeyleri tekrarlaya tekrarlaya gezer, akşamüstü bir hususî metotla hafızaya tamamiyle mal olmuş bir yığın havadisle dönerdi. **Koca şehirde** bilmediği şey pek azdı” (Tanpınar, 2017: 82).

Örnek [1b]’de “Koca şehir” sıfat tamlaması şeklinde oluşturulmuş olan sözcük öbeği daha önce yer alan “İstanbul” yer adına artgönderimde bulunmaktadır.

[c]

“Geldiklerinin sabahı uyanır uyanmaz pencerelerin etrafında, ince, dantela kadar zarif, munis cıvıltılı bir kaynaşma görmüşlerdi. Nuran:- Ay! **Serçeler** geldi...- diye bağır-mıştı. (...) Çünkü Nuran elinden gelse **bu küçük hayvanlar** için hususî yemek dahi yaptırır. O gün akşama doğru köşkün nüfusu bir kişi daha arttı. Bu karlı ve buzlu hava Emirgân’daki siyah köpeğe tahammülü güç ve sıkıcı gelmiş olacak ki, her zaman o kadar istigna gösterdiği Mümtaz’ın davetini bu sefer büyük bir memnuniyetle kabul ederek içeri girdi. Şimdi, Nuran’ın, **kanatlı dostlarına** iştahlı bakışlar fırlatarak sobanın kenarında temizleniyor, bir pencere dışında, her türlü masûniyet içinde kendisiyle adeta alay eden **bu nimetleri** rahat bir rüyada tatmağa hazırlanıyordu “ (Tanpınar, 2017: 345-346).

Örnek [1c]’de “bu küçük hayvanlar”, “kanatlı dostları”, “bu nimetleri” sözcük öbekleri daha önce bahsi geçen “serçeler” sözcüğüne artgönderimlerde bulunmaktadır.

Çalışmada sözcük veya sözcük öbeği ile metnin kişilerine, metinde geçen yer adlarına ve metinde geçen hayvanlara artgönderimde bulunulduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda sözcük veya sözcük öbeği ile yapılan artgönderim, zamirler (şahıs zamirleri, dönüşlülük zamiri, karşılıklılık zamiri, işaret zamirleri, ilgi (aitlik) zamiri, belirsizlik zamirleri, soru zamirleri,), sıfatlar (işaret sıfatları, belirsizlik sıfatları, soru sıfatları), zarflar (karşılaştırma zarfları) ve boş artgönderim olarak sınıflandırılabilir.

2.1.1.1. Zamirler ile Yapılan Artgönderim

Zamirler, metin içerisinde daha önce yer alan dilsel öğelerle bağlantı kurarlar. Bu bakımdan zamirler, ifadelerin aynen tekrar edilmesinin önüne geçerek kişilere, olaylara ya da nesnelere gönderimde bulunurlar. Bu durum gönderici ve alıcı arasındaki iletişimin canlı olmasını sağlar (Kuyuma, 2002: 20). Metinde ya da cümlede öncelikle bir ad kullanılır ve daha sonra bu adın yerine bir zamir kullanılmasıyla artgönderim gerçekleştirilir (Demir, 2006: 20). Adın yerine geçen zamirler gönderimde bulunurken bir sözcüğün anlamını metnin farklı bölgelerine taşırlar. Bu durum cümlelerin birbirine bağlanmasını ve metinde bir bütünlüğün oluşmasını sağlar. Ayrıca aynı ifadenin ilkinden farklı bir adlandırma ile metne dâhil olmasına olanak sağlar (Akçataş, 2001: 28). Bir metinde zamirler kendisinden önce yer alan canlı veya cansız herhangi bir varlığın yerini tutarak artgönderim oluşturur.

2.1.1.1.1. Şahıs Zamirleri ile Yapılan Artgönderim

Şahıs zamirleri, metinlerde şahıslar hakkında bilgilere dayalı gönderimleri düzenli hâle getirir (Akçataş, 2001: 29). Bir metindeki kişiye gönderimde bulunurken metinde bahsedilen kişinin şahsına ait daha önceden verilmiş bilgiler varsa şahıs zamiri kullanılır (Gül, 2015: 139). Şahıs zamirleri bir metinde daha önce bahsedilen veya daha sonra bahsedilecek olan kişi adlarının yerini tutarak gönderimde bulunur.

[2]

[a]

“**Nuran** yüzü kızararak: -Anlatmadı mı Mümtaz, **ben** Anadolu oyunlarının çoğunu bilirim...” (Tanpınar, 2017: 165).

Örnek [2a]’da “Ben” birinci teklik şahıs zamiri, bir önceki cümlede verilen “Nuran” ismine artgönderim yoluyla gönderimde bulunmaktadır.

[b]

“**İhsan** hastaydı. **O**, yattığı yerden vaziyeti düşünüyordu” (Tanpınar, 2017: 20).

Örnek [2b]’de “O” üçüncü teklik şahıs zamiri, bir önceki cümlede verilen “İhsan” ismine artgönderim yoluyla gönderimde bulunmaktadır.

[c]

“-Hepimiz hissiyiz!.. diyordu. **Ben de İhsan da, Suat da...** Onun için hiçbir şey yapamadık! **Bizde** insanı çürüten bir taraf var!..” (Tanpınar, 2017: 353).

Örnek [2c]'de “Bizde” birinci çokluk şahıs zamiri, bir önceki cümlede verilen “Ben de İhsan da, Suat da” isimlerine artgönderim yoluyla gönderimde bulunmaktadır.

[d]

“Sabih, **Nuran'**a döndü: **-Siz**, Mümtaz'ın eski musikimize merak sardığını biliyor muydunuz?” (Tanpınar, 2017: 86).

Örnek [2d]'de “Siz” ikinci çokluk şahıs zamiri, bir önceki cümlede verilen “Nuran” ismine artgönderim yoluyla gönderimde bulunmaktadır. Metinde yer verilen ikinci çokluk şahıs zamiri ile yapılan artgönderimler daha çok nezaket amacıyla tek kişiye yönelik olarak kullanılmıştır.

[e]

“**Genç kadından ve kızından** orada ayrılmak lazım geliyordu. Mümtaz **onlardan** ayrılır ayrılmaz, acele ettiğine pişman oldu” (Tanpınar, 2017: 93).

Örnek [2e]'de “Onlar” üçüncü çokluk şahıs zamiri, bir önceki cümlede verilen “Genç kadından ve kızından” sözcük öbeğine artgönderim yoluyla gönderimde bulunmaktadır.

2.1.1.1.2. Dönüştülük Zamiri ile Yapılan Artgönderim

Dönüştülük zamiri, dönüşlü ilişkileri ifade etmek için kullanılır, yani eylemin öznenin benliğine yönelik olduğu yerlerde kullanılır. Bu zamirin öncülleri genel olarak cümle içerisinde yer almalıdır. Sabit olan dönüştülük zamiri ve değişken olan dönüştülük zamiri olmak üzere Türkçede iki çeşit dönüştülük zamiri bulunmaktadır. Sabit olan dönüştülük zamiri “kendi”dir. Tıpkı sıfat gibi kelimelerin önüne gelir ve ek almaz. Sabit olan dönüştülük zamiri için “kendi kitabım, kendi kitabı” gibi örnekler verilmektedir. Burada ek “kendi”den sonra gelen kelimeye getirilmektedir. Değişken olan dönüştülük zamiri ise üzerine bütün iyelik eklerini alabilir. Değişken olan dönüştülük zamiri için de “kendim, kendin” gibi örnekler verilmektedir ve bütün şahıslara göre çekimlenebildiği görülmektedir (Kornfilt, 1997: 138-139).

Bazı dilciler dönüştülük zamirini şahıs zamirleri başlığı altında ele alırken bazılarının da ayrı bir başlıkta incelediği görülmektedir. Dönüştülük zamirleri sadece şahıs zamiri olarak kullanılamazlar, çünkü bu zamirler genel olarak insanlar için kullanılıyor olsa bile zaman zaman hayvanlar ya da nesnelere için de kullanılmaktadır. Bu durum için ‘Lamba kendi dibine ışık veremiyor (lamba), Bıçak kendini kesemez (bıçak), Bu renk yaprağın kendi rengi, sonradan boyanmadı (yaprak)’ örnekleri verilmektedir (Demirci, 2010: 45-46).

Türkçede dönüşlülük zamirleri tıpkı şahıs zamirleri gibi kişi adlarının yerini tutarak yapılan işin kişiye dönüşünü vurgulayan ve gönderimde bulunan zamirlerdir. Bir metin içerisinde dönüşlülük zamirleri ismin aynen tekrar edilmesine engel olarak metnin akıcılığını ve bütünlüğünü korumaya yardımcı olur.

[3]

[a]

“**Mümtaz** bu sahneyi hiç unutamadı. Annesi yukarıda hep ölünün üstünde ağlıyordu. **Kendisi** bahçe kapısının bir kanadına yapışmış, büyülenmiş gibi oradan ağacın dibinde çalışanlara bakıyordu” (Tanpınar, 2017: 26).

Örnek [3a]’da “Kendisi” dönüşlülük zamiri, bir önceki cümlede verilen “Mümtaz” ismine artgönderim yoluyla gönderimde bulunmaktadır.

[b]

“**Emma** rakıya hiç alışmamıştı. Ve Fahir’in içmesini de belki sadece otoritesini kullanmak için istemezdi, Fakat iskelede Nuran’la ve bilhassa kızıyla karşılaşması onu birkaç gün için bazı prensiplerinden fedakârlık etmeğe mecbur ediyordu. Ne olur ne olmazdı, birkaç gün için daha sokulgan, daha uysal görünmeliydi. Yeni tanıştıkları yat sahibi zengin İsveçli ile anlaşana kadar Fahir’in sevgisi ona lazımdı. **Kendi kendisine**: - En aşağı bir ay...- diye tekrarladı” (Tanpınar, 2017: 105).

Örnek [3b]’de “Kendi kendisine” dönüşlülük zamiri, daha önceki cümlede verilen “Emma” ismine artgönderim yoluyla gönderimde bulunmaktadır.

2.1.1.1.3. Karşılıklılık Zamiri ile Yapılan Artgönderim⁴

Karşılıklılık zamiri iki kişinin karşılıklı olarak yaptığı işi “birbiri” kelimesi ile anlatır. “Birbiri” zamiri, dil bilgisi kitaplarında sıklıkla karşılaşılmayan ancak dilde kullanılan zamirleşmiş kelimelerdendir (Demirci, 2010: 46). Metin içerisinde karşılıklı olarak yer alan ögeler arasındaki karşılıklığı belirtmek için kullanılır (Yıldırım, 2008: 13). İngilizcede each other ve one another şeklinde kullanılan birbiri-; birbirimiz, birbiriniz, birbiri/birbirleri şeklinde çoğul iyelik ekleri ile çekimlenebilir ya da birbirinizi, birbirimizden, birbirinden ve birbirlerine şeklinde ekler olarak da kullanılabilir. Bhat (2004: 85) ilk görünüşte karşılıklılık zamiri dönüşlülük zamerine benzetilebilir. Ancak ikisi arasındaki en önemli fark dönüşlülükte öznenin yaptığı işten yine özne etkilenir, karşılıklılık zamerinde ise özne başkasıdır. Karşılıklılık artgönderimi, Türkçede yüklemde herhangi bir biçim birimsel işaretleyiciye yer vermeden, cümleye söz dizimsel bir işaretleyici ekleyerek veya mantıksal yapıda bir düşme (Ø) ile yapılabilir.

⁴ Göksel ve Kerslake (2006: 238) çalışmasında “reciprocal pronoun” yani karşılıklılık zamiri olarak ele almaktadır.

[4]

“Halbuki işte **Mümtaz’la Nuran** kendisine muhtaç olmadan **birbirleri**yle anlaşıyorlardı” (Tanpınar, 2017: 89-90).

Örnek [4]’da “Birbirleri” karşılıklılık zamiri daha önce verilen “Mümtaz’la Nuran” isimlerine artgönderimde bulunmaktadır.

2.1.1.1.4. İşaret Zamirleri ile Yapılan Artgönderim

İşaret zamirleri sözlü bir işaret etme biçimidir. Konuşmacı göndergeyi bir varlığın zaman veya mekândaki yakınlık-uzaklık durumuna göre konumlandırarak tanımlar (Halliday ve Hasan, 1976: 57-58). Türkçede konuşan kişiye bağlı olarak “bu ve bunlar” zamirleri daha yakın mesafede, “şu ve şunlar” zamirleri biraz uzak mesafede, “o ve onlar” zamirleri ise en uzak mesafede yer alan nesne ve kavramları işaret etmek için kullanılmaktadır. Halliday ve Hasan (1976: 63) normalde işaret zamirleri insanları karşılamak için kullanılmaz. Fakat işaret zamirleri eşitlik ilişkisi kuran kullanımlarda insanlar için de kullanılabilir. Bu durum için “Onu tasarlayan kadını tanımak ister misin? O Mary Smith’i” örneği verilmektedir.

İşaret zamirleri, metin içerisinde gizli olan kişi ve nesnelere arasındaki ilişkilerin okuyucu ve dinleyici tarafından anlaşılmasını sağlar. Bu durumda işaret zamirleri belirtilen bu varlıklar arasında artgönderimsel ilişki kurmaktadır (Lüleci, 2010: 99). Böylece işaret zamirleri bir metin içerisinde daha önce bahsedilen varlıkları işaret ederek artgönderimde bulunur.

[5]

“**Aileyi, evi, şehri ve köyü** tekrar kuracağız... **Bunları** yaparken insanı da yapmış olacağız” (Tanpınar, 2017: 266).

Örnek [5]’te “Bunlar” işaret zamiri bir önceki cümlede verilen “aileyi, evi, şehri ve köyü” sözcük öbeğine artgönderimde bulunmaktadır. “Aileyi, evi, şehri ve köyü” yerine “bunlar” işaret zamiri kullanılarak hem tekrardan kaçınılmış hem de anlatımda kolaylık ve akıcılık sağlanmıştır.

2.1.1.1.5. İlgî (Aitlik) Zamiri ile Yapılan Artgönderim

Şahıs zamirleri veya isimlerle oluşturulan isim tamlamalarında daha önce bahsedilen tamlanan öge yerine +ki aitlik ekinin getirilmesiyle artgönderimsel ilişki ortaya çıkar.

[6]

“Adile Hanım’ın **endişelerinin** yanında, **Sabih’inkiler** daha basit kalıyordu. O, Mümtaz’la Nuran’ın birbirlerinden hoşlanır görünmesinden büyük ümitlere kapılmıştı” (Tanpınar, 2017: 91).

Örnek [6]’da “Sabih’inkiler” daha önce kullanılan “endişe” sözcüğüne artgönderimde bulunmaktadır. Örnekte Sabih’in endişeleri yerine “Sabih’inkiler” şeklinde kullanılmıştır.

2.1.1.1.6. Belirsizlik Zamirleri ile Yapılan Artgönderim

Belirsizlik zamirleri gönderim aracı olarak kullanıldığında daha önce bahsedilen bir kavramın parçasına veya bütününe atıfta bulunur.

[7]

“**Güvercinler** bu ikinci sığağında yeme karşı isteksizdiler. Onun için alçaktan, isteksiz isteksiz ve sanki teker teker uçarak geliyorlardı. (...) Fakat **hiçbiri** istediği gibi kıvılcımdamıyor, dantelalı birkaç uçuş topraktan ancak yarım arşın yüksekliğinde çırpınıyor, sonra heyecan sönüyordu” (Tanpınar, 2017: 48-49).

Örnek [7]'de “Hiçbiri” belirsizlik zamiri daha önce verilen “güvercinler” ismine artgönderimde bulunmaktadır.

2.1.1.1.7. Soru Zamirleri ile Yapılan Artgönderim

Metin içerisinde kavramlara soru zamiri aracılığıyla atıfta bulunarak verilen cevaplar ile gönderimsel ilişki kuran yapılarıdır.

[8]

“Emma, en şirin tebessümlerinden biriyle cevap verdi:

-İstakozdan sonra düşünürüz... Fakat beraber yaşadığı adamın sofrada yemek beklemekten -tabii bütün Türkler gibi- ne kadar sıkıldığını hatırlayarak ilâve etti:

-İstersen bir şinitel veya bonfile...

-Peki, sana **bir şinitel veya bonfile**... Garsona döndü: **-Hangisini** tavsiye edersin?” (Tanpınar, 2017: 104).

Örnek [8]'de “Hangisini” soru zamiri daha önceki cümlede verilen “bir şinitel veya bonfile” sözcük öbeğine artgönderimde bulunmaktadır.

2.1.1.2. Sıfatlar ile Yapılan Artgönderim

Sıfatlar, isimlerin önüne gelerek onları belirtme, niteleme gibi işlevlere sahip olan kelimelerdir (Yılmaz, 2010: 10). İncelenen eserde soru sıfatları, işaret sıfatları ve belirsizlik sıfatları artgönderim yapan unsurlar olarak tespit edilmiştir.

2.1.1.2.1. İşaret Sıfatları ile Yapılan Artgönderim

İşaret sıfatları, varlıkları işaret ederek belirten sözcüklerdir. Bu yönüyle işaret zamirleri ile benzetmektedir. İşaret sıfatları çoğul eki almaması yönüyle işaret zamirlerinden ayrılmaktadır. İşaret sıfatları gönderimde buldukları isimlerle tamlama oluşturarak yan yana kullanılır (Coşkun, 2005: 64). İşaret sıfatları ile yapılan gönderimde gönderim yapılan öge tekrar edilen isim değil, o ismin daha önce bahsedilen bazı özellikleridir (Balyemez, 2010: 72). İşaret sıfatla-

rı gönderimde bulunurken daha önce bahsedilen eski bilgiyi taşıyan sözcüklerin tekrarlanması engeller (Özkan, 2004: 173).

İşaret sıfatları metin içerisinde daha önce bahsedilen varlıkları sıfat tamlaması şeklinde işaret ederek artgönderimde bulunur.

[9]

“**Ağır bir humma** ile günlerce yatmış, Ahmet’i de **bu humma** içinde doğurmuştu” (Tanpınar, 2017: 18).

Örnek [9]’da “Bu humma” daha önce verilen “ağır bir humma” sözcük öbeğine artgönderimde bulunmaktadır.

2.1.1.2.2. Belirsizlik Sıfatları ile Yapılan Artgönderim

Belirsizlik zamirlerinde olduğu gibi belirsizlik sıfatları da gönderim aracı olarak kullanıldığında daha önce adı geçen canlı veya cansız bir varlığın parçasına ya da bütününe atıfta bulunur.

[10]

“Dükkâncı eliyle peykenin bir tarafında üst üste sicimle bağlı, eski meşin ciltli bir kitap dizisini gösterdi. **Birkaç eski mecmua** var... Görmek isterseniz...- Sicimi çözdü; kitapları silerek ona uzattı. (...) Mecmualardan biri baştan aşağı çok kötü bir yazıyla kopya edilmiş bir Yunus Divanı’ydı; fakat haşiyelerde Bâkî’den, Nef’î’den, Nâbî ve Galip’ten alınmış gazeller vardı. **Öbür mecmua** bir şarkı defteriydi: Şarkıların üstünde makamları, bestekârlarının adları yazılıydı; hepsi meyanları hiçbir sadayı ve heceyi unutmadan tekrarlıyorlardı: Pembe, mavi, beyaz, sarı kâğıtlarda, satırların tebeşir yeri hâlâ görülür şekilde, muntazam, adeta nar gibi, dış dış yazıyla yazılmıştı. Sonuna doğru hoş giden bazı beyitler kaydedilmişti” (Tanpınar, 2017: 52-53).

Örnek [10]’da “Öbür mecmua” daha önce verilen “mecmua” sözcüğüne artgönderimde bulunmaktadır. “Öbür mecmua” sıfat tamlamasıyla “mecmua”nın bütününe değil parçasına gönderim söz konusudur.

2.1.1.2.3. Soru Sıfatları ile Yapılan Artgönderim

Soru sıfatları, soru zamirlerinde olduğu gibi kavramlara soru aracılığıyla atıfta bulunarak gönderim değeri kazanır.

[11]

“**Fikirlerimin** mesuliyetini üzerime alıyorum. -Suat bu cümleyi işitseydi, **-Hangi fikirler**, Mümtazcığım?..- diye gülmekten katılırdı” (Tanpınar, 2017: 363).

Örnek [11]'de "Hangi fikirler" daha önce verilen "fikirlerim" sözcüğüne soru yoluyla artgönderimde bulunmaktadır.

2.1.1.3. Zarflar ile Yapılan Artgönderim

Zarflar, fiillerin ve sıfatların önüne gelerek onları farklı açılardan etkiler, değiştirir ve anlamlarını daha belirgin bir hâle getirir (Korkmaz, 2014, s. 451). Karşılaştırma zarfları artgönderim oluşturmaktadır. Soru zarfları da soru zamirleri ve soru sıfatlarına benzer şekilde gönderimde bulunmaktadır. Her metnin kendine özgü gönderim araçları bulunmasından dolayı incelenen metinde soru zarfları ile yapılan öngönderim örnekleri tespit edilirken artgönderim örnekleri tespit edilmemiştir.

2.1.1.3.1. Karşılaştırma Zarfları ile Yapılan Artgönderim

Metin içerisinde en az iki öge benzerlik ya da farklılık gibi çeşitli özellikler açısından kıyaslanarak gönderimsel bir ilişki oluşturur. Karşılaştırma gönderimi yapmak için metnin ilerleyen kısımlarında "daha, en, benzer, gibi, başka, çok..." gibi kıyaslama sözcükleri kullanılır.

Halliday ve Hasan (1976: 76-87) çalışmasında karşılaştırma zarfları ile yapılan artgönderimden bahsetmektedir. Türkçede Halliday ve Hasan'ın (1976) çalışmasını örnek olarak metinsel bağdaşıklık üzerine çalışma yapan Uzun (1995), Karabağ ve İşsever (1995), Akçataş (2001), Özkan (2004) çalışmalarında karşılaştırma zarfları ile yapılan gönderime yer vermemişlerdir. Ancak Halliday ve Hasan'ın (1976) çalışmasından yola çıkan Coşkun (2005) çalışmasında diğer araştırmacıardan farklı olarak karşılaştırma zarfları ile yapılan gönderime yer vermiştir. Daha sonra Coşkun'u (2005) örnek alan Başusta (2009) ve Çoban'ın (2012) çalışmalarında karşılaştırma gönderimi yer almaktadır. Bununla birlikte Halliday ve Hasan'ın (1976) çalışmasından yola çıkan Altunkaya (1987) Türkçedeki karşılaştırma gönderimi için örnekler vererek konuya açıklık getirmiştir.

[12]

"**Adile Hanım** bu ani engelin üstünden çok iyi terbiye edilmiş **bir koşu atı gibi** tereddütsüz atladı" (Tanpınar, 2017: 112).

Örnek [12]'de "Bir koşu atı gibi" ilgeç öbeği daha önce verilen "Adile Hanım" ismine artgönderimde bulunmaktadır. "Adile Hanım"ın aniden ortaya çıkan engeli atlatması "bir koşu atı"nın engelin üzerinden atlamasına benzetilmiştir.

Yukarıda vermeye çalıştığımız sözcük veya sözcük öbekleri ile yapılan artgönderim türlerinden en fazla gönderim yapan unsurun zamirler olduğu görölmektedir. İlk olarak şahıs zamirleri daha sonra da işaret zamirleri metin içerisinde en fazla gönderim yapan ögeler olarak tespit edilmiştir. En az gönderim yapan unsur ise ilgi zamiridir. Soru zamirleri, soru sıfatları ile yapılan artgönderim örnekleri görölmektedir ancak soru zarfları ile yapılan artgönderim örnekleri tespit edilememiştir.

2.1.2. Ekler ile Yapılan Artgönderim

Çalışmada ekler ile yapılan artgönderim türleri iyelik ekleri, belirtme hâl eki ve kişi ekleri olarak sınıflandırılmıştır.

2.1.2.1. İyelik Ekleri ile Yapılan Artgönderim

Öznenin belirtili isim tamlaması olduğu durumlarda tamlayan söz dizimsel olarak cümlede yer almayarak derin yapıda bırakılır. Tamlayan, iyelik ekinin gönderim değeriyle metni okuyan veya dinleyenlerin zihinlerinde tamamlanır. Böylece hem anlatımda kısalık sağlanmış olur hem de yapının belirtili olma özelliği korunmuş olur (Torusdağ, 2015: 122). İyelik ekleri gönderimde bulunurken metin içerisinde farklı görevler yüklenebilir. Bir cümlenin öznesinin veya herhangi bir ögesinin zamir olduğu durumlarda, fiil üzerinde şahıs ekinin olduğu gibi durumlarda anlatıma kısalık sağlamak amacıyla zamir veya özne yüzey yapıda kullanılmayabilir (Özkan, 2004: 174-175).

[13]

[a]

“**Nuran** gülü seviyordu. Hele Hollanda yıldızı denilen kadife güllerine çıldırıyordu: (...) **-Elbisem** çok eski olsun... Fakat **bahçem**de en iyi güller yetişsin-” (Tanpınar, 2017: 186).

Örnek [13a]’da “Elbisem” ve “bahçem” sözcüklerindeki birinci teklik kişi iyelik eki daha önce verilen “Nuran” ismine artgönderimde bulunmaktadır.

[b]

“Fakat **Fahir** dinlemiyordu. **Gözü** garsonun ceketinin kopmuş düğmesine takılmıştı” (Tanpınar, 2017: 109).

Örnek [13b]’de “Gözü” sözcüğündeki üçüncü teklik kişi iyelik eki daha önce verilen “Fahir” ismine artgönderimde bulunmaktadır.

2.1.2.2. Belirtme Hâl Eki ile Yapılan Artgönderim

Belirtme hâl eki, cümleler arasında işaret sıfatı, şahıs zamiri ya da iyelik ekinin gönderim işlevi aracılığıyla yüzeysel bağın kurulmasını sağlar (Subaşı-Uzun, 1995: 54). Bağımlı gönderim ögeleri içerisinde yer alır. Nesneyi belirtme görevinin yanında cümle içinde ve cümleler arasında gönderim ögesi olarak ilişki kurmayı sağlar.

[14]

“**Fatma** kuyunun kenarında yerde upuzun yatıyordu. Mümtaz onu kaldırırken Yaşar da yanına geldi. (...) Buna rağmen **çocuğu** alt kattaki kışık odaya taşıyan Mümtaz oldu. Yaşar içini boşalttıktan sonra sadece seyirci kalmıştı. **Çocuğu** kanepenin üstüne

yatırıp peşinden gelen Nuran'a emanet ettikten sonra Yaşar'daki değişikliği fark etti" (Tanpınar, 2017: 229).

Örnek [14]'te "Çocuğu" sözcüklerinde yer alan belirtme hâl eki daha önce verilen "Fatma" ismine artgönderimde bulunmaktadır.

2.1.2.3. Kişi Ekleri ile Yapılan Artgönderim

Fiil üzerinde yer alan kişi ekleri, fiili gerçekleştiren özne ile gönderimsel ilişki oluşturur. Kişi ekleri, Türkçenin zamir düşürme özelliği nedeniyle kendine özgü ilişkiler sergiler (Özkan, 2004: 177). Kişi ekleri bağımlı gönderim öğeleri içerisinde yer alır. Türkçe, cümleden şahıs zamirlerinin çıkarılmasına olanak veren bir dildir. Bu durum cümlede kişi eklerine gönderimsel bir öge olma özelliği kazandırır. Öznenin yüzey metinden atıldığı durumlarda fiil üzerindeki kişi ekleri, özneyi bir şahıs zamiri değeriyle belirtir (Parlak, 2009: 139). Kişi ekleri ile fiili gerçekleştiren kişinin metin içerisinde sürekli yinelenmesi engellenir. Metinde fiili gerçekleştiren kişi ya da kişiler okuyucu ve dinleyici tarafından kişi eklerinin aracılığıyla açık bir şekilde anlaşılabilir.

[15]

"**Fatih şehitleri**, küçük taş lahitlerde yan yana **uyuyorlardı**" (Tanpınar, 2017: 23).

Örnek [15]'te "Uyuyorlardı" sözcüğündeki üçüncü çokluk kişi eki daha önce verilen "Fatih şehitleri" sözcük öbeğine artgönderimde bulunmaktadır.

3. Boş Artgönderim

Boş artgönderim, artgönderim türleri içerisinde ayrı bir öneme sahiptir. Boş artgönderimler, anlam olarak anlaşılabilir ancak cümleden çıkartılmış, ihmâl edilmiş artgönderimlerdir. Dil bilgisi kurallarınca açığa çıkartılan ancak söylem içerisinde yüzeyde yer almayan artgönderim türüdür (Tüfekçi, 2009: 13). Yıldırım (2008: 13) boş artgönderim terimi için boş adsal artgönderim terimini kullanmayı tercih etmiştir. Bir ad öbeğinin bulunması gereken yeri boş bıraktığı durumlarda görülür. Cheng'e göre (1986: 110) boş artgönderim, bir cümlede gönderenin anlaşıldığı ancak açık bir biçimde belirtilmediği, söz dizimsel açıdan boşluk oluşturan gönderim türüdür. Cümlede yer alması gereken sözcük veya sözcük öbeğinin cümlede ihmâl edilmesiyle boşluk ortaya çıkar. Eksilti, değişimin özel bir şekli olduğu için sıfır değişim ya da boş artgönderim terimleri de kullanılmaktadır. Eksilti yapılan cümle veya metinde öngörüm söz konusudur ve yapı içerisinde bulunan öğeler aracılığıyla boş bırakılan yerlerin anlaşılması veya yorumlanması sağlanır (Elyıldırım, 2008: 131).

Metinlerde ya da cümlelerde dilsel boşluk oluşturan kavram için araştırmacılar arasında uzlaşılmış bir terim söz konusu değildir. Çalışmalarda boş artgönderim için eksilti, eksiltim, eksiltme, eksilteli anlatım, sıfır tekrar, sıfır birim / sıfır biçim birim, boş kategori, ellipsis gibi terimlerde kullanılmaktadır. Trask (2005), Elyıldırım (2008), Demirci (2010), Aydın (2012a)

çalışmalarında boş artgönderim için eksilti terimini kullanmışlardır. Coşkun (2005) ise eksilti anlatım terimini kullanmayı tercih etmiştir.

Dilde en az çaba ilkesi, estetik kaygılar ve anlatımı canlı tutma isteği gibi nedenlerden dolayı metin içerisinde bazı dil birimleri yüzey yapıda yer almaz. Bunun sonucunda bazı boşluklar oluşmaktadır. Sözcük veya sözcük öbeği için sıfır birim (\emptyset), ekler için ise sıfır biçim birim ($-\emptyset$) kullanılır (Aydın, 2012b: 170). Türkçede silme ya da eksiltme artgönderim türleri içerisinde en yaygın gönderim aracı olarak kullanılır. Silme bağımsızdır ve bir öncülün söylenmesini dahi gerektirmez. Edim bilimsel durum bir ögenin göndergesini açık bir şekilde belli ediyorsa, o öge silinebilir. Kornfilt, boş artgönderim terimi için söylem silinmesi terimini kullanmaktadır. Artgönderimsel ifadenin fiil üzerinde işaretlendiği durumlarda da silme işlemi yapılabilmektedir. Bir cümlede fiil üzerinde uyum biçim birimleri ile işaretli olan tek öge öznedir ve özne cümleden silinebilmektedir. Aynı şekilde isim tamlaması içerisinde asıl olan ad ile uyumlu olan iye-ad öbeği tamlamadan silinebilir. Özneler ve iye-ad öbekleri ise daha bağımsız bir şekilde silinebilmektedir (Kornfilt, 1997: 128-129).

Boş artgönderimler anlamı aksatmayan yokluklardır. Cümlede veya metinde söz dizimsel, ses bilimsel ve şekil bilimsel açıdan bulunması gereken bir ögenin türlü sebeplerle düşürülmesi olayıdır. Düşürülen bu ögeler derin yapıda tespit edilebilirler çünkü anlam bilimsel açıdan varlıklarını korumaktadırlar (Demirci, 2010: 78-79).

Boş artgönderim anlamsal olarak gerekli olan ve sadece bağlamdan anlaşılacak bazı ögelerin bir cümle veya metinden çıkarılmasıdır. Geleneksel dil bilgisi uzmanları, bir cümlelin veya ifadenin bir kısmının eksik veya anlaşılmaş görüldüğü durumlar için daha geniş bir anlamda bu terimi kullanmışlardır. Ancak çağdaş dil bilimciler, yalnızca bağlamdan açıkça çıkarılabilecek ögenin ihmâl edildiğini belirtmek amacıyla terimi daha dar bir anlamda kullanmayı tercih etmektedir (Trask, 2005: 58).

Sonuç olarak boş artgönderimin yazılı veya sözlü metinlerde yüzey yapıda yer almayan ancak okuyucu ve dinleyicinin zihninde tamamladığı gönderim türü olduğu söylenebilir.

3.1. Boş Artgönderim Türleri

Eksiltelen öge, gönderim aracılığıyla okuyucu veya dinleyici tarafından metnin bağlamından çıkarılarak tamamlanır. Metinde özne eksiltisi, yüklem eksiltisi, tamlayan eksiltisi, nesne eksiltisi ve tümleç eksiltisi şeklinde boş artgönderimler görülmektedir (Aydın, 2012a: 389).

Boş artgönderim, okuyucu ve dinleyicinin kavramasına engel olmayacak biçimde metinde yer alan bazı ifadelerin düşürülmesiyle oluşur. Boş artgönderim, bir öge dışında cümlelin tamamının düşürülmesi, ortak ögenin düşürülmesi (isim tamlamalarında tamlayanın düşürülmesi, isim tamlamalarında tamlananın düşürülmesi) ve eklerin düşürülmesi şeklinde sınıflandırılmaktadır (Coşkun, 2005: 66-72).

Kerslake (1987: 91-104) Türkçede dört çeşit silinmeden söz etmektedir:

a. Birbirine eşit olan yapılar da silinme: Birbirine bağlanmış olan iki cümlede aynı olan birimlerden bir tanesi silinir.

[16]

[a]

Ayşe şarkı söyler ve **Ayşe** piyano çalar.

Ayşe şarkı söyler ve Ø piyano çalar.

[b]

Mehmet **arabayı** tamir etti, Mustafa **arabayı** temizledi.

Mehmet **arabayı** tamir etti, Mustafa Ø temizledi.

Örnek [16a]'da özne konumunda yer alan "Ayşe" ortak olduğu için ikinci cümlede düşürülmüştür.

Örnek [16b]'de nesne konumunda yer alan "araba" ortak olduğu için yine ikinci cümlede düşürülme yoluna gidilmiştir.

b. Eş ad öbeklerinin silinmesi: Kerslake, bu durumun Türkçede isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil alan yapılar da özne konumunda bulunan ad öbeklerinin silinmesi ile olduğunu belirtmektedir (1987: 92-94).

[17]

[Ø bu kitabı yazan] adam

Örnek [17]'de sıfat-fiil olarak özne konumunda bulunan ad öbeği düşürülmüştür.

c. Özne silinmesi: Türkçede fiiller özneye göre çekimlenir. Bir cümlede şahıs zamirleri vurgulama, pekiştirme ya da karşıtlık gibi işlevler için kullanılır. Dolayısıyla özne konumunda yer alan şahıs zamirlerinin kullanılmasına ihtiyaç yoktur. Ancak Türkçe, birbirine bağlanan iki basit cümlelerin öznesi ve yüklemi farklı olduğu durumlarda öznenin silinmesini engeller.

[18]

Onlar evde kaldılar, **ben** sinemaya gittim.

*Ø evde kaldılar, Ø sinemaya gittim.

Örnek [18]'de özneleri ve yüklemleri farklı olan cümlelerde özne konumunda yer alan "Onlar" ve "Ben" zamirlerinin silinmesi söz dizimsel açıdan sorunludur. Türkçe bu tarz silinmelere izin vermez.

d. Sıfır artgönderim⁵: Kerslake'in sıfır artgönderim ile kastettiği Türkçede özellikle zarf-fiil ekleriyle kurulan yan cümleli yapılarda nesnenin ana cümlede kullanılmamasıdır.

[19]

Şu kitabı bitirince bana Ø verir misin? Zeynep Ø çok methetmişti. Ben de Ø okumak istiyorum.

Örnek [19]'da yer alan “Ø” sıfır artgönderimler daha önce verilen “şu kitabı” ifadesine gönderimde bulunmaktadır. Türkçede nesnelere özneler gibi fiil üzerinde bir ekle belirtilemezler. Bu nedenle okuyucu veya dinleyicilerin silinen bir nesnenin gönderim yaptığı ögeyi doğru saptaması söyleme bağıdır. Kerslake, örnek [19]'da nesnenin silinmemesi durumunda söylemin bağdaşıklıkının bozulacağını belirtir (1987: 97).

3.1. Özne Silinmesi ile Oluşan Boş Artgönderim

Türkçede üçüncü teklik şahıs haricinde özneler fiil üzerinde bir ekle belirtilebildiğinden dolayı özne yüzey yapıda yer almayarak düşürülür ve bunun sonucunda boş artgönderim ortaya çıkar. Metin içerisinde özellikle sıralı cümlelerde özne silinmesi ile oluşan boş artgönderimler görülür.

[20]

[a]

“Bu sefer, **bu aranmaktan, yoklanmaktan hoşlanmayan adam**, üst üste haber gönderiyor, hâl hatır soruyor, hanımefendinin, olmazsa beylerden birinin behemehâl gelmelerini, Ø kendisini görmelerini istiyor, Ø dükkânın arkasında eski konağın müştemilatından olan bakımsız kısımın üstündeki iki oda için konuşacağını, Ø kontratın geciktiğini söylüyordu” (Tanpınar, 2017: 14).

Örnek [20a]'da “Ø” boş artgönderimler bir önceki cümlede verilen “bu aranmaktan, yoklanmaktan hoşlanmayan adam” sözcük öbeğine gönderimde bulunmaktadır. Ortak özne olarak “bu aranmaktan, yoklanmaktan hoşlanmayan adam” kullanılması gereken art arda sıralanmış cümlelerde anlatımın canlılığı için özne düşürülerek boş artgönderim yapılmıştır.

[b]

“Ondan sonra **kadın** altında taksi, dükkân dükkân dolaşır, Ø herkese münasip hediyeler arar ve Ø aldığı parayı son kuruşa kadar sarf ettikten sonra eve dönerdi” (Tanpınar, 2017: 16).

⁵ Kerslake (1987: 91) çalışmasında bu terimi “zero anaphora” olarak vermiştir.

Örnek [20b]'de “Ø” boş artgönderimler bir önceki cümlede verilen “kadın” sözcüğüne gönderimde bulunmaktadır. Ortak öznesi “kadın” olan bu art arda sıralanmış cümlelerde öznenin düşürülmesiyle boş artgönderim ortaya çıkmıştır.

[c]

“**İhsan** vaktinde hastahaneye yetişebilmek için bir türlü araba bulamamış, Ø tramvayla gelmişti” (Tanpınar, 2017: 19).

Örnek [20c]'de “Ø” boş artgönderimi bir önceki cümlede verilen “İhsan” ismine gönderimde bulunmaktadır. Özne olarak “İhsan” kullanılması gereken bir durumda boş bırakılarak boş artgönderim yapılmıştır.

[d]

“**Mümtaz** bu gözleri görmemek için gözlerini tekrar kapadı ve Ø korka korka annesine doğru döndü” (Tanpınar, 2017: 30).

Örnek [20d]'de “Ø” boş artgönderimi daha önce cümlede verilen “Mümtaz” ismine gönderimde bulunmaktadır. Özneleri ortak olan ve bağlaçla bağlanan iki cümlede aynı özne tekrar kullanılmayarak “Mümtaz” ismi düşürülmüştür. Bu durum boş artgönderimi ortaya çıkarmıştır.

[e]

“Bundan iki gün sonra bir akşamüstü **Mümtaz'la, annesi**, A...'ya geldiler ve Ø uzak bir akrabanın evine indiler” (Tanpınar, 2017: 32).

Örnek [20e]'de “Ø” boş artgönderimi daha önce verilen “Mümtaz'la, annesi” isimlerine gönderimde bulunmaktadır. Bağlaçla bağlanan ve özneleri ortak olan iki cümlede aynı özne tekrar kullanılmayarak “Mümtaz'la, annesi” isimleri düşürülmüş ve boş artgönderim ortaya çıkarılmıştır.

[f]

“**Mümtaz** acele acele arkadaşlarından ayrıldı ve Ø eve koştu” (Tanpınar, 2017: 37).

Örnek [20f]'de “Ø” boş artgönderimi daha önce verilen “Mümtaz” ismine gönderimde bulunmaktadır. Bağlaçla bağlanan iki cümle ortak öznelere sahiptir. Anlatımın canlılığı için aynı özne tekrar kullanılmayarak “Mümtaz” ismi düşürülmüş ve bunun sonucunda boş artgönderim ortaya çıkmıştır.

[g]

“Ben **Nuran**'ım. Ø Kandilli'de otururum. Ø 1937 senesinde yaşıyor, Ø aşağı yukarı zamanımın elbisesini giyiyorum. Ø Hiçbir elbise ve hüviyet değiştirmeye hevesim yok” (Tanpınar, 2017: 136).

Örnek [20g]'de “Ø” boş artgönderimleri daha önce verilen “Nuran” ismine gönderimde bulunmaktadır. Art arda sıralı şekilde bulunan bu cümlelerin hepsinin öznesi ortaktır. En az çaba kanununa göre anlatımın akıcılığı için ilk cümlede kullanılan özne diğer cümlelerde düşürülme yoluna gidilmiştir. Bu durumun sonucunda “Nuran” isminin boş artgönderimleri ortaya çıkmıştır.

[h]

“**Nuran** uçmak , Ø kendi hızı içinde tavanı delmek , Ø göklere yükselmek istiyordu” (Tanpınar, 2017: 288).

Örnek [20h]'de “Ø” boş artgönderimleri daha önce verilen “Nuran” ismine gönderimde bulunmaktadır. Art arda sıralı şekilde bulunan bu cümlelerin hepsinin ortak öznesi “Nuran”dır. En az çaba kanunu etkisiyle ilk cümlede kullanılan özne diğer cümlelerde düşürülerek “Nuran” isminin boş artgönderimlerinin ortaya çıkması sağlanmıştır.

[i]

“**Hegel, Nietzsche, Marx** geldiler, Ø geçtiler” (Tanpınar, 2017: 318).

Örnek [20i]'da “Ø” boş artgönderimi daha önce verilen “Hegel, Nietzsche, Marx” isimlerine gönderimde bulunmaktadır. Bu örnekte ortak öznelere sahip olan sıralı cümlede üç kişi olan özne tekrar kullanılmamış ve boş artgönderim yapılmıştır. Öznenin tekrar tekrar kullanılmaması metnin akıcılığını sağlamaktadır.

3.2. Yüklem Silinmesi ile Oluşan Boş Artgönderim

Yazılı veya sözlü metinlerde art arda gelen cümlelerde ortak olarak kullanılan yüklem gereksiz yinelemelerden kaçınmak amacıyla yüzey yapıda yer almayabilir. Bunun sonucunda yüklem silinmesi ile oluşan boş artgönderimler oluşur.

[21]

“Geldiklerinin üçüncü günü Nuran'a:

-Kitabı artık vazih olarak **görüyorum!** dedi.

-Ben de ceketindeki düğmenin boş yerini Ø” (Tanpınar, 2017: 344).

Örnek [21]'de “Ø” boş artgönderimleri daha önceki cümlede verilen “görüyorum” yüklemine gönderimde bulunmaktadır. Yüklemli ortak olan bu cümlelerden ikinci cümlelerin

yüklemi boş bırakılarak bir önceki cümlemin yüklemine bağlanmıştır. Bu durum “görüyorum” yüklemiminin boş artgönderimini ortaya çıkarmıştır.

3.3. Nesne Silinmesi ile Oluşan Boş Artgönderim

Cümle düzeyinde nesne silinmesi ile oluşan boş artgönderimler “yahut, ve, ne...ne” gibi bağlaçlar ile bağlanan bağlı cümlelerde görülür (Turan, 2000: 139). Çeltek-Kaili (2017) çalışmasında nesne silinmesi ile oluşan boş artgönderim için boş nesne terimini kullanmayı tercih etmiştir.

[22]

“Bir gün evlerine gittiğimiz zaman **eşegi** bahçede her zamanki yerinde görmedik. Ne oldu?.. diye sorduk. Zavallı romantizma oldu, dediler ve ahır açıp Ø gösterdiler. Eşegin eğerini karnına ters vurmuşlar, üzengilerden tavana asmışlar” (Tanpınar, 2017: 312).

Örnek [22]’de “Ø” boş artgönderim daha önceki cümlede verilen “eşegi” sözcüğüne gönderimde bulunmaktadır. “Eşek” burada nesne konumunda yer alması gerekirken daha önce kullanıldığı ve bağlaç olan “ve” ile bağlanmış cümleler söz konusu olduğu için nesne silinmesi ile oluşan boş artgönderim olarak tespit edilmiştir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, Tanpınar’ın Huzur romanı artgönderim türleri açısından incelenmiştir. Roman taranarak tespit edilen örnekler artgönderim türlerine göre sınıflandırılmıştır. Çalışmada artgönderim türleri sözcük veya sözcük öbeği ile yapılan artgönderim ve ekler ile yapılan artgönderim olarak tasnif edilmiştir. Zamirler ile yapılan artgönderim başlığı altında şahıs zamirleri, dönüşlülük zamiri, karşılıklılık zamiri, işaret zamirleri, ilgi (aitlik) zamiri, belirsizlik zamirleri ve soru zamirleri ile artgönderim yapıldığı tespit edilmiştir. Sıfatlar ile yapılan artgönderim başlığı altında işaret sıfatları, belirsizlik sıfatları ve soru sıfatları ile artgönderim örnekleri mevcuttur. Zarflar ile yapılan artgönderimde ise karşılaştırma zarfları ile artgönderimler dikkati çeker. Ekler ile yapılan artgönderim başlığı altında iyelik ekleri, belirtme hâl eki ve iyelik ekleri ile artgönderim yapıldığı tespit edilmiştir. Boş artgönderim, özne silinmesi, yüklem silinmesi ve nesne silinmesi ile oluşan boş artgönderim şeklinde sınıflandırılmıştır.

Anlatımın sürekliliği için gerekli olan dilde en az çaba ilkesinin metin içerisinde bazı boşluklar oluşmasına neden olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda çalışmada metin içerisinde özne silinmesi, yüklem silinmesi ve nesne silinmesi ile oluşan boş artgönderim örnekleri tespit edilmiştir. Türkçede yüklem üzerinde bir ekle de belirtilebilen özneler yüzey yapıda yer almayabilir. Bu nedenle ortak öznelere sahip olan bağlı veya sıralı cümlelerde ilk cümlede yer alan öznenin dilde en az çaba ilkesinin etkisiyle daha sonraki cümlemin yüzey yapısında yer almayarak boş artgönderim oluşturduğu görülmüştür. Sıralı cümlelerde ortak olarak kullanılan yüklem yüzey yapıda yer almayarak yüklem silinmesi ile oluşan boş artgönderimler oluşturduğu

tespit edilmiştir. Çalışmada nesne silinmesi ile oluşan boş artgönderimin özellikle “ve” bağlacı ile bağlanmış olan bağlı cümlede karşımıza çıktığı görülmüştür.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1’in makaleye katkısı %50, Yazar 2’nin makaleye katkısı %50’dir.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akçataş, A. (2001). Dokuzuncu Hariciye Koğuşu Romanı Üzerine Bir Metin Dil Bilim İncelemesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aktaş, E. (2019). Gönderim İşlevli Dil Birimleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunkaya, F. (1987). Cohesion in Turkish: A Survey of Cohesive Devices in Prose Literature, Doctoral Thesis, Ankara: Hacettepe University Institute of Social Sciences.
- Aydın, İ. (2012a). İlköğretim 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabı’nın ‘Duygular’ Temasında Yer Alan Okuma Metinlerine Metindilbilimsel Bir Yaklaşım. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages. Literature and History of Turkic*, 7 (3), 381-407.
- Aydın, H. (2012b). Dilde Sıfır Birim ve Sıfır Biçimbirimin Kullanımı. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages. Literature and History of Turkic*, 7 (2), 169-181.
- Balyemez, S. (2010). Bağdaşıklık ve Dede Korkut Hikâyeleri’nde Bağdaşıklık Görünümleri. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages. Literature and History of Turkic*, 5 (4), 133-173.
- Başusta, K.C. (2009). Okuma Eğitiminde Metin Dil Biliminin Kullanımı, Yüksek Lisans Tezi, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bhat, D. N. S. (2004). *Pronouns*, New York: Oxford University Press.

- Bozkurt, F. (2022). *Metindilbilim Metinsel Bağdaşıklık ve Türkiye Türkçesinde Değiştirim*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Cheng, P. (1986). Referent Introduction and Tracking in Chinese Narratives, Doctoral Thesis, Los Angeles: University of California.
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. (1982). *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*, Massachusetts: MIT Press.
- Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*, New York: Praeger.
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*, Massachusetts: MIT Press.
- Çoban, A. (2012). İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Oluşturdukları Öyküleyici Metinlerin Bağdaşıklık ve Tutarlılık Ölçütlerine Göre Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Coşkun, E. (2005). İlköğretim Öğrencilerinin Öyküleyici Anlatımlarında Bağdaşıklık, Tutarlılık ve Metin Elementleri, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çeltek, A. (2008). Türkçede Boş Artgönderim Söylem-Edimbilimsel İşlevleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çeltek- Kaili, A. (2017). Türkçe Sözlü Söylemde Boş Nesne, (Hazırlayanlar: Neslihan Kansu Yetkiner ve Mehmet şahin), *Dilbilim Çeviribilim Yazıları: Prof. Dr. Lütfiye Oktar'a Armağan*, Ankara: Anı yayıncılık, 67-79.
- Demir, T. (2006). Peyami Safa'nın 'Yalnız' Adlı Romanının Metindilbilimsel Çözümlemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, K. (2010). *Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Dilidüzgün, ř. (2008). Türkçe Öğretiminde Metindilbilimsel Bağlamda Uygulamalı Bir Yaklaşım, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dilidüzgün, ř. (2017). *Metindilbilim ve Türkçe Öğretimi: Uygulamalı Bir Yaklaşım*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Elyıldırım, S. (2008). Ömer Seyfettin Öykülerinde Artgönderim Kullanımı, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (36), 121-146.
- Göksel, A.; Kerslake, C. (2006). *Turkish: A Comprehensive Grammar*, New York: Routledge.
- Gül, M. (2008). Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Sınıflandırılması, Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Gül, M. (2015). Sait Faik Abasıyanık'ın Semaver Adlı Hikâyesinde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri, *International Journal of Social Science*, (31), 135-148.
- Güner, E. S. (2008). Türkçe için Derlem Tabanlı Bir Anafor Çözümleme Çalışması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü.
- Halliday, M. A. K.; Hasan, R. (1976). *Cohesion in English (Longman English Language Series)*, London: Longman.
- Halliday, M. A. K.; Hasan, R. (1989). *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*, (2nd ed.), Oxford: Oxford University Press.
- Huang, Y. (2000). *Anaphora: A Cross Linguistic Study*, Oxford: Oxford University Press.
- Karabağ, S.; İşsever, S. (1995). Edinim Sürecinde Bağdaşıklık, XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, 25-27 Mayıs 1995, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayınları, 221-235.
- Kerslake, C. (1987). Noun Phrase Deletion and Pronominalization in Turkish, (Hazırlayanlar: H. E. Boeschoten, L. T. Verhoeven), *Studies on Modern Turkish: Proceedings of the 3rd Conference on Turkish Linguistics*, Tilburg: Tilburg University Press, 91-104.
- Kocaman, A.; Osam, N. (2000). *Uygulamalı Dilbilim-Yabancı Dil Öğretimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Hitit Basım Yayın.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*, London: Routledge.
- Kuyma, E. (2022). Bir Artgönderim Ögesi Olarak Zamir ve İşaret Sıfatlarının Atabet'ül-Hakayık'taki Görünümler, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Eğitim Dergisi*, 11 (1), 16-35.
- Lüleci, M. (2010). Yeni Bir Disiplin Olarak Metin Dilbilim ve Türk Edebiyatına Metin Dilbilimsel Bir Yaklaşım, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mitkov, R. (2002). *Anaphora Resolution*, Hong Kong: Pearson Education.
- Özekten, Ö. (2007). Dönüşlülük Zamiri Özne Olabilir mi?, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 55 (2007/2), 101-114.
- Özkan, B. (2004). Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner'in 'Onikiye Bir Var' Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1), 167-182.
- Parlak, H. (2009). Kutadgu Bilig'in Metindilbilimsel Yapısı, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Subaşı-Uzun, L. (1995). *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Ankara: Simurg Yayınları.
- Subaşı-Uzun, L. (2004). Metin Üretimi, *Türkçe Sözlü ve Yazılı Anlatım*, (Editör: Canan İleri) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 21-38.
- Tanpınar, A. H. (2017). *Huzur*, (Hazırlayan: İnci Enginün), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Torusdağ, G. (2015). Memduh Şevket Esenal'ın Öykülerine Metindilbilimsel Bir Yaklaşım, Doktora Tezi, Van: Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Trask, R. L. (2005). *Key Concepts in Language and Linguistics*, New York: Routledge
- Turan, Ü. D. (2000). The Properties of Null Objects in Turkish, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 131-144.
- Tüfekçi, P. (2009), Türkçe için Sözdizim Tabanlı Bir Adıl Çözümleme Sistemi, Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Uzun, M. (2016). Nazan Bekiroğlu'nun "Nar Ağacı" Adlı Romanında Bağdaşıklık ve Bağdaşıklık Ekseninde Bir Söz Varlığı Çözümlemesi, Doktora Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yıldırım, S. (2008). Türkçe Derlemlerdeki Artgönderimlerin Tümdengelimli ve Tümevarımlı Yöntemlerle Çözümlemesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, R. M. (2010). Türkiye Türkçesinde Sıfatlar (Tanım, Tasnif, Mukayese, Teklifler), Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Extended Summary

Reference is included in the cohesion items. The term is generally used to indicate the identity relationship between grammatical items. Reference is the use of a linguistic items in the text in place of another linguistic items in or out of the text. The referring item gains meaning through the reference relationship it establishes with the referenced item. Reference items consists of endophoric and exophoric reference. Anaphora and cataphora are accepted as endophoric reference items. In this article, zero anaphora, which is one of the anaphora types, is discussed.

Anaphora is the reference to any animate or animate entity in the text through different linguistic structures. The origin of the term anaphora is based on ancient Greek. The word 'anaphora' in English is actually a combination of two different words 'ana' (backwards, against the current) and 'phora' (carrying). Anaphora can be simply defined as showing something that has already been mentioned (Güner, 2008: 4). Anaphora term is used as artgönderim in Turkish, anapher in German, and anophore in French.

Halliday and Hasan (1976: 31) defined anaphora as providing coherence by showing something previous. The term anaphora is generally used in modern linguistics to refer the relationship between two linguistic elements, the expression interpreted depending on the other of these two related referents is called anaphora, and the other is called antecedent (Huang, 2000: 1).

In Turkish, except for the third person singular, since the subjects can be specified with a suffix on the verb, the subject is not included in the surface structure and is dropped, resulting in a zero anaphora. In order to keep the narration fluently, zero anaphora is used to prevent unnecessary repetitions. Chen (1986: 110) explained that zero anaphora as refers to the situation in which there is a syntactic hole in the sentence where a referent is understood but not explicitly mentioned.

According to Kerslake (1987: 91-104), there are four specific noun phrase (NP) deletion types in Turkish:

1. Deletion in coordinate structures, under conditions of structural identity,
2. Equi noun phrase deletion,
3. Pro-drop (noun phrase deletion supported by agreement marking),
4. Zero Anaphora (noun phrase deletion unsupported by agreement marking).

There are limited number of studies on this subject in Turkish. For this reason, it can be said that this study is unique, it will contribute to the studies in the field of linguistics and it will provide a better understanding of the zero anaphora issue.

In this study, Tanpınar's Huzur novel was examined in terms of anaphora types. The samples determined by scanning the novel were classified according to the anaphora types.

In this study, anaphora types were examined in two groups as anaphora made with words or phrases and anaphora made with suffixes. Anaphora types made with words or phrases are classified as pronouns (personal, reflexive, reciprocal, demonstrative, possessive, indefinite, interrogative), adjectives (demonstrative, indefinite, interrogative), adverbs (comparison) and zero anaphora. Anaphora made with suffixes are classified as possessive suffixes, definite article and personal endings. Zero anaphoras are classified subject deletion, predicate deletion and object deletion.

As a result of this study, examples of zero anaphora, which are formed by deletion of subject, predicate and object, were found in the text. Subjects that can be specified with a suffix on the predicate in Turkish may not be included in the surface structure.

Atf (cite): Dinçer Bahadır, Şaziye (2023). Bergama Kozak yöresi ağzında birleşik zarf-fiil örnekleri, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 6, 39-54. doi: 10.48147/dada.1297311.

Bergama Kozak Yöresi Ağzında Birleşik Zarf-Fiil Örnekleri

Şaziye DİNÇER BAHADIR¹

Bergama Kozak Yöresi Ağzında Birleşik Zarf-Fiil Örnekleri

Examples of Compound Gerundiums in Bergama Kozak Region Dialect

Özet

Abstract

Ağz çalışmaları, hem kültürümüzü yansıtan hem de zamana karşı dayanıksız olan söz hazinesini ortaya çıkaran dil incelemelerimizin önemli bir koludur. Bu kolda, hem derleme hem de ortaya konulan metinlerden hareketle çeşitli ses ve şekil bilgisi çalışmaları güncelliğini korumaktadır. Oldukça eski bir yerleşim yeri olan Bergama'nın Kozak yöresi, her yerleşim biriminde olduğu gibi karşılıklı etkileşimin, tarihin, geleneğin, göreneğin biçimlendirdiği bir ağız hazinesi olarak değerlendirilebilir. Dilimizin ifade unsurlarından biri olan zarf-fiillerin Türkiye Türkçesi ağzlarında oldukça geniş kullanım özelliklerine sahip olduğu görülmüştür. Bu çalışmada, Batı grubu ağzları içerisinde yer alan Bergama Kozak yöresi ağzındaki birleşik zarf-fiil ekleri esas alınmıştır. Çalışma sonunda Bergama Kozak yöresi ağzında, hem yazı dilinden farklı hem de yazı diliyle paralellik gösteren birleşik zarf- fiil yapıları ortaya konulacaktır.

Dialect studies are an important branch of our language studies that both reflect our culture and reveal the vocabulary that is vulnerable against time. In this branch, various phonology and morphology studies based on compilations and texts remain topical. The Kozak region of Bergama, a very old settlement, can be regarded as a treasure trove of dialect shaped by mutual interaction, history, tradition and custom, as in every settlement. It is observed that gerundiums, which are among the expressive elements of our language, have a wide range of usage features in the dialects of Turkey Turkish. The present study is based on the compound gerundium affixes in the dialect of Bergama Kozak region, which is included in the Western group of dialects. As a result of the study, the compound gerundium form in the dialect of Bergama Kozak region, which is both different from and in parallel with written language, will be revealed.

Anahtar Sözcükler: Bergama Kozak yöresi, Bergama Kozak yöresi ağzı, zarf, zarf-fiiller, birleşik zarf-fiiller.

Key Words: Bergama Kozak region, Bergama Kozak region dialect, adverb, gerundiums, compound gerundiums

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Tarihi ve kültürel değerleriyle dünyanın 999., Türkiye'nin 13. ve İzmir'in ilk UNESCO Dünya Mirası kenti olan Bergama, pek çok medeniyete beşiklik etmiş bir yerleşim yeridir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Hüdavendigâr sancağına bağlı bir kaza olan Bergama, XVI. yüzyılda 120 köy, 30 mezra, 38 çiftlik ve bir yaylaya sahiptir. Uzun süre yöreye hâkim olan ayanlar idaresine son verilince yeniden merkezden gönderilen idareciler tarafından yöne-

¹ Doç. Dr. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, saziyedincer35@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-8927-2672

tilmiş, 1841’de kaza müdürlüğü hâline getirilmiştir. 1864’te Balıkesir’e bağlanmış, 1867’de kaymakamlık olmuş, 1868’de teşkil edilen Aydın Eyaletine bağlı Saruhan (Manisa) sancağının bir kazası hâline getirilmiştir. 1875’te ise İzmir’e bağlanmış, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Bergama kazası 163 köy, Kozak, Ayazmend, Dikili, Çandarlı (Altınova), Kiliseköy (Zeytin-dağ), Ilıca-i Bergama (Turanlı) ve Nevahi-i Bergama (Kınık) adlı yedi nahiye ve toplam 35.237 kişilik nüfusa sahip olmuştur (Emecen, 1992: 494).

Ege’nin kuzeyinde, Bergama’nın kuzeybatısında bulunan Kozak, doğuda Madra Dağı, kuzeyde Yaylacık Dağı ve Bezirgân Gediği, Dededağı, batıda Esirik Çayı ve güneyde Kozak (Madra) Çayı, Sakardağ ile çevrilmiştir. Karasallaşmaya yüz tutmuş Akdeniz ikliminin hâkim olduğu yörede, 700 m. yüksekliğe kadar kapalı ormanlar bulunur (Eriş, 1996: 14-15). Bergama’ya bağlı olan Kozak yöresinin Aşağıbey, Aşağıcuma, Ayvatlar, Çamavlu, Demircidere, Güneşli (Tekke), Göbeller, Hacıhamzalar, Hisarköy, Kaplan, Karaveliler, Kıranlı, Okçular, Terzihaliller, Yukarıbey (Nahiye), Yukarıcuma olmak üzere on altı köyü vardır.

Bergama Kozak yöresi ağızlarının bağlı olduğu İzmir ağız bölgesinin Türkiye Türkçesi ağızları içindeki yeri ile ilgili farklı zamanlarda farklı araştırmacıların sınıflandırma çalışması yaptığı görülür. Bu alandaki ilk sınıflandırma denemesi I. Kúnos’a aittir. Bu sınıflandırmada İzmir ağız bölgesi, “İzmir ile Bursa arasında Zeybekçe” şeklinde birinci grupta yer almıştır. Kúnos’a göre Zeybekçe, Ankara ağızı, Yörük ve Türkmenlerin ağızı esas Türk ağızlarını, diğerleri ise Anadolu’da Türkleştirilmiş unsurların ağızlarını temsil etmektedir (Karahana, 1996: IX-X). Ahmet Caferoğlu da yaptığı sınıflandırmada İzmir ağız bölgesini, Batı illeri ağızları bölgesi grubunda, Fundamenta’daki makalesinde ise Güneybatı ağızları içerisinde değerlendirmiştir. (Karahana, 1996: X-XI). Zeynep Korkmaz, Anadolu ve Rumeli ağızları içerisindeki ağız bölgelerini 8 gruba ayırmış ve İzmir ağız bölgesini “Kuzeybatı ve Güneybatı Anadolu ağızları” grubunda değerlendirmiştir (1983: 421). Leyla Karahana ise, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı çalışmasında Anadolu ağızlarını 3 gruba ayırmış, bu ağız bölgesini “Batı Grubu Ağızları” içerisinde 1. gruba dahil etmiştir. Bunun yanında “İkinci Derecedeki Alt Gruplar” içerisinde de 3. alt grupta ele almıştır (1996: 150-151).

İzmir ağız bölgesiyle ilgili ilk çalışmanın Ahmet Caferoğlu tarafından yapıldığı görülür. Caferoğlu, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I* adlı eserinde bu bölgeden çoğunluğunu türkülerin oluşturduğu 22 metin derlemiştir (1994: 85-100). Korkmaz ise *Güney-Batı Anadolu Ağızları* çalışmasında İzmir ağız bölgesinden Çiğli (1), Günerköy (1), Yeniköy (1), Karacadağ (1), Urla (1), Bergama-Çürükbağ (1), Bergama-Yalnızev (1) olmak üzere 7 metin derlemiştir (1994: 22-31). Bu çalışmaların yanında Hale Bozdoğan, hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde Bergama merkez ilçe ve köylerinde yaşayan yörüklerin ağız incelemesini yapmıştır. Ancak bu yüksek lisans tezinde, Kozak yöresine bağlı köylerden sadece Kaplan köyünden 3 metin derlenmiş, diğer Kozak köylerinden hiç derleme yapılmamıştır (2008). Yöreyle ilgili bir diğer çalışma da Aylin Çakır’a aittir. Çakır, hazırlamış olduğu doktora tezinde Ödemiş, Kiraz ve Beydağı ilçeleri ağızlarını incelemiştir (2020). Söz konusu ağız bölgesiyle ilgili son çalışma,

Şaziye Dinçer Bahadır tarafından hazırlanmış olan *Bergama Kozak Yöresi Ağzı* adlı çalışmadır (2022).

Dilimizin ifade unsurlarından biri olan zarf-fiillerin Türkiye Türkçesi ağızlarında oldukça geniş kullanım özelliklerine sahip olduğu görülür. Bilindiği gibi fiilleri geçici olarak zarflaştırılan zarf-fiiller, çeşitli fonksiyondaki bazı ek ve ilgeçlerin bir araya gelmesiyle de oluşabilirler. Bu çalışmada, Batı grubu ağızları içerisinde yer alan Bergama Kozak yöresi ağzındaki birleşik zarf-fiil ekleri esas alınmıştır. Özellikle Türkçenin en işlek sıfat-fiil eklerinden olan -{dl⁴K} ekinin iyelik eki olarak kullanılması dikkat çekicidir. Aynı zamanda bu biçimbirimin Bergama Kozak yöresi ağzında ekleşme sırasında -{dĀ} şekline dönmesi karakteristiktir. Çalışma sonunda Bergama Kozak yöresi ağzında, hem yazı dilinden farklı hem de yazı diliyle paralellik gösteren birçok birleşik zarf-fiil şeklinin olduğu tespit edilmiştir. Böylece yöreye dair yapılmış ağız çalışması daha spesifik bir konu olan birleşik zarf-fiiller çerçevesinde ele alınmış olacaktır.

2. Zarf, Zarf-Fiil ve Birleşik Zarf-Fiil

Zarflar fiillerden, fiilimsilerden ya da kendisiyle aynı görevde bulunan sözcüklerden önce gelerek onların niteliklerini, miktarını, zamanını ve yönünü belirten sözcükler olarak karşımıza çıkar. Tek başına kullanıldıkları zaman isim görevi gören zarflar, fiilleri nitelediklerinde zarf görevinde bulunurlar. Ergin zaman, yer, hâl ve miktar isimleri olarak nitelendirdiği zarfları, kelime gruplarında sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın anlamını değiştiren isimlere verilen ad olarak tanımlar (2003: 258). Banguoğlu'na göre zarf, fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlatıkları kılış, oluş veya vasıfları açıklayan, ya da değiştiren kelimelerdir (2003: 371). Bir sıfatın, bir fiilin, bir fiilimsinin başına gelerek anlamını niteleyen, belirten, değiştiren veya sınırlayan kelimeleri zarf olarak kabul eden Bilgegil, zarfları anlamlarına göre, yapılarına göre ve anlam derecelerine göre alt başlıklara ayırır (2009: 215). Zarf terimi yerine belirteç terimini kullanan Gencan, zarfları sıfatların, eylemlerin, ya da görevce kendine benzeyen sözcüklerin anlamlarını berkiten ya da kısip sınırlayan sözcükler olarak tanımlar (2007: 462). Karahan ise zarfı, yön, zaman, tarz, sebep, miktar, vasıta ve sebep bildiren yüklemi tamamlayan cümle ögesi kabul eder (2009:32). Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde zarfları, "*Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön, vasıta, miktar, şart gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türü.*" şeklinde tanımlar (2007: 250).

Hâl ve durum karşılayan kelimeleri zarf olarak niteleyen Ergin, gerundiumları fiillerin zarf şekilleri olarak görür ve bu şekle zarf-fiil denilebileceğini öne sürer (2003: 338). Zarf-fiilleri fiilin zarf işleyişine girmek üzere aldığı özel şekiller olarak gören Banguoğlu, ulama, hâl, karşıtlama, zaman, sebep, karşılaştırma zarf-fiilleri olmak üzere altı bölümde ele alır (2003: 427-428). Zarf-fiil terimi yerine bağ fiil terimini kullanan Bilgegil, zarf-fiilleri çeşitlerine göre sekiz alt başlığa ayırır (2009: 271-273). Gencan ise zarf-fiil terimi yerine bağ eylemler ve ulaçlar terimlerini kullanır (2007:443). Korkmaz'a göre zarf-fiiller fiillerin zarf görevi yapan yardımcı-

larıdır, bunlar çekimli bir fiile dönüşmezler. Fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlarken zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirirler. Yapıları bakımından; gerçek zarf-fiiller, sıfat-fiillere bazı çekim ekleri getirilerek yapılan zarf-fiiller ve yapıcı bunların dışında kalan veya zarf-fiil olarak kullanılan şekiller olmak üzere üçe ayrılırlar² (2003: 983-984). Yabancı Türkologlardan Johanson ise zarf-fiilleri üst yapıya bağlanmış olan ve onunla anlamsal olarak ilişkiler kuran karmaşık bağımlı yapılar olarak tanımlar (Johanson 1995'ten akt. Göktürk 2022: 28).

Görüldüğü gibi zarf ve zarf-fiil terimi için farklı isimlendirmeler yapılmış olsa da verilen tanımların genelde birbirine yakın olduğu görülür. Mesela zarf-fiillerin fiil çekimine girmedikleri, cümlede zarf gibi kullanıldıkları ve çeşitli fonksiyonlardaki bazı ek ve ilgeçlerin bir araya gelmesiyle oluşabildikleri konusunda birlik sağlanmıştır. Her ne kadar zarflar cümlede yardımcı öge ya da unsur olarak görülse de zarfların anlatımı zenginleştiği ve etkili hâle getirdiği söylenebilir. Bayraktar, Türkçenin bütün dönemlerine ait eserlere bakıldığında zarf-fiil kökenli yirmi üç adet zarf-fiil eki olduğunu belirtir (2004-138). Karahan ise *Anadolu Ağzlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri* isimli çalışmasında; zarf-fiil eklerinden değişmiş veya genişlemiş ekler, sıfat-fiil eklerinden genişlemiş ekler, isim-fiil eklerinden genişlemiş ekler, arkaik yapı veya anlam özelliği taşıyan ekler ve diğer zarf-fiil ekleri adı altında ağızlarda kullanılan birçok zarf-fiil yapısını ortaya koymuştur (1996: 205-236). Buradan hareketle zarf-fiillerin ağızlardaki kullanımının da oldukça yaygın olduğu söylenebilir. Bu da bize dildeki ifade imkânlarımızın ne kadar geniş olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Fiilleri geçici zarf yapan ekleri zarf-fiil olarak değerlendiren Gülsevin, bu eklerin bir kısmının esas itibarıyla zarf-fiil olarak yaşamakta olduğunu ancak aslen zarf-fiil eki olmayan

² Zarf-fiiller gerek yapıları gerekse işlevleri bakımından farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Bu çalışmalardan bazıları şu şekildedir: Tuncer, Türkiye Türkçesinde zarf-fiilleri özel ekler ile meydana getirilen zarf-fiil şekilleri ve isim-fiillerle isim çekim eklerinin getirilmesiyle zarf-fiil fonksiyonu üstlenmiş şekiller olmak üzere iki başlıkta ele almıştır (1996: 263-313). Tiken, basit zarf-fiiller ve birleşik zarf-fiiller olarak ikiye ayırdığı zarf-fiilleri ayrıntılı bir şekilde vermiştir (1999: 281-364). Bayraktar, *Türkçede Fiilimsiler* başlıklı çalışmasında zarf-fiilleri, sıfat-fiilden türeyen zarf-fiiller, isim-fiillerden türeyen zarf-fiiller, zarf-fiillerin birleşik fiil kurma göreviyle kullanımı gibi başlıklar hâlinde ele almıştır (2004: 137-317). Yücel, zarf-fiilleri; asıl zarf-fiil ekleri, sıfat-fiil ve hâl ekleriyle oluşan şekiller, isim-fiil ve hâl ekleriyle kurulan şekiller ve zarf-fiil görevinde kullanılabilen zaman ekleri şeklinde sınıflandırmıştır (2000: 75-112). Deniz Yılmaz, zarf-fiil yerine ulaç (fiilin zarfsı şekli) terimini tercih eder ve bu başlık altında zarf-fiilleri morfolojik araçlar, morfolojik-leksik araçlar ve leksik araçlar şeklinde ele almıştır (2009: 88-99). Koraş, fiil tabanlarından zarf oluşturan zarf-fiil eklerinin yapıları itibarıyla asıl ve sonradan oluşmuş olarak ikiye ayrılabilirliğini belirtmiştir (2013: 2865). Boz ise ulaç terimini tercih edip ulaç biçim birimlerini; asıl ulaçlar, ortaçtan türetilen ulaçlar, adylemden türetilen ulaçlar, (i-/ol-) yardımcı eylemi ile kurulan ulaçlar ve -{DI⁴+sayı-kişi ulamı+ml⁴} yapısı ile kurulan ulaçlar şeklinde sınıflandırmaya gitmiştir (2012: 42-51).

birtakım eklerin de başka bazı ek ve edatlarla birleşerek, fiilleri cümle içinde geçici zarf durumuna getirdiğini ifade eder. Bu aslen zarf-fiil olarak doğmamış bazı ekler ile eklerin ve/veya edatların düzenli ve kurallı bir biçimde birleşip fiillere ulanarak geçici zarf oluşturduğu yapıları quasi gerundium (birleşik zarf-fiil) olarak tanımlar ve şu örneği verir:

“Örnek olarak: Arkadaşım da gel-diğinde sinemaya gidebiliriz. (-DİK: sıfat-fiil eki, +In: üçüncü teklik iyelik eki, +DA bulunma halidir). Bu üç ayrı ek bir araya gelince kendi fonksiyonlarını terk edip yoğunlaşarak tek bir görev üstlenir. Artık ne sıfat-fiil, ne iyelik ne de bulunma hali vardır. Burada sadece, eklendikleri fiil geçici zarf haline getirmiş bir yapı söz konusudur.” (Gülsevin, 2001: 127).

Birleşik zarf-fiillerin sayısını ve sınırını belirleyebilmenin zor olduğunu belirten Gülsevin, birleşik zarf-fiilleri “ek+ek(ler) ve ek(ler)+ilgeç³” yapısında olmak üzere doksan bir farklı yapı tespit etmiştir. Bu çalışmada da söz konusu tasniften faydalanılmış ve Bergama Kozak yöresi ağzında bulunan birleşik zarf-fiil yapıları üzerinde durulmuştur. Böylelikle Bergama Kozak yöresi ağzında bulunan “ek+ek(ler) ve ek(ler)+ilgeç” yapısında olan birleşik zarf-fiillerin söz konusu yörede nasıl, ne kadar ve ne şekilde kullanıldığı tespit edilmiş olacaktır.

3. Ek + Ek Yapısında Olan Birleşik Zarf-Fiiller

3.1. Sıfat-Fiil + Hâl Eki

3.1.1. –DİK + çA

işde işlê artdıka da biri birini görmüyoñ gızım ğâri (I.8.73-74)

3.1.2. –(y)Ası + ya

kimi darı getiri, kimi postan, kimi buyde, pırçana varasıya, kum darısına varasıya ekeki nenelēñ yerleri çokdu. (I.7.71-72)

ğomucan emme, buyu evel kendi suyunu salasıya su ğomucañ, duz da ekmiceñ, ğaşdırcan. (I.7.160-161)

hana urē ğiTdi. urdan sōna da çok da yaşayasıya vāmadı, sōna burda öldü gine ölmesini. (II.3.143-144)

duvayı ezberliyesiye iki satır ğışeyi kaç kere okērin (I.7.121)

yolda üç dört çam vā, unnarı getceñ ben ölesiye benim harıma ğocān da dedim. (I.8.146-147)

³ Bu çalışmada edat terimi yerine ilgeç terimi tercih edilmiştir.

bize sıra gelesiye ikindin_ oldu. undan sōna ġāri kime inancāñ, kime şē yapcāñ
(II.1.60-61)

3.2. Sıfat-Fiil + İyelik + Hâl Eki

3.2.1. – DİK + iyelik + dA

burē girdim emme bu ev bōle deldi ben geldēnde yarımđı (I.18.128-129)

ġarik açdıķ ezen de oldu harıma girdēnde.(I.25.47)

anasınıñ_ öldēnde de on dört yaşındamış (I.16.74)

parası oldūna veriyo herif (I.15.44)

3.2.2. – DİK + iyelik + dAn

sōna u da arabalan girdēnden u zaman ġarılā yalnız yapamazķın (I4.103-104)

pek millet canı isdemedi, ōle ġaldı, gōmedēnden (II.1.95)

su bol oldēnden şē vā bizde salma (II.2.52)

her gelen hoca beni buluyo, bu işleri bildēmizden. (I.6.101-102)

3.2.3. – DİK + iyelik + ile

emme benim dede biraz işde ġoca kişi oldēnnen bi de bunnā çok fakir bi şē
görmemişlē (I.16.121-122)

3.3. Aynı Fiilin Tekrarı İle

3.3.1. –DI + kişi –(y)AII

gerimiz heP bu kōdeniS biS. dedelēm nenelem bildim bileli bu kōde. (II.7.5-6)

4. Ek + İlgeç Yapısında Olan Birleşik Zarf-Fiiller

Ek + ilgeç yapısında olan birleşik zarf-fiiller bazı cümlelerde zarf, bazı cümlelerde de sıfat olarak görev alırlar.

4.1. Ek + (İ)le Birlikte (Beraber)

4.1.1. İyelik + (i)lA beraber / lAr + (i)lA beraber

eşinnen beraber sigorta dükkanları vā (I.10.26)

çocuklālan barabā besiciliK yapıyoduķ işde, ġızlan barabā. (I.9.18)

bibilēlen beraber otuz dene oldu. (I.10.114-115)

4.2. Ek + Dolayı (Ötürü)

4.2.1. İyelik + dAn Ötürü

tavık yok, tavık da idinmiyon. sevmiyon tavi, pislenden ötürü sevmiyon. (I.18.102-103)

4.3. Ek (ler) + Gibi

4.3.1. -(y)AcAK gibi

bu gidişlen güze kitcek gibi ineklē de (I.18.27)

undan sōna baqdıq gördük olcek gibi del. (I.10. 174-175)

geç indirennē tabi açılcek gibi oluyo ya unu durduruyola (I.10.141)

4.3.2. -m AK gibi

hinci gāri bi yalan sōlemek gibi döğünnē, u şekilde (I.24.56-57)

4.3.3. -mİş gibi

dē şurda bi gömşu vā da unuñ harımına gelmiş gibi geliveriyi (148-149)

aynı tarlada goymuş gibi yani. (I.10.14-15)

4.3.4. -(V)r gibi

elimiz işe yo_urt mayalā gibi mayasını gatiyo_çine (I.22.52)

4.3.5. -DIK + iyelik gibi

dedē gibi de yirmi birinci gün hasdalandı (II.2.133)

döğünnēmiz e gızım bildēn gibi olu (I.24.54)

havasından tabi yā. dedēn gibi (I.15.38)

senin dedēn gibi olmuyo yani. seniñ hayal etdēn gibi olmuyo her şe (I.6.76-77)

biz_ışde hayvannāmız vā, bağlāmız vā dedēm gibi (I.5.11-12)

4.4. Ek(ler) + Göre

4.4.1. -DIK + iyelik + A göre

duydēmize göre şu tepeniñ_ismine asar derlē (I.14.53)

aha bu gözā içi oldēne göre daş ocā ya. (II.3.114)

4.5. Ek(ler) + İçin

4.5.1. -DIK + iyelik için

ğozaklā yapmadığı için olmuyo ġāri (I.21.122)

herkezden birē parça oldē için bişi bişi unuñ adı (I.1.54-55)

bahalı geldē için. şindi fisdık olmedē için millet başladı (I.1.72)

kō suyunnan sulandē için para çok tutdu (I.20.168-169)

4.5.2. –mAK + için

tel işi yaptım yani cevirmeK için böle kōlere gidiyodum (I.23.11-12)

bi tıķım ekmeK için, bi dilim ekmeK için ġızım bu (I.20.33-34)

satmasak bile biz üzümünü kendini, yimeg için (I.5.34)

aş parası birikdirdim, hediye almağ için emme (I.16.84)

hasdalıķdan kurtulmağ için yaylē gelen küve kitmemiş (I.20.145-146)

4.6. Ek(ler) + İle

4.6.1. –mA + iyelik + (i)le

ğobāmızı, humayinimizi çalışmamızlan aldık, çalışmamızlan bulduk ġızım (I.2.18.19)

4.7. Ek(ler) + Kadar (ıyla) (Dek/Değın)

4.7.1. –(y)AcAk kadar

birē yıcek ġıdan hemen. ilāna da dikeriz biz. (I.21.71)

kendimiz yıcek ġıda yapıyoz, eşe dosda yapveriyoz (I.18.35)

baldızın una sāyoz. ġaynatēnkine sāyoz, böle yani yıceklik ġıda.(I.10.58-59)

yapmadım demıcek ġada bu sene yapmadık tarana (I.17.104)

4.7.2. –(y)AcAk + iyelik kadar

adam kendi işcē ğıda yapāsa yapıyo (I.1.79)

4.7.3. –(y)An + A kadar

biz gelene ġıda yol açılmış gerçi u zaman (II.1.63)

4.7.4. –(y)AsI + (y)A kadar

nüfos müdürü urdan gidip gelesiye ġıda (I.11.49-50)

biz gelesiye ġıdan bızāyı çıkarıvemiş, inek üsdüne geliyo (I.10.152)

çam bal veresiye ġada vēdeñ balı u yavrıya yidiri (I.19.61-62)

4.7.5. –DİK + iyelik kadar

hep böle duva iderin gülüm. dilimiñ döndē ğada (I.7.153)

4.8. Ek(ler) + Mı

4.8.1. –DI + kişi mİ

u ğaynadı mı uñ ğatāsıñ _çine unnan böle çırpı çırpasıñ dığanda (II.6.96-97)

kırkı çıkdı mı ya noğma yapıyun (II.4.125)

bubam sabālēn kakdı mı alıdı tüfē, hadi dağa sansār _avı oludu evel ğışın (I.26.4-5)

altına suyu toplandı mı undan soña urdan alı alı süzē dökeriS (I.21.198-199)

yāmır yadı mı çiçek ballan bir zehiri ğusuyo (I.19.98)

āşamdan yetişdiremedin de südüñ evde ğaldı mı unu bi de almiyola (I.20.17-18)

biliyoñ _ışde ğozak yapmadı mı bizim ğozāñ _ışı bitiyo (I.15.18)

soğuklā başladı mı hava soğudu mu getiriyoz burē. (I.10.43)

süt nor kesilmedi mi undan sōna alı ğide verim yerine (I.9.98-99)

işdi mi şe yapıyodu, sendirēp ğayyodu, düşüyodu. (I.13.57-58)

hadirellez geldi mi ben kaç olak kesedim biliyoñ mu? (I.16.69-70)

sētine gideriz, yaz geldi mi ğobağ toplārız (I.21.9)

şimdi hemen şubat dedi mi başleyo millet (I.21.33)

seriyom āzık tápsardi mi robotdan geçiriyon (II.7.131)

didiklēsıñ undan sōna da azık halloldu mu da ovalanır. (I.3.50-51)

undan kerı so_udu mu usūlcana tenikē alıyoñ (I.16.161-162)

arı çiçē ğondu mu u arı tipine düşüp ğalıyo (I.19.99)

ğatasıñ, u tutā. u tutdu mu ğoyasıñ (I.24.23)

çocuk havta on ğüñnük oldu mu ğobē düşdü mü çöcü duzlāla (I.21.84-85)

bi insandan bi şe duydum mu alı geli neneme sorādım (I.7.135)

hinci ben bi şe dedim mi aha elifin gelini vā sen de ğorğmuşun deyo (I.8.16-17)

işde yimiyom, yidim mi şe oluyom, hasda oluyom (I.13.21)

alıve dedim mi boşve alırım ben sene bi kilo domatis dēr (I.17.84-85)

böle bi yimek yidim mi belim gölum gırılıyo (I.26.83-84)
bi çivt yeñi çoraP_ aldım mı hemen, içine esKi çoraplān ğoncunu yamēyın (II.2.63-64)

hayvanını çıkādın mı götcēn gitcēn urda otlancek (I.1.20-21)
caminin urdan girdin mi aşarı dōru yol gide (I.1.93-94)
hinci ğılayı altına vēdin mi sıyırı gidē dedim (I.25.66-67)
bırda yazın çalışmadın mı ğışın aç ğalışın ya (II.1.44)
ikisi bir ğaldılā mı ğavġa idiyola, haġlāndan gelinmiyo (I.9.33-34)

4.9. Ek(ler) + İyelik Müddetçe (Süreçe)

4.9.1. –DIK + iyelik müddetçe (süreçe)

yāmr yādı da nemli oldū süreçe yavırım, arı düşüyo (I.19.100-101)
yāmr olmadē süreçe hiçbi zorlē olmuyo (I.19.109)

4.10. Ek(ler) + Sonra

4.10.1. –DIK+ dAn sonra

e çārıldıkdan sōna giderim (I.2.25-26)
dōdükden sōna erkeklē savurula böle (I.4.34)
lisē bitirdikden sōna boluda üniverste okudu (I.10.146)
ġoca hayır hinci u kırıkı çıkıldıkdan sōna isdiyen yapıyo (I.12.43)
hiç dōmasa ġabıl ama doğuyo dōdukdan sōna ölüyo (I.15.27-28)
düġün oldukdan sōna bir ay sōna da ununķu oldu (I.19.8)
ġānımızı doyurdukdan sōna öle dōru tarlē gidiyız (II.1.17)
irmē ġavırdıkdan sōna fisdē ġatıyıñ (II.4.102-103)
yedi ġün okundukdan sōna öle birē bēz veriyu (II.4.123-124)
u ġızardıkdan sōna unuñ üsdüne şeker ek (II.6.100-101)
serdikden sōna robota bi sürtdürüm, öle yaparın (II.7.125)

4.11. Ek(ler) + Zaman (An/Gün/Ay/Yıl)

Gülsevin, bu yapının aslında sıfat tamlamasının zarf olarak kullanılışları olduğunu belirtir (Gülsevin, 2001: 142).

4.11.1. –(y)AcAK + iyelik zaman

böle yağı çıkca zaman u bırakdēñ ğaymā da üsdüne ğatā toz şeker ğatāsıñ (II.6.98-99)
arı ğoncā zaman hadi ilāc atıyola (I.19.91-92)

4.11.2 –DİK + iyelik zaman

benim işde ilk başladēm zaman kırk sene evelisi otuz sene evelisi (II.7.97-98)
süzüldē zaman böle ğaymāñ südüñ üsdünü alısıñ (II.6.94-95)
unnā getiremedē zaman aha kapıda bāçevannā (II.6.85-86)
ğoca hayır yapālādī daha nenele dedele öldē zaman (II.4.127-128)
ben bilen düñür gelcē zaman, nevinin düñürlēne yapımdı (II.4.101)
olanıñ dōdē zaman ni canımız isdēyusa yidik (II.4.20-21)
memedleri urē gōtdüm zaman böledi bunnā (I.25.85)
bunu böle şe etdēn zaman ğılayı altına veriseñ olmaz (I.25.69-70)
gıtdē zaman başğa hanım geldē zaman bi bed bereket mi deĝişıyo noluyo (I.25.27-28)
ğazanıñ işine dōkdēn zaman küneri suya, üsdüne çıkıveri (I.23.35-36)
arı da pittē zaman zaten dünyanın sonu gelecek (I.19.87-88)
çiçek balını da aldēñ zaman işde bizim gibi şēden almıcañ (I.19.69-70)
olmadī zaman da sen una vecēñ (I.15.44)
ha dedēñ zaman bi yere şe yapamıyoñ varamıyoñ. (I.13.1-2)
çünkü baķ durdurdēn zaman içinde boş (I.10.134)
et buyu sulanır ya, suyunu saldē zaman (I.7.162)
havalā bozuldē zaman üzüm de bozuluyo (I.5.15-16)
mesela yapdñ zaman satıyoñ (I.2.150-151)

4.11.3. –DİK + iyelik gün

asgerde geldē günü de gece ğaşdıķ (I.1.129)
eşşe sarādım ben, dayıñ olmadē gün. (I.8.114)
ölü öldē gün yimek bişiriS (II.6.54)
olmuyo her şe emme ölüñ öldēmiz gün bile yimek yaparız (II.6.55-56)

4.11.4. –DIK + iyelik yıl

muhdar olduğum yıl bi müezzın tutdum, k̄l̄ü v̄edi parasını (I.6.141)

5. Sonuç

Zarf-fiiller yapıları bakımından iki gruba ayrılabilir; birinci grubu, fiilleri geçici olarak zarflaştırmak olan müstakil ekler oluştururken ikinci grubu ise aslen zarf-fiil eki olmayan, çeşitli fonksiyondaki bazı eklerin ve ilgeçlerin birlikte kullanılmasıyla oluşan birleşik yapılar oluşturur. Bu çalışmada Gürer Gülsevin'in yapmış olduğu tasniften (2001) faydalanılmış ve Bergama Kozak yöresi ağzında bulunan birleşik zarf-fiil yapıları üzerinde durulmuştur. Böylelikle Bergama Kozak yöresi ağzında bulunan “ek+ek(ler) ve ek(ler)+ilgeç” yapısında olan birleşik zarf-fiillerin söz konusu yöredeki kullanımları tespit edilmiştir.

Gülsevin'in Türkiye Türkçesinde tespit ettiği doksan bir yapının Bergama Kozak yöresi ağzındaki dağılımı şu şekildedir: “Ek + Ek” Yapısında Olan Birleşik Zarf-Fiiller: Sıfat-Fiil + Hâl Eki (2), Sıfat-Fiil + İyelik + Hâl Eki (3), Aynı Fiilin Tekrarı İle (1); “Ek + İlgeç Yapısında Olan Birleşik Zarf-Fiiller”: Ek + (İ)le Birlikte (Beraber) (1), Ek + Dolayı (Ötürü) (1), Ek (ler) + Gibi (5), Ek(ler) + Göre (1), Ek(ler) + İçin (2), Ek(ler) + İle (1), Ek(ler) + Kadar (ıy) (Dek/Değın) (5), Ek(ler) + MI (1), Ek(ler) + İyelik Müddetçe (Sürece) (1), Ek(ler) + Sonra (1), Ek(ler) + Zaman (An/Gün/Ay/Yıl) (4) olmak üzere, çalışma sonunda hem yazı dilinden farklı hem de yazı diliyle paralellik gösteren yirmi dokuz yapı tespit edilmiştir.

Elbette yörede kullanılan birleşik zarf-fiil yapıları sadece bunlarla sınırlı değildir, yapılmış olan çalışmadaki derlenen metinlere bağlı kalındığı için bu sonuca ulaşılmıştır. Derleme esnasında sorulan sorular, alınan cevaplar, konuşma konularının sınırlılığı, kaynak kişinin durumu gibi etmenler sebebiyle bazı yapıların örneğine hiç rastlanmamıştır. Sıfat-Fiil + çAsInA, Mastar + sIzIn, Mastar + sInA, Ek(ler) + (i)LA, Ek(ler) Önce, Ek(ler) + Rağmen (karşın), Ek(ler) Takdirde bunlardan bazılarıdır.

Tespit edilen birleşik zarf-fiil yapılarının Bergama Kozak yöresi ağzındaki dağılımında dikkati çeken hususlardan biri, iyelik ekli şekillerin kullanımlarının fazla olmasıdır. Boz'un da çalışmasında değindiği gibi (2005), bu yapılarda şahıs ifadesinin iyelik ekleriyle sağlanması ve iyelik ekli şekillerin verdiği şahıs ifadesinin önemsenmesi bunda etkili olmuştur.

Dikkate değer bir başka husus ise Türkçenin en işlek sıfat-fiil eklerinden olan -{dI⁴K} ekinin iyelik eki aldığı zamandaki kullanımınıdır. Bu biçim birimin Bergama Kozak yöresi ağzında ekleşme sırasında -{dĀ} şekline dönmesi karakteristiktir, birkaç örnek dışında bu ek düzenli olarak -{dĀ} şeklinde kullanılmıştır. Bunların yanında iyeliksiz şekiller arasında en çok “-DI + kişi ml” yapısının örneğine rastlanmıştır. Bunda da dilin en az çaba yasasının etkili olduğu söylenebilir.

Zarf ve zarf-fiil terimi için farklı isimlendirmeler yapılmış olsa da verilen tanımların genelde birbirine yakın olduğu ve çeşitli fonksiyonlardaki bazı ek ve ilgeçlerin bir araya gelmesiyle oluşabildiği konusunda birlik sağlanmıştır. Zarflar cümlede yardımcı öge ya da unsur olarak

görülse de zarfların anlatımı zenginleştirdiği ve etkili hâle getirdiği söylenebilir. Bu çalışmada, birleşik zarf-fiil yapılarının ağızlardaki kullanımının da yaygın olduğu gözlemlenmiştir. Dilin ifade imkânları konuşarak gelişir. Bir ağız bölgesinin dil özellikleri taşıyan insanlar o dil mirasını devralan mirasçılardır. Aynı zamanda o mirası yeniden işleyen, konuşarak geliştiren faillerdir. Bergama Kozak yöresi ağızındaki birleşik zarf-fiil örnekleri bu anlamda bize dilin geniş ifade imkânlarını göstermesi bakımından önemlidir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

ıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar atışması yoktur.

Kaynaklar

- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*, 8. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*, 3. Baskı, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Boz, E. (2005). Bir Birleşik Zarf-Fiil “Fiil+Sıfat-Fiil+(İyelik Eki+) Hal Eki” Yapısı Üzerine, *İlmî Araştırmalar*, 19, 43-48.
- Boz, E. (2012). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biimbilgisi* (Tasnif Denemesi), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bozdoğan, H. (2008). Bergama Merkez İlçe ve Köylerinde Yaşayan Yörüklerin Ağız İncelemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Caferoğlu, A. (1994). *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- akır, A. (2020). *İzmir İli Ödemiş-Kiraz-Beydağı İlçeleri Ağızı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Dinçer Bahadır, Ş. (2022). *Bergama Kozak Yöresi Ağzı*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Emecen, F. (1992). "Bergama", *DİA*, 5, 492-495.
- Ergin, M. (2003). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Eriş, E. (1996). *Kozak*, Bergama: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*, Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.
- Göktürk, N. (2022). Türkçede Gramerleşme: Gramerleşmiş Zarf-Fiiller, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Gülsevin, G. (2001). Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II/2, 125-143.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*, 14. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koraş, H. (2013). Türk Lehçelerinde Hal Ekleri ve İsim Çekim Ekleri İle Teşkil Edilen Zarf-Fiil Şekilleri ve Türkiye Türkçesinde Karşılıkları, VI. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-25 Ekim 2008*, C. III, 2865-2910, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Güney-Batı Anadolu Ağzları Ses Bilgisi (Fonetik)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tiken, K. (1999). Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 47, 281-364.
- Tuncer, H. (1996). Türk Dilinde Zarf-Fiiller, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücel, B. (2000). Türkiye Türkçesindeki Zarf-Fiillerin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 9, 75-114.

Extended Summary

Bergama, the 999th UNESCO World Heritage Site in the world, the 13th in Turkey and the first UNESCO World Heritage Site in Izmir, is a settlement that has been the cradle of many civilizations with its historical and cultural values. Located in the north of the Aegean and the northwest of Bergama, Kozak is surrounded by Mount Madra to the east, Mount Yaylacık, Bezirgan Gediği and Dededağı to the north, the Esirik Stream to the west, and Kozak (Madra) Stream and Sakardağ to the south. The Kozak

region of Bergama has sixteen villages including Aşağibey, Aşağıcuma, Ayvatlar, Çamavlu, Demircidere, Güneşli (Tekke), Göbeller, Hacıhamzalar, Hisarköy, Kaplan, Karaveliler, Kıranlı, Okçular, Terzihaliler, Yukarıbey (Nahiye), and Yukarıcuma. The absence of previous studies on the dialect region in question and the nativity of the researchers to this region was the motivation behind this study titled “Bergama Kozak Region Dialect”.

It is observed that gerundiums, which are among the expressive elements of our language, have a wide range of usage features in the dialects of Turkey Turkish. As it is known, gerundiums, which temporarily adverbize verbs, can also be formed by the combination of certain affixes and prefixes of various functions. The present study is based on the compound gerundium affixes in the dialect of Bergama Kozak region, which is included in the Western group of dialects.

Although there are different definitions for the terms adverb and gerundium, these are generally similar to each other. For example, a consensus has been reached that gerundiums do not conjugate verbs, that they are used as adverbs in sentences, and that they can be formed by the combination of certain affixes and prepositions with various functions. Although adverbs are seen as auxiliary elements or elements in sentences, it can be said that they enrich the expression and make it effective.

Gülsevin, who classifies affixes that make verbs temporary adverbs as gerundiums, states that some of these affixes exist essentially as gerundiums, but certain affixes that are not originally adverbial affixes combine with some other affixes and prepositions to turn verbs into temporary adverbs in sentences. The researcher defines these structures in which certain affixes and/or prepositions that were not originally formed as gerundiums combine with verbs in a regular and organized manner to form temporary adverbs as quasi gerundium (compound gerundium) (Gülsevin, 2001: 127)

In the present study, the classification made by Gürer Gülsevin (2001) was referred to and the compound gerundium structures in the dialect of Bergama Kozak region were focused on. Thus, thirty structures in the form of “suffix + suffix(es)” and “suffix(es)+preposition” within the dialect of Bergama Kozak region, which are both different from and in parallel with written language, were identified.

Of course, the compound gerundium structures used in the region are not limited to these, this conclusion has been reached because the texts compiled in the study have been adhered to. Due to the questions asked during the compilation, the answers received, the limitation of the speech topics, and the situation of the source person, etc., no examples were found for certain structures. Some of these are: Adjective Verb + çAsInA, Infinitive + slZIn, Infinitive + sInA, Affix(es) + (i)LA, Affix(es) Before, Affix(es) + Despite, Affix(es) If.

One of the noteworthy issues in the distribution of these compound gerundium structures in Bergama Kozak dialect is the high number of possessive forms. As noted by Boz (2005), the fact that the personal expression in these constructions is provided by possessive suffixes and the emphasis on the personal expression given by the possessive forms has been effective in this.

Another noteworthy issue is the possessive use of the suffix $\{-\{dI4K\}$, one of the most common adjective verb suffixes in Turkish. It is characteristic that this morpheme turns into $\{-\{d\bar{A}\}$ during affixation in the dialect of Bergama Kozak region; except for a few examples, this suffix is regularly used as $\{-\{d\bar{A}\}$. In addition, among the non-possessive forms, it was observed that the “-DI + person mI” structure was the most common. It can be said that the linguistic law of least effort is effective in this.

Şaziye DİNÇER BAHADIR

Although there are different definitions for the terms adverb and gerundium, it is observed that the definitions are generally similar to each other and there is a consensus that adverbs can be formed by the combination of certain affixes and prepositions of various functions. Although adverbs are seen as auxiliary elements or elements in sentences, it can be said that they enrich the expression and make it effective. In the present study, it has been observed that the dialectal use of compound gerundium structures is also widespread. This is very important in terms of demonstrating the breadth of expressive possibilities in our language.

Çankırı Ağızları ile Batı Grubu Türk Lehçelerinin Ortak Özellikleri

Zeliha GADDAR¹

Çankırı Ağızları ile Batı Grubu Türk Lehçelerinin Ortak Özellikleri

Common Characteristics of Çankırı Dialects and Western Group Turk Dialects

Özet

Dil bilimi terimi olarak ağız, "bir dilin veya lehçesinin sınırları içinde, belli bölge ve topluluklara özgü sözlü anlatım yollarının bütünü" şeklinde tanımlanmaktadır. Anadolu ağızları, Türk dilinin tarihi ve bugünkü lehçelerinin dil özelliklerini barındıran önemli veri kaynaklarıdır. Ağız bölgelerinin dil özelliklerinin belirlenmesi ve farklı lehçelerle benzerliklerinin ortaya konulması, dilde zaman içerisinde meydana gelen gelişme ve değişimleri göstermesi açısından önem arz etmektedir. Son yıllarda ağızlar üzerine yapılan çalışmaların çoğaldığı görülmektedir. Ancak Çankırı ili ve yöresi ağızları ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı çok fazla değildir. Bu makalede, Çankırı ağızlarının Türkiye Türkçesi ağızları arasındaki yeri inceleme dışında bırakılarak bugünkü Batı Grubu Türk lehçelerinden Gagavuz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesiyle ortak özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Tespit edilen benzerlikler, örneklerin yanına ilçe ve lehçe adları yazılarak gösterilmiştir. Çankırı ili ve yöresi ağızları ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı özellikleri açısından Batı Grubu Türk lehçelerinden daha çok Azerbaycan Türkçesiyle benzerlikler göstermekle birlikte Gagavuz ve Türkmen Türkçesiyle de benzer özellikler taşımaktadır.

Abstract

As a linguistics term, dialect is defined as "the whole of the ways of oral expression specific to certain regions and communities within the boundaries of a language or dialect". Anatolian dialects are important data sources that contain linguistic features of the historical and present dialects of the Turkish language. It is important to determine the language characteristics of the dialect regions and to reveal their similarities with different dialects, in terms of indication the developments and changes in the language over time. In this article, the common characteristics of Çankırı dialects with Gagavuz Turkish, Azerbaijan Turkish and Turkmen Turkish, which are among the Western Group Turk dialects, have been tried to be revealed by excluding its place among the dialects of Turkey Turkish. The detected similarities are indicated by writing the district and dialect names next to the examples.

Anahtar Sözcükler: Ağız, Çankırı, Gagavuz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi

Key Words: Dialect, Çankırı, Gagavuz Turkish, Azerbaijan Turkish, Turkmen Turkish

Makale Türü: İnceleme

Paper Type: Research

1. Giriş

Çankırı Orta Anadolu'nun kuzeyinde yer alır. Komşuları; güneyde Ankara ve Kırıkkale, kuzeyde Kastamonu, kuzeybatıda Karabük, batıda Bolu, doğuda Çorum'dur. İlçeleri; Merkez

1 Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, zgaddar@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4707-8895

Makale Geliş Tarihi (Recieved): 15.05.2023 Makale Kabul Tarihi (Accepted): 06.06.2023

ilçe, Atkaracalar, Bayramören, Çerkeş, Eldivan, Ilgaz, Kızılırmak, Korgun, Kurşunlu, Orta, Şabanözü ve Yapraklı'dır.

Anadolu ağızları bazı ses, şekil bilgisi ve söz dizimi özelliklerine göre Doğu Grubu, Kuzeydoğu Grubu, Batı Grubu olmak üzere üç ana gruba ayrılmıştır (Karahan, 1996: 1-2). Çankırı ili ve yöresi ağızları Batı Grubu ağızları içerisinde IV. alt ağız grubunda yer almaktadır. Kızılırmak ilçesi VIII. alt grupta değerlendirilmiştir (Karahan, 1996: 116-117). Ağızlar üzerine bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmakla birlikte Çankırı ağızları ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı çok fazla değildir.

Çankırı ve ili yöresi ağızları, iki ağız yöresine ayrılmaktadır. I. ağız yöresini Merkez ilçe, Korgun, Eldivan, Şabanözü, Ilgaz, Yapraklı ve Kızılırmak ilçeleri; II. ağız yöresini ise Orta, Çerkeş, Bayramören, Kurşunlu ve Atkaracalar ilçeleri oluşturmaktadır (Aydoğdu, 2011: 22).

Oğuzların X. - XI. yüzyıldan itibaren çeşitli sebeplerle Orta Asya'dan batıya doğru göç etmesi, XIII. yüzyıla kadar tek bir yazı dili halinde varlığını sürdüren Türk dilinin farklı kollara ayrılmasına ve birden fazla yazı dilinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Azerbaycan ve Anadolu'ya yerleşen Oğuzların XIII. yüzyıldan itibaren kendi şivelerine dayalı olarak geliştirdikleri yazı diline Batı Türkçesi adı verilmiştir.

Batı Türkçesi XV. yüzyıldan itibaren kendi içinde farklılaşarak Azerbaycan Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi olmak üzere iki ayrı yazı dili durumuna gelmiştir. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Türkmen Türkçesi, XX. yüzyılın ortalarından itibaren Gagavuz Türkçesi yazı dili olmuştur (Buran ve Alkaya, 2007: 40).

Bu makalede, Çankırı ağızlarının Türkiye Türkçesi ağızları arasındaki yeri inceleme dışında bırakılarak bugünkü Batı Grubu Türk lehçelerinden Gagavuz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesiyle ortak özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Tespit edilen benzerlikler, örneklerin yanına ilçe ve lehçe adları yazılarak gösterilmiştir. Çankırı ağızına ait örnekler "*Çankırı İli ve Yöresi Ağızları*" adlı çalışmadan alınmıştır. Batı Grubu Türk lehçeleri ile ilgili örneklerin alındığı kaynaklar söz konusu örnekleri takiben parantez içerisinde belirtilmiştir.

2. Çankırı Ağızları ile Batı Grubu Türk Lehçelerinin Ortak Özellikleri

2.1. Ses Bilgisi

2.1.1. Kapalı e (è): ÇİYA'da kelimelerin hem ilk hecesinde hem de inceleme ve daralmaya sebep olan ünsüzlerin etkisiyle sonraki hecelerinde kapalı e ünlüsünün kullanıldığı görülür: beş > bësh (Orta), dèrdik > dèrdük (Kızılırmak), etme > ètme (Ilgaz), dede > dède (Merkez), teyzen > dèyzen (Korgun), erkekler > èrkekler (Eldivan), yerlisi > yèrlisi (Şabanözü), giydirdiler > gèydürdüler (Çerkeş), değişildi > dèyişildi (Atkaracalar), öyleydi > öylèydi (Çerkeş) ...

AT ve GT'de de kapalı e (è) ünlüsü korunur: beş > bësh (ATTTBS-I: 86; GTS: 34), de- > dè- (ATTTBS-I: 186; GTS: 71), eş > èş (ATTTBS-I: 275; GTS: 92) ...

2.1.2. Kalınlık-İncelik Uyumu: ÇİYA’da kalınlık-incecik uyumunun STT’den daha ileri olduğu kelimelele rastlanır. AT, GT ve TmT’de STT’ye göre kalınlık-incecik uyumunun ileri olduğu durumlar görülür.

elma > alma (Şabanözü), hangi > hanğı (İlgaz), hani > hanı (Merkez), kardeş > ğardaş (Korgun), kardeş > kardaş (Merkez)

elma > alma (TLG: 89), hangi > hanğı (GTS: 113), kardeş > kardaş (TLG: 89) (GT); elma > alma (KTLS-I: 210), hani > hanı (KTLS-I: 310), kardeş > ğardaş (ATS-I: 461) (AT); elma > alma (KTLS-I: 211), hani > hanı (KTLS-I: 311), kardeş > ğardaş (ÇTL: 121) (TmT)

ÇİYA’da “ki” aitlik ekinin uyum dışında kaldığı örnekler yanında uyuma girdiği örnekler bulunmaktadır. GT, AT ve TmT’de bu ekin kalın şekli de vardır:

yarınki > yarınkı, zamanki > zamankı (Çerkeş); bununki > bunuñku (Kurşunlu); ocaktaki > ocağdağı (Kızılırmak); karşıki > ğarşığı (Korgun); taraftaki > tarafdağı (Orta); sırtındakileri > sırtındağıları (Bayramören); yukarıdaki > yuğardağı (İlgaz) ...

yukarıdaki > yukardaki (TLG: 89), çoktanki > çoktankı (TLG: 89), kışınki > kışkı (BGTYDİ: 33) ... (GT); akşamki > aşıamkı (TLG: 185), sabahki > sabahkı (TLG: 185), yanındaki > yanındaki (TLG: 185), yoldaki > yoldaki (TLG: 185) ... (AT); akşamki > aşıamkı (BGTYDİ: 33), arkadaki > arkadaki (ÇTL: 122), sonraki > soñkı (TLG: 250), uçtaki > uçkı (BGTYDİ: 33) ... (TmT)

“-ken” zarf-fiil ekinin ÇİYA ve GT’de kalın şekli vardır. GT’de ince ünlülü fiillerle de “-kan” zarf fiil ekinin kullanıldığı görülür. TmT’de ek, -ka ve -kâ şeklinde kullanılmaktadır.

bakarken > bağarğan, çocukken > çocūğana (Çerkeş); kavuşurken > ğavuşığan (Bayramören); yaparken > yaparğan (Kızılırmak) ...

toplarken > toplarkana (TLG: 137), yağarken > yaayarkan (TLG: 137), yokken > yokkana (TLG: 137) ... (GT); o duruyorken > duryaarkaa (TLG: 279), gidecekken > gitcekkää (TLG: 279), sen kızken > ğızkaañ (TLG: 278), onlar küçükken > kiçikääler (TLG: 279) ... (TmT)

2.1.3. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu: ÇİYA’da STT’ye göre düzlük-yuvarlaklık uyumunun ileri olduğu durumlar görülür. Ancak EAT’de kullanıldığı gibi ÇİYA’da da yuvarlak ünlülü kullanılan bazı kelime ve ekler uyumu bozmaktadır. STT’de uyum dışı kalan yağmur, çamur, karpuz gibi kelimeler GT’de de ikinci hecedeki yuvarlak ünlüyü koruyarak uyum dışı kalmıştır. AT ve TmT’de ise bu kelimelerin bazılarında uyum meydana gelmiştir.

çabuk > çabık (Kızılırmak), kalburdan > ğalbırdan (Şabanözü), yağmur > yāmır (Merkez); zor idi > zor_udu (Orta), zor ile > zor_unan (Kurşunlu), yok ki > yoğ_ku (Atkaracalar) ...

barut > barıt (TLG: 90) (GT); çamur > çamır (KTLS-I: 114), kalbur > ğalbir (KTLS-I: 426), karpuz > ğarpız (KTLS-I: 444), savurmak > sovrmağ (KTLS-I: 752) ... (AT); kalbur >

galbîr (KTLS-I: 427), karpuz > garpız (KTLS-I: 445), savurmak > sovurmak (KTLS-I: 753), yağmur > yağmır (BGTYDİ: 176) ... (TmT)

2.1.4. Ünsüz Uyumu: ÇİYA'da da AT ve TmT'de de tonsuz ünsüz ile biten kelimedenden sonra ekin tonlu ünsüz ile başlayan şekilleri de gelebilir, bu da ton bakımından ünsüz uyumunu bozar.

çıktın > çıhdın (Orta); elekten > elekden (İlgaz); keskin > kēsgin, yemekçiler > yemekciler (Kızılırmak); savaşta > savaşda (Merkez) ...

büyükçe > büyükcä (TLG: 178), gitti > getdi (TLG: 206), işten > işden (TLG: 178), tekçe "yalnız" > täkcä (TLG: 178) ... (AT); bence > mençe (TLG: 257), kuşta > guşda (TLG: 257), uçtu > uçdı (TLG: 265), uzaktan > uzakdan (TLG: 257) ... (TmT)

2.1.5. İlk Hecede Daralma: ÇİYA, AT, GT ve TmT'de bazı kelimelerde o > u değişimi görülür. İlk hece ünlüsü "o", genellikle "y, v, ğ" ünsüzleri yanında daralmıştır. ÇİYA'da kişi zamirinin III. teklik ve çokluk şekilleri, işaret zamiri teklik ve çokluk şekilleri ile işaret sıfatındaki "o" ünlüsünün daralarak "u" şeklinde kullanıldığı örnekler de görülmektedir.

koyarlar > ğuyarlar (Merkez); kovalarız > ğuvalaruz (Şabanözü); soğan > suan, yoğurtlu > yuurdlu, o yandan > u yandan (Çerkeş); onlardan > unnardan (Bayramören) ...

boğa > buğa (TLG: 90), boğaz > buvaz (TLG: 90), boynuz > buynuz (TLG: 90), kovalamak > kuvalamaa (TLG: 90), soğan > suvan (TLG: 90) ... (GT); boğa > buğa (TLG: 179), boynuz > buynuz (TLG: 179), bohça > buxça (TLG: 179), boğum > buğum (TLG: 179), bostan > bustan (TLG: 179) ... (AT); boğa > buğa (KTLS-I: 77), boynuz > buynuz (KTLS-I: 79), bohça > bukca (KTLS-I: 77), boza > buza (KTLS-I: 79) ... (TmT)

2.1.6. Geniş Ünlünün Korunması: Dar ünlülü bazı kelimelerin ÇİYA, AT ve TmT'de geniş ünlülü şekilleri görülür. GT'de de güzel kelimesi geniş ünlülüdür.

büyük > böyük (Bayramören); güzel > gözel, yukarı > yoğarı, yürü > yörü (Orta) ...

güzel > gözel (GTS: 107) (GT); büyük > böyük (TLG: 179), güzel > gözäl (TLG: 179) (AT); güzel > gözel (KTLS-I: 297), yukarı > yokarı (KTLS-I: 999), yürümek > yöremek (KTLS-I: 1003) (TmT)

2.1.7. Ünsüz Kaybolmaları

2.1.7.1. Erime: "Kelime içinde veya sonunda 'ğ, h, l, r, v, y' ünsüzlerin komşu ünlülerdeki açıklık nedeniyle kaybolmasıdır. Bu esnada komşu ünlü çoğu zaman uzar." (Boz, 2006: 67) ÇİYA ve GT'de ünsüz erimesi sonucu ünlü uzunluklarının meydana geldiği görülür.

dağ > dā, sağlıyordu > sāliyodu, yağmur > yāmir, yāmur (Merkez); yağmazsa > yāmassa (Bayramören); sağdıç > sāduş (Atkaracalar); ağlayacaksın > ālayıcan (Kurşunlu); oğlum > ōlum (Korgun); buğday > būday (Şabanözü); akşam > āşam (Bayramören); öyle > ōle (Şabanözü) ...

ağlamak > aalamaa (TLG: 97), bağdaşmak > badaşmaa (TLG: 97), bağlatmak > baalat-maa (GTS: 26), yağmur > yaamur (BGTYDF: 17), oğlan > oolan (BGTYDF: 17), doğru > dooru (TLG: 97), akşam > auşam (BGTYDF: 17), öyle > öle (BGTYDF: 17) ... (GT)

TmT’de bağdaşmak kelimesi “bādaşmak” (KTLS-I: 43), AT’de öyle kelimesi “elā” (KTLS-I: 682) şeklinde kullanılmaktadır.

2.1.7.2. Büzülme: “Kelime içinde iki ünlü arasındaki bir ünsüzün, ünlülerin açıklığı sebebiyle kaybolup, komşu ünlülerle birlikte çoğu kere tek bir uzun ünlü haline gelmesidir. Bazen uzun ünlü yerine ikiz ünlü de görülebilir.” (Boz, 2006: 70) ÇİYA ve GT’de kelime içinde iki ünlü arasında ünsüz kaybolması sonucu uzun ünlü veya ikiz ünlünün oluştuğu görülür.

ağaç > aaç, değil > deil (Merkez); ağarır > aariyo, dağılıyorlar > tāliyolar (Şabanözü); ağır > air, yoğurt > yourd (Eldivan); ağız > aız (Kızılırmak); bağırılar > bārullar (Orta); soğuk > souh (Korgun); büyüklerimiz > bōüklerimiz, koyun > gōuñ (Kızılırmak); Hüseyin > hūsīn (Merkez); dövülmüş > dōülmüş (Orta) ...

ağır > aar (GTS: 1), boğaz > buaz (TLG: 97), bağırmış > baarı(r)mış (TLG: 98), oğul > oul (TLG: 97), büyük > büük (BGTYDF: 17), höyük > üük (TLG: 97), avuç > auç (TLG: 98), avurt > aurt (TLG: 98), kavun > kaun (TLG: 98), tavuk > tauk (TLG: 98) ... (GT)

TmT’de değil kelimesi “ğ” ünsüzünün kaybolmasıyla “dāl” (KTLS-I: 155) şeklinde kullanılmaktadır.

2.1.7.3. Derilme: “Kelime sonunda iki ünlü arasındaki bir ünsüzün, ünlülerin açıklığı sebebiyle kaybolup, komşu ünlülerle birlikte çoğu kere tek bir uzun ünlü haline gelmesidir. Bazen uzun ünlü yerine ikiz ünlü de görülebilir.” (Boz, 2006: 71) ÇİYA ve GT’de kelime sonunda iki ünlü arasındaki ünsüzün kaybolmasıyla ünlü uzunluklarının veya ikiz ünlünün oluştuğu görülür.

aşığı > aşşā, ocağa > ocaa (Kızılırmak); boğa > boa (Kurşunlu); buzağı > bızā (Merkez); çöreği > çörüü (Bayramören); şeyi > şii (Yapraklı); daha > dā (Korgun) ...

boğa > boa (GTS: 38), ateş böceği > ateş böcee (GTS: 40), buzağı > buzaa (GTS: 44), kurbağa > kurbaa (GTS: 155), iyi > ii (GTS: 119), daha > taa (GTS: 236) ... (GT)

2.1.8. Ünsüz Değişmeleri

2.1.8.1. k- > ğ-: ÇİYA’da sık görülen kelime başında k- > ğ- ünsüz değişmesi AT ve TmT’de görülür.

kalmış > ğalmış, kovalardı > ğovalardı (Merkez); kayalar > ğayalar (Korgun); kışın > ğışın, kıyılarda > ğıyılarda, kızım > ğızım (Şabanözü); kalabalık > ğalabalık (Kızılırmak); kaldıralım > ğaldıralım (Eldivan); kuru > ğuru (Orta); kullanacaksın > ğullanacan (Çerkeş); kolumu > ğolumu (Bayramören); konuşurlardı > ğonuşurlardı (Atkaracalar); komşu > ğonşu (İlgaz) ...

kalmak > ğalmağ (KTLS-I: 430), kapı > ğapı (KTLS-I: 434), kaya > ğaya (KTLS-I: 456), kış > ğış (KTLS-I: 480), kız > ğız (TLG: 180), kol > ğol (KTLS-I: 492), korumak > ğorumak (KTLS-I: 502), kovalamak > ğovalamağ (KTLS-I: 502), komşu > ğonşu (KTLS-I: 494), kuru > ğuru (KTLS-I: 518) ... (AT); kalmak > ğālmak (KTLS-I: 431), kapı > ğapı (KTLS-I: 435), kaya > ğaya (KTLS-I: 457), kış > ğış (TLG: 246), kız > ğız (KTLS-I: 485), kol > ğol (KTLS-I: 493), korumak > ğōramak (KTLS-I: 503), kova > ğova (KTLS-I: 503), komşu > ğoñşı (KTLS-I: 495), kuru > ğūrı (KTLS-I: 519) ... (TmT)

2.1.8.2. k- > g-: Batı Grubu Türk lehçelerinin karakteristik özelliklerinden olan ET’de kelime başında bulunan “k-” ünsüzünün genellikle tonlulara “g-” ünsüzüne değişmesi ÇİYA’da bazı kelimelerde yazı dilinden daha ileri durumdadır.

gece > gece, gündüz > gündüz (Bayramören); keçi > geçi (Kurşunlu); keçi davarı > geçi davarı (Atkaracalar); gelirler > gelüller (Korgun); gözün > gözün, kişi > gişi (Çerkeş); gücümün > gücümün (İlgaz); kendi > gendi (Merkez); küçük > güçÇüg (Orta) ...

gece > gecä (TLG: 93), gelmek > gelmä (TLG: 93), kenger > genger (TLG: 93), gibi > gibi (TLG: 93), küme > güme (TLG: 93) ... (GT); gece > gecä (KTLS-I: 258), gelmek > gālmak (KTLS-I: 264), gündüz > gündüz (KTLS-I: 292), kene > gänä (KTLS-I: 466), kemirmek > gāmirmäk (KTLS-I: 464), kötürüm > götürüm (KTLS-I: 510) ... (AT); gece > ğice (KTLS-I: 259), gelmek > gelmek (KTLS-I: 265), gündüz > gündüz (KTLS-I: 293), keçi > geçi (KTLS-I: 463), kemirmek > gemirmek (KTLS-I: 465) ... (TmT)

ET’de kelime başında bulunan “k-” ünsüzü bazı kelimelerde ÇİYA’da korunmuştur. Bu durum GT, AT ve TmT’de de görülür:

günde > künde (Kızılırmak); gölgesinde > kōlgesinde (Korgun); gölgede > kölgede (Eldivan); gözle > kōzle (Merkez); gelen > kelen, gömeriz > kömeriz (Çerkeş) ...

gez > kez (TLG: 93), gedik > kedik (TLG: 93) ... (GT); gölge > kölgä (TLG: 180), göçmek > köçmāk (KTLS-I: 278), geçit > keçid (TLG: 180), gibi > kimi (TLG: 180), gönül > kōnül (TLG: 180) ... (AT); gölge > köleğ (TLG: 246), göl > köl (KTLS-I: 279), gönül > kōñül (KTLS-I: 281) ... (TmT)

2.1.8.3. -k- > -h-: ÇİYA’da yoğun olarak görülen iç seste -k- > -h- değişmesi AT’de görülür.

doksan > doħsan (Orta); korkutuyorlarmış > ğorħudiyolarmış (Merkez); takı takarlar > daħı daħallar (Şabanözü); sıkıntımız > sıħıntımız, yakın > yaħın (Kızılırmak); yakışırsa > yaħışırsa (İlgaz); okunurdu > oħunurdu (Yapraklı); yukarı > yoħarı (Eldivan) ...

akın > aħın (KTLS-I: 10), doksan > doħsan (KTLS-I: 180), korkunç > ğorħunc (KTLS-I: 500), sıkıntı > sıħıntı (KTLS-I: 772), takma > taħma (KTLS-I: 842), yakın > yaħın (KTLS-I: 956), yokuş > yoħuş (KTLS-I: 992), okumak > oħumağ (KTLS-I: 658), yukarı > yuħarı (KTLS-I: 998) ... (AT)

2.1.8.4. -k > -h: ÇİYA'da örnekleri çok olan son seste -k > -h değişmesi AT'de görülür.

açık > açih, kuşak > guşah, yok > yoh (Kızılırmak); çok > çoh (Eldivan); kırk > ğırh (Bayramören); olarak > olarah, yayık > yayuh, yuvarlak > yuvarlah (Merkez); sarık > saruh (Yapraklı); soğuk > souh (Orta); ufak ufak > ufah ufah (Şabanözü) ...

çok > çoh (KTLS-I: 136), kırk > ğırh (KTLS-I: 476), tok > toh (KTLS-I: 892), yok > yoh (KTLS-I: 992) ... (AT)

AT'de tek heceli fiillerin sonunda bulunan "k" sesinin "h" sesine değiştiği görülür: bak > bah-, ak- > ah-. Birden fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan ve "ğ" sesine değişen "k" sesi telaffuzda çoğunlukla "h" olmuştur: torpah, uzah, olarah, işih, dırnah (Ercilasun, 2007: 181).

2.1.8.5. t- > d-: Batı Grubu Türk lehçelerinde ET'de kelime başında bulunan "t-" ünsüzü genellikle tonlulararak "d-" ünsüzüne değişmiştir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde "t" ile başlayan bazı kelimelerin ÇİYA, GT, AT ve TmT'de "d" ile başladığı görülür.

takarlar > dahalla (İlgaz); takım > dahım (Merkez); taş > daş (Atkaracalar); taşkırdım > daşkırdım (Çerkeş); tatlı > datlı (Korgun); tepede > depede (Şabanözü); teyze > deyze (Yapraklı); tutuyorlar > dutuyolar (Kızılırmak); tutkundur > dutğundur (Eldivan); tat > dāt, tuz > duz (Orta) ...

tat > dad (TLG: 93), tatmak > dadmaa (TLG: 93), takmak > dakmaa (TLG: 93), tan > dan (TLG: 93), tartmak > dartmaa (GTS: 69) ... (GT); tan > dan (KTLS-I: 846), taramak > daramağ (KTLS-I: 850), tartmak > dartmağ (KTLS-I: 852), taş > daş (TLG: 181), taşımak > daşımağ (KTLS-I: 854), tat > dad (TLG: 181), tırmak > dırnağ (TLG: 181), turna > durna (TLG: 181), tuz > duz (TLG: 181) ... (AT); tan > dañ (KTLS-I: 847), takmak > dakmak (KTLS-I: 843), taramak > daramak (KTLS-I: 851), tartmak > dartmak (TTS: 135), taş > dāş (KTLS-I: 855), taşımak > daşamak (KTLS-I: 855), tat > dāt (KTLS-I: 857), tepe > depe (KTLS-I: 875), turna > durna (KTLS-I: 903), tuz > duz (KTLS-I: 907) ... (TmT)

ET'de kelime başında bulunan "t-" ünsüzü bazı kelimelerde ÇİYA, GT, AT ve TmT'de korunmuştur:

dikenler > tikenner (Kızılırmak), dağılıyorlar > tāliyolar (Şabanözü), demin > temin (Orta), dikerlerdi > tikellerdi (Yapraklı)

diken > tiken (TLG: 93), damga > tamga (GTS: 238), deste > testä (TLG: 93) ... (GT); diken > tikān (KTLS-I: 170), dikmek > tikmāk (KTLS-I: 172), dokumak > tohumāğ (KTLS-I: 182), dökmek > tökmāk (KTLS-I: 186) ... (AT); diken > tiken (KTLS-I: 171), dikmek > tikmek (KTLS-I: 173), dirsek > tirsek (TLG: 244), damga > tağma (KTLS-I: 149), dayak > tayak (TTS: 620), doksan > toğsan (TLG: 244) ... (TmT)

2.1.8.6. p- > b-: ET'de bazı kelimelerin başında bulunan "b" sesi STT'de "p" sesine değişmiştir. ÇİYA, AT ve TmT'de bazı kelimelerde kelime başı "b" sesinin korunduğu görülür.

parmak > barmaḡ (İlgaz), pek > bek (Şabanözü), pekmezi > bekmezi (Eldivan), pınarı > buñarı (Yapraklı), pişiriyor > bişiriyö (Bayramören) ...

parmak > barmaḡ (TLG: 182), pekmez > bäkmez (KTLS-I: 698), pire > birä (KTLS-I: 706), pişmek > bişmäk (KTLS-I: 708) ... (AT); parmak > barmak (KTLS-I: 693), pire > büre (TLG: 243), pişmek > bişmek (KTLS-I: 709) ... (TmT)

2.1.8.7. r > l: Bu ünsüz deġişmesi ÇİYA, AT ve TmT’de bazı kelimelerde görülür.

Erzurum > Erzulum (Kızılırmak), geri > gēli (Orta), güreş > güleş (Bayramören), yürüye-
rek > yöriyelek (Çerkeş) ...

güreş > gülüş (KTLS-I: 294), güreşmek > gülüşmäk (KTLS-I: 294), kararmak > ġaralmaḡ (KTLS-I: 440), sararmak > saralmaḡ (KTLS-I: 746) (AT); kararmak > garalmak (KTLS-I: 441), sararmak > sāralmak (KTLS-I: 747) (TmT)

2.1.9. “ñ” Ünsüzünün Korunması: Damak n’si denilen “ñ” ünsüzü TmT’de yazıda gös-
terilir (Uygur, 2008: 2). ÇİYA’da da “ñ” ünsüzünün kullanıldığı görülür:

bana > baña (Kızılırmak); denizde > deñizde, önlerine > öñlerine (Merkez); donar > doñar (Kurşunlu); dünür > dúñür (Şabanözü); ona > uña (Çerkeş); son > soñ (Eldivan); yalnız > ya-
luñuz (Orta); yenilen > yeñilen (Bayramören) ...

bana > maña (KTLS-I: 49), deniz > deñiz (KTLS-I: 163), donmak > doñmak (KTLS-I: 187), ona > oña (KTLS-I: 663), ön > öñ (KTLS-I: 677), son > soñ (KTLS-I: 789), yalnız > yalñız (KTLS-I: 961), yenmek > yeñmek (KTLS-I: 985) ... (TmT)

2.1.10. Ünsüz İkizleşmesi: Bu ses olayı ÇİYA, GT, AT ve TmT’de görülür.

çiçek > çiçceg, otuz > ottuz, büyük > büyyüg (Yapraklı); geçimimiz > gēççimiz (Orta);
küçük > güççüg, kaşık > ġaşşık (Eldivan); ekinini > ekkiniñi, yanı > yanni, yüzük > yüssük
(Merkez); hamal > ħammal (İlgaz); yana > yanna (Şabanözü); tepe > deppe (Çerkeş); satıyor >
sattiyo (Korgun) ...

gömerler > gömmerlär (TLG: 96), serpelemek > sepellemää (TLG: 96), yanaşmak > yan-
naşmaa (TLG: 96) ... (GT); sakız > saġgız (TLG: 182), topuz > toppuz (TLG: 182), yedi >
yeddi (TLG: 182) ... (AT); arık > arnk (TLG: 249), isig > ıssı (TLG: 249), karı > garı (TLG:
249) ... (TmT)

2.1.11. Benzeşme

2.1.11.1. -nl- > -nn-: ÇİYA’da yoğun olarak görülen ilerleyici ünsüz benzeşmelerinden nl
> nn benzeşmesi GT’de de görülür. AT’de bu benzeşme örnekleri konuşma dilinde vardır.

anlatırlardı > annatırlardı, yanlış > yanmış (Merkez); ayrınlı > ayrınnı (Orta); kadınlar >
ġadunnā, onları > unnarı (Çerkeş); kesinlikle > kesinnikle (Şabanözü); şenlik > şennig (Kor-
gun) ...

anlatmak > annadmaa (TLG: 94), inlemek > innemää (TLG: 94), yanlamak > yannamaa (GTS: 257), ekinli > ekinni (TLG: 94), kanlı > kannı (TLG: 94), aydınlık > aydınnık (TLG: 94), derinlik > derinnik (TLG: 94), karanlık > karannık (TLG: 94), bunlar > bunnar (TLG: 94), onlar > onnar (TLG: 94), yanlış > yannış (TLG: 94) ... (GT); bilsinler > bilsinnär (TLG: 182) ... (AT)

2.1.11.2. -rl- > -ll-: ÇİYA'nın en belirgin özelliklerinden biri olan -rl- > -ll- gerileyici ünsüz benzeşmesi AT'de konuşma dilinde görülür.

giydireirler > giydürüller (Korgun), hayırlı > hayıllı (Eldivan), mezarlığa > mezellie (Şabanözü), hazırlarlar > hazıllallar (Kızılırmak), otururlar > oturullā (Atkaracalar), rençberlik > reçbellik (Orta), tarlada > tallada (Merkez), türlü > tüllü (Çerkeş), verirlerse > verüllerse (Bayramören) ...

baxırlar > baxıllar (TLG: 182), keçärlär > keçällär (TLG: 182) ... (AT)

2.1.11.3. -zs- > -ss-: ÇİYA'da örneği çok olan gerileyici ünsüz benzeşmelerinden -zs- > -ss- benzeşmesi GT'de görülür. Bu benzeşme örneklerine TmT'de söyleyişte rastlanır.

açmazsak > açmassa □ (Orta), sayamazsın > sayamassıñ (Merkez), yağmazsa > yāmassa (Kızılırmak), yemezsin > yimessiñ (Korgun) ...

denizsiz > denissiz (TLG: 94), Gagauzsın > Gagaussın (TLG: 94), gezsın > gessin (TLG: 94), kazsın > kassın (TLG: 94), tuzsuz > tussuz (TLG: 94) ... (GT); çözsə > çössö (TLG: 248), yazsın > yassın (TLG: 248) ... (TmT)

2.1.12. Yer Değiştirme

Komşu ve uzak ünsüzler arasında görülen ünsüz yer değiştirmesinin örnekleri ÇİYA'da azdır.

2.1.12.1. ml > lm: ÇİYA ve GT'de görülür.

memleket > melmeket (Bayramören)

çömlek > çölmek (TLG: 100), gömlek > gölmek (TLG: 100) (GT)

2.1.12.2. lr > rl: Uzak ünsüzler arasındaki bu yer değiştirme ÇİYA, AT ve TmT'de görülür.

ileri > ireli (Kızılırmak)

ileri > iräli (TLG: 182) (AT); Ar. girbäl > galbiir "kalbur" (TLG: 249) (TmT)

2.2. Şekil Bilgisi

2.2.1. Zamir Kökenli Teklik I. Kişi Eki: ÇİYA'da Türkiye Türkçesinde kullanılan -ım, -im, -um, -üm zamir kökenli I. teklik kişi ekleri yanında -n, -ın, -in, -un, -ün ekleri de kullanılır. ÇİYA'nın -ın, -in, -un, -ün eklerini kullanması yönüyle TmT ile benzerlik gösterdiği görülür.

gidiyorum > gidiyon (Kızılırmak), diyorum > dīyon (Merkez), kazanıyorum > kazanıyon (Korgun), oturuyorum > oturiyon (Eldivan), bakıyorum > baḥiyon (Şabanözü), yiyiyorum > yīyon (Orta), veriyorum > veriyon (Çerkeş), yatıyorum > yatıyon (Bayramören), anlıyorum > āniyon (Atkaracalar), uğraşıyorum > ūraşiyon (Kurşunlu), soruyorum > soriyon (İlgaz), yetiyorum > yetiyon (Yapraklı); bakarım > baḥarın (Eldivan), giderim > giderin (Kızılırmak), olurum > olurun, pişiririm > bişürün (Orta); girmişim > girmişin (Atkaracalar), geçmişimdir > geçmişündür (İlgaz); öleceğim > öleceñ (Kızılırmak), ekeceğim > ekeceñ (İlgaz), yakacağım > yaḥacan (Çerkeş)

gidiyorum > baryarın (TLG: 266), geliyorum > gelyäärin (TLG: 266); tutarım > tutarın (TLG: 270), isterim > isläärin (TLG: 270); gitmişim > barıpdırın (TLG: 266), görmüşüm > görüpdirin (TLG: 266); görmeliyim > görmelidirin (TLG: 273) (TmT)

2.2.2. Zamir Kökenli Çokluk I. Kişi Eki: ÇİYA’da Türkiye Türkçesinden farklı olarak *-k, -k, -ik, -ük; -□ (<-k); -ḥ, -ih, -uh (<-k); -ğ (<-k); -g (<-k)* ekleri de kullanılır. Ayrıca *-ız, -iz, -uz, -üz* zamir kökenli çokluk I. kişi eklerinin tonsuz şekli olan *-(i)s* ekinin kullanıldığı örneğe rastlanmaktadır. GT’de öğrenilen geçmiş zaman çokluk I. kişi çekiminde *-ık, -ik, -uk, -ük* eklerinin kullanıldığı görülür. AT’de *-ıg, -uğ, -ik, -ük; TmT’de ise -ıs, -is, -us, -üs* zamir kökenli çokluk I. kişi ekleri kullanılmaktadır.

doğrarız > dōrarıḥ, koyarız > koruḥ, bekleriz > beklerik, öğüttürürüz > ödtürürük (Kızılırmak); toplanırız > toplanuruḥ, yeriz > yirik, ederiz > ederük (Şabanözü)

bekleriz > bekleris (Merkez), diyoruz > diyos (Eldivan)

takmışız > takmışık (BGTYDF: 102), sevmişiz > sevmişik (BGTYDF: 102), okumuşuz > okumuşuk (BGTYDF: 103), görmüşüz > görmüşük (TLG: 123) (GT)

alırız > alarığ (TLG: 208), geliriz > gälärık (TLG: 208), okuyoruz > oxuyuruğ (TLG: 207), gülüyoruz > gülürük (TLG: 207); almışız > almışığ (TLG: 206), geçmişiz > keçmişik (TLG: 206), okumuşuz > oxumuşuğ (TLG: 206), görmüşüz > görmüşük (TLG: 206) (AT)

isteriz > islääris (TLG: 270), gülüyoruz > gülyääs (TLG: 270) (TmT)

2.2.3. Şimdiki Zaman: Şimdiki zaman ekinin Anadolu ağızlarında olduğu gibi ÇİYA’da da farklı şekilleri görülür. ÇİYA’da kullanılan şimdiki zaman ekleri *-yor, -yo, -yō, -yol; -yu; -ya, -ye; -ıy, -iy, -uy, -üy; -ī* şeklindedir.

-ya / -ye eki, *-yar / -yer* şimdiki zaman ekinin son ses ünsüzü “r”nin düşmesi sonucu oluşmuştur. Bu ek, TmT’de kullanılmaktadır.

Aydoğdu’ya göre *-yu* eki, Eski Türkçe *-yur / -yür* şimdiki zaman ekinin gelişmiştir. *-ıy, -iy, -uy, -üy; -ī* ekleri ise *-ır, -ir, -ur, -ür* ekinin ünsüzünün düşmesi ve yarı ünlü “y” ünsüzünün türemesi sonucu ortaya çıkmıştır (Aydoğdu, 2011: 193-194). AT’de *-(y)ır, -(y)ir, -(y)ur, -(y)ür* şimdiki zaman eki kullanılmaktadır.

“Ankara İli Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekinin Varyantları” adlı makalede Ankara ili ağızlarında kullanılan şimdiki zaman ekleri “Geniş Ünlülü Şimdiki Zaman Ekleri” ve “Dar Ünlülü Şimdiki Zaman Ekleri” şeklinde tasnif edilmiştir. Dar ünlülü şimdiki zaman eklerinin kökeninin Eski Türkçedeki –(y)ur biçimiyle ilişkilendirilebileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte “y” ünsüzünün hem inceltici hem de daraltıcı özelliği sebebiyle yoru- > yörü- > yürü- şeklinde fonetik bir gelişmenin mümkün olduğu, öte yandan Türkiye Türkçesi ağızlarında yürü-filinin Anadolu’nun bazı yörelerinde yeri- (Erzurum, Urfa, Kars) veya yeri- (Gümüşhane, Iğdır, Kars, Erzincan) biçiminde kullanılmasının şimdiki zaman ekindeki darlaşmada rol oynamış olabileceği, dolayısıyla söz konusu şimdiki zaman biçimlerindeki bu gelişmelerin tarihi süreç içerisinde birbirine karışma ihtimalinin olduğu ifade edilmiştir (Akça, 2011: 614-618).

ağrıyor > āī (Çerkeş); gidiyorum > gidiyun, gidiyum, yakıyorum > yaħiyun, ediyorum > ediyum (Kurşunlu); geliyor > gelī, evleniyor > evlenī (Bayramören); koyuyorum > ğoyiun, oluyor > oliyu, yetişiyor > yetiṣī, yapıyoruz > yapīz (Orta); ekıyor > ēkiy, oluyor > oliy (Kızılırmak); atıyor > atiy (İlgaz); diyor > diyī (Şabanözü)

yazıyorum > yazıram (TLG: 207), geliyorum > gelirem (BGTYDF: 108); yazıyorsun > yazırsan (TLG: 207), geliyorsun > gelirsən (BGTYDF: 108); yazıyor > yazır (TLG: 207), geliyor > gelir (BGTYDF: 108); yazıyoruz > yazırğ (TLG: 207), geliyoruz > gelirik (BGTYDF: 108); yazıyorsunuz > yazırsınız (TLG: 207), geliyorsunuz > gelirsiniz (BGTYDF: 108) (AT)

konusuyorum > ğonuṣıyan, biliyorum > biliyem, yaşıyorsun > yaşıyan, geliyor > geliya, ödüyor > ödiye (Çerkeş); arıyorum > arayam, yağıyor > yaiya, geziyor > geziye (Bayramören); gidiliyor > gidiliye, ad veriliyor > ad veriliye (Atkaracalar)

gidiyorum > baryan (baryann) (ÇTL: 131), gülüyorum > gülyään (TLG: 267); soruyorsun > soorayaañ (TLG: 267), gülüyorsun > gülyääñ (TLG: 267); gidiyor > barya (baryar) (ÇTL: 131), gülüyor > gülyää (TLG: 267); gidiyoruz > baryas (baryans) (ÇTL: 131), gülüyoruz > gülyääs (TLG: 267); gidiyorsunuz > baryañız (baryarsıñız) (ÇTL: 131), gülüyorsunuz > gülyääñız (TLG: 267) (TmT)

2.2.4. Emir / İstek Kipi

Türkiye Türkçesinde istek teklik ve çokluk I. kişi ekleri emir eki ile karşılanmaktadır. “Edebî dilde istek şeklinin kullanıştan düşmesi onun vazifesini emir şeklinin yüklenmesine sebep olmuş, bu yüzden emir ve istek şekilleri karışmıştır. Emir ekinde istek ifadesi bulunması da bununla ilgilidir.” (Ergin, 2016: 303) AT’de istek çekiminde -a / -e eki bütün kişiler için kullanılırken ÇİYA’da bir örnekte istek çokluk I. kişi çekiminde -aħ (< -aķ) eki kullanılmıştır.

konusalım > ğonuṣaħ (Kızılırmak)

al-a-m, gäl-ä-m; al-a-san, gäl-ä-sän; al-a, gäl-ä; al-a-ğ, gäl-ä-k; al-a-sınız, gäl-ä-siniz; al-a-lar, gäl-ä-lär (TLG: 209) (AT)

ÇİYA'da emir / istek teklik ve çokluk I. kişi çekiminde -ayım / -eyim ve -alım / -elim ekleriyle birlikte son sesi "n"li şekillerin kullanıldığı da görülür. AT'de emir teklik I. kişi çekiminde -ım, -im, -um, -üm ekleri kullanılmaktadır. ÇİYA emir teklik I. kişi çekiminde -ayım / -eyim ekinden gelişmiş -im, ĩm eklerini kullanması yönüyle AT ile benzerlik gösterir. TmT'de emir teklik I. kişi çekiminde -ayın / -eyin; emir çokluk I. kişi çekiminde -alıñ / -eliñ, -alı / -eli ekleri kullanılır. ÇİYA emir teklik I. kişi çekiminde -eyin, -iyin, -uyun, -in, -in; emir çokluk I. kişi çekiminde -alın, -elin eklerinin kullanılması açısından TmT ile benzer bir durum gösterir.

söyleyeyim > söliyim (Merkez), diyeyim > diyim (Çerkeş), ne bileyim > ne_bilim (Kızılırmak), ne bileyim > ne_blim (Korgun), bakayım > bakım (Eldivan), gideyim > gidim (Şabanözü)

alayım > alım (TLG: 208), geleyim > gälim (TLG: 208), göreyim > görüm (BGTYDF: 130), okuyayım > oxuyum (TLG: 208) (AT)

ne bileyim > ne_bileyin, gireyim > giriyin, olayım > oluyun (Kızılırmak); deyivereyim > diyi_vereyin, okuyuvereyim > o□uyu_vëriyin, yapayım > yapın, alalım > alalın, çay içelim > çay_içelin (Korgun); göstereyim > gösdereyin, sıkayım > sıkıyın, yiyelim > yiyelin (Eldivan); ne edeyim > nēdeyin, anlatayım > ānadiyin (Çerkeş); gideyim > gideyin, söyleyeyim > söleyin (Yapraklı); ürküteyim > ürküdiyin, yapalım > yapalın (Atkaracalar); sileyim > siliyin, diyeyim > deyin, deyivereyim > deyi_verin (Kurşunlu); alayım > aliyin, ne edeyim > nēdin (İlgaz); anlatayım > annadiyin, ne bileyim > ne_blin (Bayramören); diyeyim > diyin (Merkez); ne bileyim > ne_blin (Şabanözü), bakayım > bañın (Orta)

okuyayım > okayın (okaayın), bileyim > bileyin; okuyalım > okalañ (okaalañ), bilelim > bileliñ (Uygur, 2008: 12) (TmT)

ÇİYA ünlüyle biten fiillerde emir çokluk II. kişi çekimi açısından da TmT ile benzer bir görüntü sergiler: yeyin > yiñ, ıslayın > ıslañ (Kurşunlu); okuyun > okaañ (TLG: 274), isteyin > isläañ (TLG: 274), üzmeysin > üzmaañ (TLG: 274) (TmT)

2.2.5. Ek-fiilin Geniş Zaman Teklik ve Çokluk I. Kişi Çekimi: ÇİYA ek-fiilin geniş zaman teklik I. kişi çekiminde -ım, -im, -um, -üm ekleri yanında -ın, -in, -un, -ün eklerini kullanmasıyla TmT'ye yaklaşıyor.

doğumluyum > dömluyun (Kızılırmak); yaşıdayım > yaşımdayın (Korgun); emekliyim > emekliin (Eldivan); varım > varın (Şabanözü); buralıyım > buraliyin, iyiyim > iyiyin (Çerkeş); çavuşuyum > çavuşuyun (Atkaracalar); şahidim > şahidin (Kurşunlu); mümessiliyim > mümessiliyin, köylüyüm > köylüyün (İlgaz)

Türkmenim > Türkmendirin (ÇTL: 137), öğrenciyim > okuvçdırın (TLG: 258), işçiyim > işçidirin (TLG: 258) (TmT)

AT’de ek-fiilin geniş zaman çokluk I. kişi çekiminde -ıg, -uğ, -ik, -ük ekleri kullanılmaktadır. ÇİYA’da ise ek-fiilin geniş zaman çokluk I. kişi çekiminde -ız, -iz, -uz, -üz ekleri kullanılırken bir örnekte -ük ekinin kullanıldığı görülür.

dünürüz > dünürük (Kızılırmak)

iyiyiz > yaxşıyığ, talebeyiz > täläbäyik, muallimiz > müällimik (TLG: 197) (AT)

2.2.6. İyelik: ÇİYA’da -k / -k ile biten kelimelere iyelik eki geldiğinde -k- / -k- > -g- / -ğ- > -ğ- değişimi görülür. Daha sonra “ğ” ünsüzünün kaybolmasıyla ikiz ünlü ya da uzun ünlü oluşur. GT’de de /ak/, /ek/ ses grubuyla biten kelimelere iyelik eki geldiğinde sondaki ünsüz “ğ” ünsüzüne değişerek erir ve uzun ünlü ortaya çıkar.

kulağım > gūlām (Eldivan), kabağım > gābām (Şabanözü), diyeceğim > diyecēm (İlgaz); ekmeğini > ekmēni (Bayramören), değneğini > dēnēni (Merkez), parmağını > parmāni (Korgun), ayağına > ayāna (Yapraklı); kulağından > gūlāndan, yemeğini > yemēni (Korgun), ufağına tefeğine > ufāna_defēne (Eldivan); takacağımız > daḥacāmız, yemeğimizi > yemēmizi (Kızılırmak), keşkeğimiz > keşkēmiz (Orta); dağılacağınız > dailacānız (Şabanözü)

toprağım > topraam, derneğim > dernāām; toprağın > topraan, derneğin > dernāan; toprağı > topraa, derneği > dernāa; toprağımız > topraamız, derneğimiz > dernāamız; toprağınız > topraanız, derneğiniz > dernāanız (TLG: 113) (GT)

2.2.7. Sıfat-fiil

2.2.7.1. -malı, -meli Sıfat-fiil Eki: Bu sıfat-fiil ekinin ÇİYA ve AT’de kullanıldığı görülür.

taşımali ücret > *daşımali* ücret, basmalı > *basmalı* (Çerkeş); taşımali oldu > *taşımali* oldu (Şabanözü), binmeli Şabanözü > *binmeli* şaban_özü (Eldivan)

yaşamali (yer), gāzmāli (bağ), yemāli (alma), içmāli (su), oxumali (kitap), baxmalı (tamaşa), minmāli (maşın) (TLG: 212) (AT)

2.2.8. Zarf-fiil

2.2.8.1. -ıncağ, -incek, -uncağ, -üncek Zarf-fiil Eki: Bu zarf-fiil eki ÇİYA ve GT’de kullanılmaktadır.

bālayıncağ, oluncağ, gelincek (Kızılırmak); aarıncağ (Bayramören); dikelincek (Merkez); gitmeyincek (Korgun); virincek (Şabanözü); ölüncek (Kurşunlu)

yapıncağ, koyuncağ, gidincäk, doyuncağ, ölünçäk (TLG: 136) (GT)

2.2.8.2. -anda, -ende / -andan, -enden Zarf-fiil Ekleri: Bu zarf-fiil ekleri -an, -en sıfat-fiil ekine +da, +de bulunma hāl eki veya +dan, +den ayrılma hāl eki getirilerek oluşturulmuştur. ÇİYA ve AT’de kullanılır. -anda, -ende ekinin TmT’de de kullanıldığı görülür.

olanda geliller “olduğunda gelirler”, kesenden sona “kesdikten sonra” (Şabanözü)

gäländä “gelince”, ğayıdnca “dönünce”, keçändän sonra “geçtikten sonra”, hazır olandan sonra “hazır olduktan sonra” (TLG: 213) (AT); alanda “aldığında”, işläände “çalıştığında” (TLG: 278) (TmT)

2.3. Söz Varlığı

2.3.1. anarı , ārı: DS’de anarı kelimesinin “-den doğru, yönünden, tarafından” anlamında Çankırı Genek’te (DS-I: 252), ārı kelimesinin “den doğru, den yana” anlamında Çankırı Çerkeş’te (DS-I: 313) kullanıldığı belirtilmiştir. AT’de anrı “öbür taraf, o tarafa, öbür tarafa” (Altaylı, 1994: 44), TmT’de añrı “geri, arka taraf” (Uygur, 2008: 141) kelimelerinin kullanıldığı görülür.

dāñ arħasından ārı gidersiniz, burdan ārı döniyos (Eldivan)

2.3.2. aparmak (< alıp barmak) [apartmak]: Aparamak, apartmak kelimelerinin “çalmak, aşırarak, alıp kaçmak, habersiz götürmek, gizlice almak” anlamlarında Çankırı Kurşunlu’da kullanıldığı görülür (DS-I: 284).

AT’de aparmağ kelimesi “1. Bir şeyi eline alarak veya sırtına yüklenerek bir yerden başka yere götürmek, getirmek. 2. Birisinin hareketini yönlendirmek, yol göstermek, kendisiyle beraber yürütmesine yardımcı olmak, yahut gitmesini yürütmesini mecbur etmek, kendisiyle beraber getirmek. 3. Kendisiyle beraber götürüp gitmek. 4. Çalmak, kaçırmak, alıp kaçmak. 5. mec. Kazanmak, yenmek, galip gelmek (oyun, mahkeme vs’de). 6. mec. Yok etmek, silip temizlemek, çıkarmak. 7. mec. Mahvetmek, yok etmek, harap etmek, dağıtmak. 8. Harcanmasına, çalışmasına sebep olmak; elinden almak. 9. mec. Koparmak, yemek, kesmek, silip çıkarmak, bozmak. 10. Hayata geçirmek, yürütmek, icra etmek. 11. İdare etmek, öncülük etmek, rehberlik etmek. 12. mec. Aklını almak, mest etmek, bayıltmak, uykusunu getirmek. 13. Götürüp gitmek, getirip çıkarmak, yönlendirmek, mec. Sürüklemek, sebep olmak.” anlamlarında, apartmağ kelimesi ise “götürmeğe mecbur etmek” anlamında kullanılır (Altaylı, 1994: 46). Aparamağ kelimesinin dördüncü anlamı ÇİYA’daki anlamıyla uygunluk göstermektedir.

2.3.3. bayak, bayaktan: “Demin, az önce, şimdi” anlamında bayak kelimesinin Çankırı’da (DS-II: 575); bayaktan kelimesinin ise Çankırı Çerkeş ve Ilgaz’da (DS-II: 577) kullanıldığı görülmektedir. AT’de bayağ “demin, az evvel”, bayağdan “biraz evvelden, önceden, deminden” (Altaylı, 1994: 105) kelimeleri; TmT’de bayak “önce, daha önce, geçenlerde” (Tekin ve diğerleri, 1995: 54) kelimesi kullanılır.

2.3.4. bitgi, biti, bitik: Çankırı’da biti kelimesi “muska” (DS-II: 710), bitik kelimesi “kitap” (DS-II: 710) anlamında kullanılırken; AT’de bitik “Mektup, kağıt. // Üzerine dua ayetleri yazılı kağıt parçası.” anlamında kullanılmaktadır (Altaylı, 1994: 139). Yaşar Akdoğan (1999: 100) “Azerbaycan Türkçesi’nden Türkiye Türkçesi’ne Büyük Sözlük” adlı sözlüğünde bitik kelimesini “1. Mektup. 2. Dua risalesi.” şeklinde tanımlamıştır. Bitgi kelimesinin de Çankırı Çerkeş’te “kitap” anlamında kullanıldığı görülür.

2.3.5. delim: Delim kelimesi “çok fazla” anlamında Çankırı’da kullanılmaktadır. TmT’de “telim” şeklinin “defalarca, tekrar tekrar, çok” anlamında (Kara, 2000: 234) kullanıldığı görülür.

2.3.6. ütmek: Çankırı Kurşunlu’da ütmek kelimesinin “oyunda, kumarda kazanmak” (DS-XI: 4079) anlamında kullanıldığı görülür. AT’de udmağ kelimesi “1. Oyunda, yarışmada kazanmak, galip gelmek. 2. Piyango, loto vs. oyunlarında kazanmak. 3. Mec. Bir şeyde üstünlük kazanmak, fayda almak.” (Altaylı, 1994: 1164), TmT’de de utmak kelimesi “kazanmak, yenmek” (Kara, 2000: 236) anlamlarında kullanılır.

2.3.7. üzmek: Üzmek kelimesinin Çankırı Kurşunlu’da “kopacak duruma getirmek” (DS-XI: 4085) anlamında kullanıldığı görülür. Bu kelime AT’de “1. Kırmak, koparmak. 2. Kesip atmak, kesmek. 3. Ayırmak, koparmak. 4. Borcunu ödemek, ödeyip bitirmek, ayırmak.” (Altaylı, 1994:1188), TmT’de “1. bir şeyi koparmak, parçalamak (iplik vb.); 2. koparmak, toplamak; 3. Kesmek, kesilmek, dinmek” anlamlarında kullanılır.

3. Sonuç

Çankırı ili ve yöresi ağızları ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı özellikleri açısından Batı Grubu Türk lehçelerinden daha çok Azerbaycan Türkçesiyle benzerlikler göstermekle birlikte Gagavuz ve Türkmen Türkçesiyle de benzer özellikler taşır.

Çankırı ağızları ile Batı Grubu Türk lehçelerinin (Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi) ses ve şekil bilgisi açısından ortak özellikleri tablolştırılarak aşağıda gösterilmiştir.

Özellikler	ÇİYA	AT	TmT	GT
Kapalı e (è)	bêş “beş”	bêş	-	bêş
Kalınlık-incelik uyumu	alma “elma”	alma	alma	alma
Düzlük-yuvarlaklık uyumu	yāmır “yağmur”	çamır “çamur”	yağmır	-
Ünsüz uyumsuzluğu	çıldın “çıkın”	getdi “gitti”	uçdı “uçtu”	-
o > u değişimi	suan “soğan”	buğa “boğa”	buğa “buğa”	suvan “soğan”
Geniş ünlünün korunması	gözel “güzel”	gözâl	gözel	gözel

Ünsüz kaybolmaları	yāmr “yağmur” souh “soğuk” boa “boğa”	elä “öyle	bādaşmak “bağdaşmak” dāl “değil	yaamur oul “oğul” boa
k- > ğ- değişimi	ğız “kız”	ğız	ğız “kız”	-
k- > g- değişimi	geçi “keçi”	gänä “kene”	geçi	güme “küme”
-k- > -h- değişimi	yaħın “yakın”	yaħın	-	-
-k > -h değişimi	çoh “çok”	çoh	-	-
t- > d- değişimi	dāt “tat”	dad	dāt	dad
p- > b- değişimi	barmaħ “parmak”	barmağ	barmak	-
r > l değişimi	güleş “güreş”	gülüş	garalmak “kararmak”	-
“ñ” ünsüzünün korunması	deñiz “deniz”	-	deñiz	-
Ünsüz ikizleşmesi	deppe “tepe”	toppuz “topuz”	arrık “arık”	yannaşmaa “yanaşmak”
-nl- > -nn- benzeşmesi	yannış “yanlış”	bilsinnär “bilsinler”	-	yannış
-rl- > -ll- benzeşmesi	giydürüller “giydirirler”	keçällär “keçärlär”	-	-
-zs- > -ss- benzeşmesi	yāmassa “yağmazsa”	-	çössö “çözse”	tussuz “tuzsuz”
ml > lm yer değiştirmesi	melmeket “memleket”	-	-	çölmek “çömlük”
lr > rl yer değiştirmesi	ireli “ileri”	iräli	galbiir < Ar. girbäl “kalbur”	-
Zamir kökenli teklik I. kişi eki	girmişin “girmişim”	-	görüpdirin “görmüşüm”	-
Zamir kökenli çokluk I. kişi eki	ötdürürük “öğüttürürüz”	görmüşük “görmüşüz”	isläaris “isteriz”	görmüşük “görmüşüz”

	bekleris “bekle- riz”			
şimdiki Zaman	gelĩ “geliyor” ödiye “ödüyor”	gelir “geliyor”	gülyää “gülü- yor”	-
Emir / istek kipi	ġonuřař “konu- şalım” gidĩm “gide- yim” bileyin “bile- yim” içelin “içelim”	alaġ “alalım” ġalım “geleyim”	bileyin “bile- yim” bileliñ “bilelim”	-
Ek-fiilin geniş zaman teklik ve çokluk I. kişi çekimi	emekliin “emekliyim” düñürük “düñü- rüz”	müällimik “mu- allimiz”	işişidirin “işiş- yim”	-
/ak/, /ek/ ses grubuyla biten kelimelere iye- lik eki geldiġin- de deġiřiklik oluşması	ġulām “kula- ġım” parmāñ “par- maġım” ġulā “kulaġı” keřkēmiz “keř- keġimiz”	-	-	topraam “topra- ġım” topraan “topra- ġım” topraa “topraġı” dernaāmiz “der- neġimiz”
-malı, -meli sıfat-fiil eki	daşımalı (ücret)	yaşamalı (yer)	-	-
-ıncaġ, -incek, - uncaġ, -üncek zarf-fiil eki	gelincek	-	-	gidincäk
-anda, -ende / - andan, -enden zarf-fiil ekleri	olanda geliller “olduġunda gelirler” kesenden sona “kesdikten son- ra”	ġäländä “gelin- ce” keçändän sonra “geçtikten son- ra”	iřiřläände “çalış- tıġında”	-

Çankırı ağızlarında kullanılan anarı (AT'de anrı), apar-, bayak (AT'de bayağ), bitik, ütnek (AT'de udmağ), üznek kelimelerinin Azerbaycan Türkçesinde; anarı (TmT'de ańrı), bayak, delim (TmT'de telim), ütnek (TmT'de utmak), üznek kelimelerinin ise Türkmen Türkçesinde kullanıldığı görülmüştür.

Çeşitli toplumsal, kültürel ve teknolojik gelişmeler günümüzde birçok ağız özelliğinin kaybolmasına neden olmaktadır. Ağız bölgelerinin dil özelliklerinin belirlenmesi ve farklı lehçelerle benzerliklerinin ortaya konulması, dilde zaman içerisinde meydana gelen gelişme ve değişimleri göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kısaltmalar

AT: Azerbaycan Türkçesi

ATS: Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü

ATTTBS: Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük

BGTYDF: Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil

BGTYDİ: Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim

ÇİYA: Çankırı İli ve Yöresi Ağızları

ÇTL: Çağdaş Türk Lehçeleri

DS: Derleme Sözlüğü

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

GT: Gagavuz Türkçesi

GTS: Gagauz Türkçesinin Sözlüğü

KTLS: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

STT: Standart Türkiye Türkçesi

TLG: Türk Lehçeleri Grameri

TmT: Türkmen Türkçesi

TTS: Türkmençe-Türkçe Sözlük

Kaynaklar

- Akça, H. (2011). Ankara İli Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekinin Varyantları. *Turkish Studies*, 6/1, 611-619.
- Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesi'ne Büyük Sözlük I-II*, İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I-II*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aydoğdu, Ö. (2011). Çankırı İli ve Yöresi Ağzları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baskakov, N. A. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü* (Çev. İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Biray, H. (1999). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boz, E. (2006). *Afyonkarahisar Merkez Ağzı*, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2007). *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve diğerleri (1992). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve diğerleri (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2016). *Türk Dili*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- İlker, A. (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, M. (2000). *Türkmençe (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z. ve Eker, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Yayınları.
- Uygur, C. V. (2008). *Türkmençe (Türkmen Türkçesi)*, Isparta: Fakülte Kitabevi.

Extended Summary

As a linguistics term, dialect is defined as "the whole of the ways of oral expression specific to certain regions and communities within the boundaries of a language or dialect". Anatolian dialects are important data sources that contain linguistic features of the historical and present dialects of the Turkish language.

Çankırı is located in the north of Central Anatolia. Its neighbors are Ankara and Kırıkkale in the south, Kastamonu in the north, Karabük in the northwest, Bolu in the west and Çorum in the east. Its districts are Merkez districts, Atkaracalar, Bayramören, Çerkeş, Eldivan, Ilgaz, Kızılırmak, Korgun, Kurşunlu, Orta, Şabanözü, Yapraklı.

Anatolian dialects are divided into three main groups as Eastern Group, Northeastern Group and Western Group according to some phonetic, morphological and syntax features. The dialects of Çankırı province and its region are included in the Western Group dialects. It is seen that studies on dialects have increased in recent years. With this the number of studies on the dialects of Çankırı province and its region is not very high.

In this article, the common characteristics of Çankırı dialects with Gagauz Turkish, Azerbaijan Turkish and Turkmen Turkish, which are among the Western Group Turk dialects, have been tried to be revealed by excluding its place among the dialects of Turkey Turkish. The detected similarities are indicated by writing the district and dialect names next to the examples. The samples belonging to the Çankırı dialect have been taken from the study named "Dialects of Çankırı Province and Its Region". The examples related to Western Group Turkish dialects (Azerbaijan Turkish, Turkmen Turkish, Gagauz Turkish) have been taken from the study named "Grammar of Turkish Dialects". In addition, the studies included in the bibliography have been used.

Dialects of Çankırı province and its region show similarities with Azerbaijan Turkish more than Western group Turkish dialects in terms of phonology, morphology and vocabulary features, but also have similar characteristics with Gagauz and Turkmen Turkish.

Çankırı dialects are similar to Gagauz Turkish in terms of the following phonological and morphological features: closed e (è), palatal harmony, o > u change, preservation of wide vowel, k- > g- change, t- > d- change, consonant gemination, nl > nn assimilation, -zs- > -ss- assimilation, ml > lm metathesis; pronoun origin plural I. personal suffix, the change that occurs when the possessive suffix is added to the words ending with the -ak / -ek sound group, adverb-verb suffix (-ıncağ, -incek, uncağ, -üncek).

Çankırı dialects are similar to Azerbaijan Turkish in terms of the following phonological and morphological features: closed e (è), palatal harmony, labial harmony, consonant dissonance, o > u change, preservation of wide vowel, k- > ğ- change, k- > g- change, -k- > -ğ- change, -k- > -ğ- change, t- > d- change, p- > b- change, r > l change, consonant gemination, nl > nn assimilation, -rl- > -ll- assimilation, lr > rl metathesis; pronoun origin plural I. personal suffix, present tense, imperative / subjunctive mood, complementary verb present tense singular and plural I. personal conjugation, adjective-verb suffix (-mah, -meli), adverb-verb suffix (-anda, -ende; -andan, -enden).

Çankırı dialects are similar to Turkmen Turkish in terms of the following phonological and morphological features: closed e (è), palatal harmony, labial harmony, consonant dissonance, o > u change, preservation of wide vowel, k- > ğ- change, k- > g- change, t- > d- change, p- > b- change, r > l change,

consonant gemination, nl > nn assimilation, lr > rl metathesis; pronoun origin singular I. personal suffix, present tense, imperative / subjunctive mood, complementary verb present tense singular and plural I. personal conjugation, adverb-verb suffix (-anda, - ende).

It has been seen that the following words in Çankırı dialects are used in Azerbaijan Turkish: anarı (AT anrı), apar-, bayak (AT bayağ), bitik, ütmek (AT udmağ), üzmek. In addition, it has been seen that the following words are used in Turkmen Turkish: anarı (TmT añrı), bayak, delim (TmT telim), ütmek (TmT utmak), üzmek.

Various social, cultural and technological developments cause the loss of many dialect features today. It is important to determine the language characteristics of the dialect regions and to reveal their similarities with different dialects, in terms of indication the developments and changes in the language over time.

Atıf (cite): Dalkılıç, Leyla Çiğdem ve Kırkavak, İpek (2023). Rus dili örneği üzerinden kanatlı ifadeler, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 6, 76-98. doi: 10.48147/dada.1270873.

Rus Dili Örneği Üzerinden Kanatlı İfadeler¹

Leyla Çiğdem DALKILIÇ², İpek KIRKAVAK³

Rus Dili Örneği Üzerinden Kanatlı İfadeler

Özet

Kanatlı ifadeler (крылатые выражения), atasözleri, deyimler ve aforizmalar gibi kısa ve öz olan kalıplaşmış ifadelerdir. Bu ifadelerin dilde anlaşılabilmesi belirli bir kültürel bilgi birikimini gerektirmektedir. Dili zenginleştiren ve özgün kılan bir dil ve kültür ögesi olan kanatlı ifadeler bu açıdan dil öğrenimi için önemli bir yere sahiptirler. Türkiye'deki Rus dili çalışmalarında henüz ele alınmamış olan, buna karşılık Rus dili için geniş bir kullanım alanına sahip olmasının yanı sıra doğru ve anlaşılır bir iletişimin kurulup sürdürülebilmesinin de ötesinde söylemlerin ardında gizli kalan bu kültür öğelerinin tanıtılarak genel hatlarıyla sunulması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu bakımdan çalışmada kanatlı ifadelerin deyim bilimindeki yeri, diğer kalıp ifadelerden ayrıldığı noktalar, oluşum süreçleri ve özellikleri, kullanım alanları ve dildeki örneklemeler üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kanatlı ifadeler, Deyimler, Rus dili, Kültür, Edebiyat

Winged Expressions on the Example of Russian Language

Abstract

Winged expressions (крылатые выражения) are short and concise formulaic expressions such as proverbs, idioms, and aphorisms. These expressions, which are frequently found in the language, require an accumulation of a certain cultural knowledge in order to be understood. Winged expressions, being a cultural element, which enrich the language and make the language original, play an important role in language learning. The aim of this study is to introduce these cultural elements, which have not yet been discussed in Russian language studies in Turkey, although they are widely used in the Russian language and help to establish the correct and understandable communication. In this respect, the study focuses on the role of winged expressions in phraseology and on the points where they differ from other set expressions, on their formation processes and features, usage areas and examples in the language.

Key Words: Winged expressions, Idioms, Russian language, Culture, Literature

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Farklı anlamlardaki sözcüklerin bir araya gelmesiyle yeni bir anlam oluşturan, kullanımda yer etmiş, bu bakımdan da sürekliliği olan, ifadeyi güçlendirmeye, anlatıma çekicilik katmaya

1 Bu makale Doç.Dr. Leyla Çiğdem Dalkılıç tarafından yürütülmekte olan “Sovyet Komedi Filmlerinde Kanatlı İfadeler” adlı yüksek lisans tezinden esinlenerek hazırlanmıştır.

2 Doç.Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, lcdalkilic@ankara.edu.tr, ORCID <http://orcid.org/0000-0001-8801-6792>.

3 Tezli Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Rus Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, ipekkirkavak@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5768-3824>

dayalı çoklu söz öğelerini oluşturan kalıplaşmış (veya deyimleşmiş) ifadeler, toplumun sosyo-kültürel algısıyla beraber yarattığı bir sistem içerisinde meydana gelirler. Bu sistemin temelinde, insanların günlük yaşantıları, izlenimleri, sosyal ilişkileri ve kültürleri bulunmaktadır. Rus dilinde çok sözcüklü dil ögesi bünyesinde yer alan ve belirli bir dile özgü olan kalıplaşmış ifadeler deyimbilim (фразеология) çerçevesinde incelenir. Rusya’da deyimbilimin çerçevesi bilim insanlarınca farklı şekillerde ele alınmaktadır, bunun nedeni ise, kimi dilbilimcilerce deyimsele ifadeleri inceleyen bağımsız bir bilim dalı olarak kabul edilirken, kimilerince sözcükbilim içerisinde ele alınması gereken bir alan olarak bakılmasından kaynaklanmaktadır (Demir vd., 2020: 813). Buna rağmen, kalıplaşmış ifadeler, farklı sözcüklerle yeniden oluşturulabilme, üretilebilme, kullanımda devamlı olması, kelimenin sözcük anlamının dışına çıkılması, belirli bir dile has özelliklere sahip olmaları ve çoğunlukla başka dillere çevrilememeleri bakımından ayrılmaktadır.

Kalıplaşmış ifadeler dilde sabit sözcük birleşmeleriyle sınırlandırılabilirdiği gibi tamamlanmış bir düşünceyi ifade eden tam cümleler olan atasözleri (пословицы: *тише едешь — дальше будешь от того места куда, едешь; воду в ступе толочь — вода и будет*)⁴; bir düşünceye ilişkin söylenmek istenen konunun özünü ortaya koyacak şekilde kısa biçimdeki ifadesini yansıtan özdeyişler⁵ (поговорки: *тише едешь-дальше будешь; воду в ступе толочь*)⁶; kimi zaman sözlük anlamının dışında olan fakat anlamının ortaya çıkabilmesi için bir sözcük bütünlüğü olarak kullanılan deyimler (идиомы⁷: *бить баклуши; пить горькую; водить за нос; до упаду*)⁸ şeklinde temel kalıp ifadeler olarak kabul edilirler.

⁴ Anlamsal çevirileri sırasıyla: *Atasözleri* (пословицы): Ne kadar sessiz gidersen, o kadar ilerlersin; Becerisi, yeteneği olmadan bir şey yaparak boş işlerle uğraşmak

⁵ Terim karmaşası yaratmamak adına, bu açıklama elzem görülmüştür. *Поговорка* ifadesinin Türkçe çevirisi için *özdeyiş* ifadesi seçenек mahiyetinde kullanılmıştır. Ancak özdeyiş Türkçede aforizm, vechize özdeyiş kavramlarının eş anlamlısı olarak ortaya çıktığından anlam karmaşasına da yol açabilir. Bu çalışmada *özdeyiş*, *pogovorka* ifadesinin karşılığı olarak ele alınacak olup, *özlü sözler* ifadesi de genellikle söyleyeni belli olan, dil konuşucuları tarafından birçok kez kullanılmasıyla kısa ve öz biçimde dilde yer alan ifadeler (афоризмы) olarak ele alınacaktır.

⁶ Özdeyişler örneklerde de görüleceği üzere atasözlerin kısa halleri olabilir. Bunun yanı sıra, söyleme yeni ifade biçimleri kazanabilirler. Bu durumda ifadede düşüncenin yanı sıra ifadelerde bir öge eksikliği veya yapı değişikliği görülebilir: Paylaşımçı olmayan kişileri anlatmak için uzun: *собака на сене лежит, сама не ест и другим не даёт* veya kısa yapı: *собака на сене* kullanımları görülebileceği gibi; beklenmedik aniden gelişen bir durumu, olayı (*упасть, свалиться*) *как снег на голову* anlamtmak için farklı filler kullanılabilir. Yine kişinin basit bir işi bile yapamayacağını/yapamadığını anlatmak için “çip bile bağlayamaz” anlamındaki söylem de *лыка не вяжет (лыка не вязать)* vb. farklı fiil yapılarıyla aktarılabilir.

⁷ İdiom (deyimler)

⁸ Anlamsal çevirileri sırasıyla: tembellik yapmak; çok içmek, sarhoş olmak; kandırmak; bir şeyi yapmaya gücü kalmayınca, tükeninceye kadar.

Rus dilinde kalıplaşmış ifadelerin sınıflandırması ilk olarak Rus dilbilimci V.V. Vinogradov tarafından yapılmış, ardından bu alanda çalışan diğer bilim insanlarınca geliştirilmiştir. Günümüzde genel çerçevede kalıplaşmış ifadelerin sınıflandırılmasını dört temel grupta toplamak mümkündür. Buna göre kalıplaşmış ifadeler 1) Deyimsel kaynaşmalar (фразеологические сращения); 2) Deyimsel bütünlükler (фразеологические единства); 3) Deyimsel birleşmeler (фразеологические сочетания); 4) Deyimsel ifadeler (фразеологические выражения) olarak ayrılabilir. Birinci grup, semantik açıdan birbirinden bağımsız kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan, anlamı kendisini oluşturan sözcüklerden anlaşılamayan ve bir bütün olarak kullanılan ifadeleri kapsamaktadır. Kendisi için en kârlı en yararlı olanı seçen *зуба не дура*; çok uzak yerleri ifade etmek için kullanılan *у чёрта на куличках* bu gruba örnek olarak verilebilir. İkinci grup, yapısında bulunan sözcüklerin oluşturdukları söz dizimsel özellikle ön plana çıkan, kendisini oluşturan kelimeler yardımıyla anlamının anlaşılabilirliği ifadeleri kapsar. Pireyi deve yapmak anlamında *делать из мухи слона*, suyu bulandırmak anlamında *мутить воду*, çok küçük, ufacık anlamında denizde bir su damlası *капля в море* ifadeleri buna örnek olarak verilebilir. Deyimsel bütünlükler için imgeleme ön planda olup, ifadelerin yan anlam kullanımları göze çarpar. Üçüncü grupta, belirli bir ifadenin ortaya çıkabilmesi için bir ögesi devamlı olan, diğerlerinin ise değiştirilebileceği (*сгорать от любви, ненависти, стыда, терпения*)⁹, sabit olan ögenin anlamının eş anlamlı sözcüklerle genişletilebileceği (*сгорать от стыда, позора, срама*)¹⁰ veya belirli bir anlamı verebilmek için yalnızca belirli kelimelerin yan yana gelmesi ile ortaya konan ifadeler (*заклятый враг, закадычный друг, скоропостижная смерть*)¹¹ söz konusudur (Bolşaya rossiyskaya entsiklopediya, 2017: 527). Son olarak ise, deyimsel ifadeler sözcüklere bölünebilen, ifadeyi oluşturan öğelerin anlam açısından bağımsız bir şekilde kullanılabilirdiği serbest sözcüklere (*на данном этапе, высшее учебное заведение, дыхательная система*)¹² işaret edebilirken, belirli bir yargıyı, çıkarımı, öğretiyi ortaya koyan cümlelere de işaret edebilirler. Bu cümlelere de atasözleri (*под лежащий камень вода не течёт*)¹³ ve özlü sözler (*все жанры хороши, кроме скучных*)¹⁴ olarak karşımıza çıkarlar (Rijov vd., 2004). Deyimsel ifadelerde doğrudan bir öğreti amacı yoksa ve tam cümlenin aksine ifadede eksik veya söylenmeyen unsurlar bulunuyorsa, bunlar dilde özlü sözler veya Türkçeye “kanatlı ifadeler” olarak çevirebileceğimiz söz yapıları olarak yansiyabilirler. Kanatlı ifadeler terimi Rusçadan doğrudan çevrilmiş bir kavram olmakla birlikte Türkçe dilbilim çalışmalarında henüz rastlanmamaktır. Söz konusu ifadelerin adlandırılmasında da Rus dilbiliminde ayrıca bir karmaşa söz konusudur. Kanatlı söz (крылатое слово), kanatlı ifade (крылатое выражение), kanatlı özlü sözler (крылатые афоризмы),

⁹ Aşkta, nefretten, utançtan, sabırdan yanıp kül olmak.

¹⁰ Fiilden sonra kullanılan sözcüklerin hepsi “utanç” anlamına gelmektedir.

¹¹ Anlamsal çevirisi sırasıyla: ezeli düşman, can dostu, ani ölüm.

¹² Anlamsal çevirisi sırasıyla: bu aşamada, Yüksek Eğitim Kurumu, solunum sistemi.

¹³ Yatan taşın altından su akmaz – anlamı: hiçbir şey yapılmazsa bir sonuç da elde edilemez.

¹⁴ “Sıkıcı olanlar dışında tüm türler iyidir” -Fransız yazar, felsefeci Voltaire’a ait bir söz.

emsal metinler (прецедентные тексты), logoeπισtemler¹⁵ (логоэπισтемы), metinler arası birimler (интертекстовые единицы), metinsel anımsamalar (текстовые реминисценции) kavramları bu ifadeleri tanımlamak için kullanılanlardan birkaçıdır (Lomakina vd.). Bu çalışma çerçevesinde ise “kanatlı ifadeler” terim olarak tercih edilmiştir.

Kanatlı ifadeler, deyimler, özdeyişler ve özlü sözler gibi kısa ve öz olan, edebiyata dayalı bir arka plana sahip kalıplaşmış ifadelerdir. Fabl, şiir, roman, hikâye, makale, dini kitap gibi edebiyatın farklı alanlarında yer alabilen kanatlı ifadeler, halk edebiyatı ve sözlü anlatımdan günlük dile aktarılan deyimlerin ve atasözlerinin aksine, yazılı anlatımdan konuşma diline geçmiştir. Bu çalışmada Rus dilinde deyimleşmiş ifadeler grubunda yer alan ve Türkçede yerleşmiş terimsel bir karşılığı henüz bulunmayan bu kalıplaşmış ifadelerin dilde nasıl ortaya çıktığı ve belirleyici özellikleri üzerinde durulacak, dil ve kültür ile olan etkileşimine değinilecektir. Kalıplaşmış diğer tüm ifadeler gibi kanatlı ifadeler de iletişimde sıkça kullanılmaktadır ancak kullanımı arka plan bilgisi gerektiren yapılar olduklarından dilin doğru anlaşılabilmesi ve kullanılabilmesi adına da ayrıca önemlidir. “Deyimleşmiş ifadelerin doğru kullanımı konuşmaya özgünlük, kesinlik, özel bir yaklaşım ve imgeleme kazandırmaktadır” (Trufyanuk vd., 2016: 44). Bu noktada deyimleşmiş ifadelerin dili zenginleştiren ve özgün kılan bir dil ve kültür ögesi olduklarını söylemek mümkün olmakla birlikte, dil öğrenimi için önemli bir yere sahiptirler. Türkiye’deki Rus dili çalışmalarında henüz ele alınmamış olan, buna karşılık Rus dili için geniş bir kullanım alanına sahip olmasının yanı sıra doğru ve anlaşılır bir iletişimin kurulup sürdürülebilmesinin de ötesinde söylemlerin ardında gizli kalan bu kültür öğelerinin tanıtılarak genel hatlarıyla sunulması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bununla birlikte özünde günümüz Türkçesinde de yer alan ve bilhassa da dizilerden, filmlerden günlük konuşmaya geçerek “kanatlaşmış” birçok ifadenin de var olduğuna dikkat çekerek Rusça-Türkçe dil çifti örneği üzerinden bu alandaki karşılaştırmalı çalışmaların önünün açılması da ayrıca hedeflenmektedir. Bu bakımdan çalışmada kanatlı ifadelerin oluşum süreçleri ve özellikleri, kullanım alanları ve örneklendirmeler üzerinde durulmaktadır.

2. Deyimlerden Kanatlı İfadelere

Rus dilinde deyimlerin araştırılması, M.V. Lomonosov (1711-1765) dönemine dayanmaktadır. Lomonosov; gramer, şiir dili, stilistik araştırmalarının yanı sıra dilde bulunan öğeleri de incelemiş ve sonuç olarak özdeyişlerin, söylemlerin ve deyimlerin ayrı birer ifade olarak incelenmesi gerektiğini öne sürmüştür (Şanskiy, 1996: 6-7). 18. ve 19. yüzyılda dilbilimciler, deyimleri yüzeysel bir boyutta ele alabilmiş ve bu alanda farklı kavramların tanımlanmasının yapılmasını sağlamışlardır. Dilde söylem (речение), özlü sözler, kanatlı söz, deyimler ve özdeyişler ile atasözleri gibi kavramların tanımlanması ve çeşitli geniş kapsamlı sözlüklerde açıklanması 18. yüzyıl sonlarından itibaren başlamıştır (Şanskiy, 1996: 6-7). 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise deyimler üzerine derlemeler ve eserler yayımlanmıştır.

¹⁵ Anlamı anadili konuşurlarının ortak belleği aracılığıyla anlaşılabilen dilsel bir ifadeler kastedilmektedir.

Rus Dilinde kanatlı ifadeler sözlüğü türünü başlatan İ.N. Rednikov 1883 yılında *Çeşitli Halkların Dikkate Değer Sözlerinin, Alıntılarının, Deyimlerinin vb. Tarihsel ve Karşılaştırmalı Açıklamalar Derlemesi* (Сборник замечательных изречений, цитат, поговорок и т.п. различных народов с историческим и сравнительным объяснением) adlı sözlük çalışmasında, kutsal kitaplarda bulunan söylemlere ve alıntılara, çeşitli halkların sıkça kullandığı sözler ve tarihsel ifadelerle yer vermiş, A.S. Puşkin, A.S. Griboyedov ve İ.A. Krılov'un eserlerinden derlediği kanatlı ifadeleri sınıflandırmıştır (Şulejkova, 2015: 157.). İ. E. Timoşenko'nun 1897 yılında yayımlanan *Üç Yüz Rus Atasözü ve Deyiminin Edebi Birincil Kaynakları ve Prototipleri* (Литературные первоисточники и прототипы трёхсот русских пословиц и поговорок) adlı kitabı, Rus atasözlerinin oluşumlarını ve prototiplerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Timoşenko, özellikle Yunan ve Latin kaynaklardan Rus diline geçen atasözlerini incelemiştir (Timoşenko, 2016: 5-12). Halk gelenekleri ve bayramları konuları üzerine çalışmaları bulunan Rus tarihçi, etnograf ve halkbilimci İ. M. Snegiryov, Rus atasözleri ve deyimlerini incelemiş, 1831 yılında yayımlanan dört ciltlik eseri *Kendi Atasözlerinde Ruslar: Rus Atasözleri ve Deyimleri Üzerine Tartışmalar ve Araştırmalar* (Русские в своих пословицах. Рассуждения и исследования об отечественных пословицах и поговорках) adlı kitabında atasözlerinin içeriği ile Rus halkının gelenekleri ve karakteri üzerinden bir paralellik kurmayı amaçlamıştır. Snegiryov, atasözlerinin kronolojik zamana, topoğrafik kökenine ve etnografik açıdan halkına bağlı olarak sınıflandırılabilceğini savunmuştur ancak çalışmaları tarihsel ve etnografik bakış açısı ile sınırlı kalmıştır (Snegiryov, 1831: 46-47). Rus yazar, etnograf ve sözlükbilimci V.İ. Dal deyimbilim alanında geniş çaplı araştırmalar yapmıştır. 1863 ile 1866 yılları arasında yayımlanan *Yaşayan Büyük Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü* (Толковый словарь живого великорусского языка) günümüzde önemini korumakta olan bir eserdir. Araştırmacı, bu eserinde 19. yüzyılda yazılı ve sözlü dilde kullanılan ifadeleri, atasözlerini, deyimleri, söylemleri (речение), eklemeli kısa ifadeleri (присловье, присловица), tekerlemeleri (чистоговорка) ve bilmeceleri incelemiştir. 1862 yılında yayımlanan *Rus Halkının Atasözleri* (Пословицы русского народа) adlı iki ciltlik sözlük çalışmasında ise 30 binden fazla deyiş ve söylemi bir araya getirerek deyişleri içerik ve konularına göre kategorize edilmiştir (Dal, 2008). Ancak sözlükte atasözlerinin, deyimlerin, söylemlerin ve eklemeli kısa ifadelerin anlamsal özelliklerin belirtilmemiş olması tamamlanması gerekli bir eksiklik olarak görülmektedir.

Rus dilinin grameri, halk edebiyatı, Eski Rus edebiyatında halk şiiri gibi konuların yanı sıra dilbilim alanında da araştırmalar yapmış olan filolog ve halkbilimci F.İ. Buslayev *Rus Dilinin Öğretimi* (Преподавание отечественного языка) adlı 1844 yılında yayımlanan eserinde retorik, edebiyat, farklı yazın alanları, sentaks, gramer ve deyimbilim alanları üzerinde durmuştur. Buslayev, deyişlere; kişileştirme, epitet, karşılaştırma gibi söz sanatlarında kullanılan ifadeleri örnek olarak vermiştir (Buslayev, 1992: 7-24). Buslayev'in deyimbilim alanında yaptığı araştırmalar genel hatlarıyla eski Rus dilini ve halk edebiyatını içerdiğinden günümüz için kısıtlı ve yetersizdir. Rus yazar ve ansiklopedist M. İ. Mihelson kültür ve edebiyat ile iç içe olan çeşitli kelime öbekleri üzerine çalışıp sınıflandırmalar yapmıştır. 1912 yılında yayımlanan

Rus Düşüncesi ve Söylemi. Özgün ve Yabancı Olan. Rus Deyimbilimi Üzerine (Русская мысль и речь. Своё и чужое. Опыт русской фразеологии) çalışması çeşitli deyişleri, ifadeleri, cümleleri içeren alfabetik bir sözlük niteliğindedir. Mihelson, bu sözlükte çok sayıda deyişi, gizli ifadeyi¹⁶ ve tamlamayı kaynakları ve örneklemeleleriyle beraber vermektedir (Mihelson, 2014: 1-3).

Rus dilbilimci A. İ. Fyodorov (1921-2019), yazın dilinde kullanılan deyimler üzerine araştırmalar yapmış, 1973 yılında yayımlanan *18. yy sonu ile 20. yy arası Rus Deyimbiliminin Gelişimi* (Развитие русской фразеологии в конце XVIII – начале XIX в.) adlı çalışmasında deyimlerin semantik yapılarını, edebi dilde bulunan halk deyişlerini (народные идиоматики) ve zaman içinde değişen deyimsel kalıpları incelemiştir. Fyodorov’a göre, konuşma dilinde yerleşen ve ilk kullanımlarındaki anlamlarını ve bağlantılarını kaybeden metaforlar, içerikleri genişleyip deyimleşerek kanatlı ifadelere dönüşmektedirler (Fyodorov, 1973: 40). 1991 yılında yaklaşık yedi bin deyimli *18. yy Sonu ile 20. yy Arası Rus Yazın Dilinin Deyim Sözlüğü* (Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII—XX вв.) isimli eserinde toplayan Federov, bu eserin 1995 yılında çıkan ikinci cildinde ise yaklaşık on iki bin deyimli bir araya getirmiştir.

Deyimbilim, dilbilim ve sözcükbilim alanlarında çok sayıda eser yayımlamış olan Rus dilbilimci V.P. Jukov, deyimbilime yönelik çalışmalarında deyimbilimin sınırlarını çizerek, bu alanın belirleyici özelliklerini stabilite (устойчивость), üretkenlik (воспроизводимость), anlamsal bütünlük (семантическая целостность значения) ve mecazi anlam taşıma (идиоматичность) olarak saptamıştır (Jukov vd., 2006: 6). Sentaks, gramer, etimoloji gibi dilbilim alanlarının yanı sıra deyimbilim alanında araştırmalar yapmış olan Rus dilbilimci N.M. Şanskiy, deyimler konusunu da inceleyerek Rus dilindeki deyişleri kökenlerine göre sınıflandırdığı *Modern Rus Dilinin Deyimbilimi* (Фразеология современного русского языка) adlı bir eser ortaya koymuştur. Çalışmasında Rusça deyimlerin kökenlerini öz Rusça deyimler (исконно русские фразеологизмы), yabancı kökenli deyimler (заимствованные фразеологизмы), deyişsel eş deyişler¹⁷ (фразеологические кальки) ve deyişsel yarı eş deyişler (фразеологические полукальки) olmak üzere dört grupta incelemiştir (Şanskiy, 1996: 99). İncil’de yer alan ve Türkçeye “ayak bağı” olarak çevirebileceğimiz, birebir çevirisi ise “tökezleten taş” olan Latince’den Rusçaya geçen “камень преткновенения” (petra scandali) deyişsel eş deyişlere örnek olarak verilebilirken, bir kısmı dilin kendisinde bulunan bir ifadeyle diğer bir kısmı ise yabancı kökenli (Fransızca) bir sözcükle meydana getirilen ve “başarısızlığa uğrama,

¹⁶ Rusçası, «иносказание»dir. Eserlerde üstü kapalı bir olguyu işaret eden ve gizli bir anlamı taşıyan söz sanatıdır.

¹⁷ Rusçası «калька», doğrudan Türkçe çevirisi ise “kopya” olan terim, yabancı bir dilden doğrudan dile geçerek özümşenen kelimeyi tanımlamaktadır. İngilizce kelime “skyscrapе”in Rusçaya «небоскрёб», Türkçeye “gökdelен” olarak geçmesi örnek verilebilir.

hedefe ulaşamama” anlamını taşıyan «потерпеть фиаско» gibi söz öbekleri de deyişsel yarı eş deyişlere örnek olarak verilebilir.

Sovyet döneminde deyimbilim araştırmalarının genişlemesiyle birlikte 1940’lı yıllarda dilbilim alanında yapılan araştırmalar da yeni bir soluk kazanmıştır. V.V. Vinogradov, A.A. Şahmatov’un 1925 yılında yayımlanan ve gramere ve anlama dayalı kelime kombinasyonlarını incelediği *Rus Dilinin Sözdizimi* (Синтаксис русского языка) çalışması üzerinden Şahmatov’un araştırmasında birleşik kelimelerin ayrı ayrı ele alınması, ifadelerin sözdizimsel parçalarına ve dilbilgisel ayrımlarına yönelik olduğundan kısıtlı kaldığını ve kalıp ifadelerin, deyişlerin kullanımlarına yönelik daha derin bir inceleme yapılması gerektiğini savunmuş (Vinogradov, 1977: 143), sonrasında İsviçreli dilbilimci Charles Bally’nin yaptığı araştırmalara dikkat çekmiş, kelime öbeklerinin kendi içinde bağımsız olduğunu, kelimelerin birleşerek yeni bir anlam oluşturduğuna dikkat çekmiştir. Bally’nin 1909 yılında yayımlanan *Fransız Stilistiği Üzerine Araştırma* (Traité De Stylistique Francaise) eserinden yola çıkarak Vinogradov, deyişlerin anlam açısından bağımsız kelimelerin bir araya gelerek yeni anlamlar kazandığı ve anlamsal bağımsızlıklarını kaybederek yeni bir ifade oluşturup kalıplaştıkları görüşünü benimsemiştir (Vinogradov, 1977: 144). Bally’nin deyimsel sınıflandırmalarını sadece sözcüksel ve anlamsal bazda ele alındığını vurgulayan Vinogradov, deyişsel sınıflandırmaları yapısal olarak da ele alarak genişletmiş ve üç sınıfa ayırmıştır. Şanskiy ise Vinogradov’un yaptığı sınıflandırmaya bir sınıf daha eklemiştir. Günümüzde deyimlerin sınıflandırması dört grupta incelenmektedir. Bunlar, 1. Ayrı kullanıldıklarında herhangi bir anlam ifade etmeyen bölünmez söz öbeklerini yansıtan Deyimsel kaynaşmalar (фразеологические сращения, örn. *губа не дура, собака съест*¹⁸); 2. Söz öbeğindeki bir kelimenin sadece deyişle beraber kullanılabilirdiği ve spesifik bir anlam taşıdığı deyimsel birleşmeler (фразеологические сочетания, örn. *насутить брови, закадычный друг*)¹⁹; 3. Semantik açıdan kısmen uyumlu kelimelerin bir arada kullanılmasıyla oluşan ve deyişin anlamının kendisini oluşturan kelime kombinasyonlarından anlaşılmasının mümkün olduğu deyimsel bütünlükler (фразеологические единства, örn. *зайти в тупик, прикусить язык*)²⁰ ve son olarak tamamen birbirinden bağımsız anlamları bulunan sözcüklerden oluşan, eş anlamlı kelime kullanımının mümkün olmadığı deyimsel ifadelerdir (фразеологические выражения, örn. *принять меры, предпринимать шаги*)²¹.

Vinogradov, sınıflandırdığı deyimlerden ayrı olarak kanatlı ifadeleri ise, klişe olarak tanımlamaktadır. Vinogradov, kanatlı ifadelerin büyük bir kısmının edebiyattan, kalan kısmının ise bilinmeyen kaynaklardan günümüze kadar tekrarlanarak geldiğini belirtmektedir (Vinogradov, 1977: 142). Şanskiy ise deyimleşmiş ifadeleri de kendi içinde beşe ayırarak bu gruba deyimler, atasözleri, kanatlı ifadeler, tamlamalar ve dilsel kalıpları (речевые штампы) dâhil

¹⁸ Anlamsal çevirisi sırasıyla: kendisi için en iyisini, kârlı olanı seçen kişi, büyük tecrübeye sahip kişi.

¹⁹ Anlamsal karşılıkları sırasıyla: kaşlarını çatmak, can dostu.

²⁰ Anlamsal karşılıklar sırasıyla: kendini zorlu, için içinden çıkılmaz bir durumda bulmak, dilini ısırarak.

²¹ Anlamsal karşılıklar sırasıyla: önlemler almak, adımlar atmak.

etmektedir. Deyimler, yazarı ya da söyleyeni bilinmeyen ve folklorik bir geçmişe sahip olan ifadeleri kapsarken, atasözleri öğretici bir amaçla dile getirilen ve cümle yapısında olan ifadelerdir. Atasözleri, deyimler gibi belirli bir kaynaktan ortaya çıkmamış, çoğunlukla evrensel bir niteliği olan söylemleri yansıtır. Kanatlı ifadeler, çalışmanın devamında da belirtileceği üzere, kaynağı belirli olan ve çoğunlukla edebiyattan dile geçen kalıplaşmış söylemlerdir. Örneğin; antik Yunan filozofu Herakleitos'un ünlü sözü “*Her şey akar, hiçbir şey kalıcı değildir*”, Rusçada «*Всё течёт, всё меняется*» olarak karşılık bulan bir kanatlı ifadedir. Tamlamalar, ikiden fazla kelimedenden oluşan ve dil içinde sıfat ve isim yapısıyla öbekleşmiş ifadeleri kapsar. Örneğin; «*рыночная экономика*» (piyasa ekonomisi) bir tamlayandan ve bir tamlanandan oluşmaktadır. «*Высшее учебное заведение*» ise iki tamlayan ve bir tamlanandan oluşan bir tamlamadır. Son olarak, dilsel kalıplar dilde sıklıkla kullanılan ve tekrarlanan söylemleri kapsamaktadır. Sürekli kullanılan bu ifadeler, zaman içinde ilk anlamlarını yitirebilir ve imgelemekten yoksun olabilirler. E. V. Grinkeviç'e göre dilsel kalıplar, anlambilimsel ve semantik açıdan monoton bir yapıya sahiptirler ve aynı stilde yazılan metinlerde veya yapılan konuşmalarda sıklıkla tekrar ederler (Grinkeviç, 2011: 112). Bu bakımdan dilsel kalıplar çoğunlukla dil içinde standartlaşmış ve ifadesel renkliliğin yitirmiş söylemlerdir. Konuşma dilinde ve günlük hayatta sıklıkla kullanılan *hoşça kal* anlamında «*всего хорошего*», “*yani, işte öyle*” anlamında «*ну такое*» gibi ifadeler ile resmi iş dilinde mevcut olan на данном этапе (bu aşamada), на текущий момент (şu an) gibi ifadeler dilsel kalıplara örnektir.

Bir sonraki bölümde kanatlı ifadelere geçmeden önce Rus folklorist ve paremiyoloji²² alanını yapısal olarak inceleyen ilk bilim insanlarından biri olan G. L. Permyakov'un çalışmalarına da değinmekte fayda vardır. Permyakov, *Yapısal Paremiyolojinin Temelleri* (Основы структурной паремииологии) adlı 1988 yılında yayımlanan eserinde Rus dilinde en çok kullanılan beş yüz farklı deyişe yer vermiştir. Dilbilimcinin yaptığı sınıflandırmaya göre atasözleri ve deyimler olarak iki ayrı temel grup bulunmaktadır. Atasözlerini tek cümle formunda bulunan söylemler olarak tanımlayan Permyakov, bu gruplandırmanın alt sınıflarına doğrudan atasözlerini (собственно пословицы), halk aforizmalarını (народные афоризмы) ve bölük olmayan özdeyişleri (нечленимые сентенции) dâhil etmiştir. Yazar, doğrudan atasözlerini mecazi anlamda bulunan ve geniş yorumlama içeren klişeler (*своя рубашка ближе к телу*)²³, halk aforizmalarını ise ilk anlamını koruyan ancak geniş yorumlama barındırmayan klişeler (B

²² Pareimoloji Türkçede “atasözü bilimi” olarak da geçen paremiyoloji (паремииология), deyimbilimin bir alt dalıdır. Paremiyoloji; atasözleri, deyişler, vallerizmler (веллеризмы), sloganlar (слоганы), “bu çalışma çerçevesinde özlü sözler terimi ile ele alınan” aforizmalar (афоризмы), aykırı atasözleri (антипословицы) gibi özlü sözleri inceleyen bilim dalıdır. Paremiyalar (паремии), her toplumda bulunan ve iletişim esnasında bir duruma olan tepkiyi, görüşü, bakış açısını yansıtan dilsel kalıp ifadelerdir. Paremiyoloji alanındaki çalışmaların geliştirilmesi, deyimbilim alanının genişlemesi beraberinde gerçekleşmiştir.

²³ Kişinin kendisinin ve ailesinin refahı diğer insanların refahından daha önemlidir anlamına gelir.

каждой шутке есть доля правды)²⁴ olarak tanımlamıştır (Permyakov, 1988: 154-157). Permyakov'un atasözleri sınıflandırmasının son grubunda yer alan bölük olmayan özdeyişler ise belirli bir konuşma içeriğine bağlı olarak kullanılabilen ve tek başına genel bir görüş ortaya koymayan ancak yargı taşıyan söylemlerdir. Permyakov'un verdiği örneğe göre «*А васька слушает да ест*», bölük olmayan bir özdeyiştir (Permyakov, 1988: 162). Türkçesi “*Vaska dinliyor ve yemek yiyor*” olan ifade, bir konuşma bağlamından ayrı olarak kullanıldığında herhangi bir anlam taşımamaktadır. Deyiş sadece bir kişinin konuşma anında diğer kişiyi ikna etmeye, derdini anlatmaya çalışmasına rağmen diğer kişinin onu dinlemediği ve kendi işini yapmaya devam ettiği durumlarda bir yergi gibi kullanılmaktadır.

Permyakov'un yaptığı ikinci temel gruplandırmada ise doğrudan deyimler (собственно поговорки), kısa ara sözler (при словья) ve bölük olmayan ifadeler (нечленимые фразы) yer almaktadır. Permyakov'a göre doğrudan deyimler, mecazi anlamda kullanılan ve geniş yorumlamaya açık ifadelerdir (Permyakov, 1988: 165). Örneğin; «*идти против течения*» (akıntıya karşı gitmek), kabul görmüş geleneklere, kurallara ve alışkanlıklara aykırı davranmak anlamına gelmektedir. Deyim, mecazi anlamdadır ve belirli ancak çok çeşitli durumlar için kullanılabilir. Kısa ara sözler ise konuşmaya ironi, şaka veya süsleme eklemek amacıyla gerçek anlamında kullanılan ve yorumlamaya açık olmayan ifadelerdir. Kişinin çok istediği, arzu ettiği bir şeyi kendisine zararı dokunacağını bilmesine rağmen istemesi şeklinde yorumlanabilen «*И хочется, и колется*» (Hem arzu edilir hem de dikenlidir) ifadesi ara sözlere örnek bir ifadedir. Permyakov'un yaptığı bu gruplandırmada son olarak yer alan bölük olmayan ifadeler ise, belirli bir bağlamdan ayrı kullanılmayan ve konuşmanın içeriği ile doğrudan bağlantılı olan klişelerdir (Permyakov, 1988: 166). Örneğin, Türkçedeki “iyilik yapayım derken göz çıkarmak” anlamını yansıtan, Fransız yazar Jean de La Fontaine'in “Ayı ile Bahçıvan” adlı fablında ayının uyuyan bahçıvanın yüzündeki sineği kovmaya çalışırken yanlışlıkla bahçıvana da vurması üzerine ortaya çıkan «*медвежья услуга*» ifadesi bölük olmayan ifadelerdir. Bölük olmayan ifadeler, kaynağı belli olan ve kullanım alanı geniş alıntılardır. Örneğin; 13.07.2001 tarihinde Известия gazetesinde Anna Kovalenko'nun yaptığı “Valentin Lazutkin: “Lukaşenko'nun reklamını yapamazlar”²⁵ adlı röportajda bu ifadeye yer verilmiştir: «*Хотя для Лукашенко это скорее медвежья услуга. За такие сроки, а выборы назначены на 9 сентября, никакого телевидения и никакой раскрутки не сделать*» (Kovalenko, 2001). Çevirisi: “*Yapılan bu şey Lukaşenko için kaş yapayım derken göz çıkarmak olmuş. Bu süre zarfında ki zaten 9 Eylülde seçimlerin yapılması kararlaştırılmış, hiçbir televizyon yayını ve kayırma yapılamaz*”. Permyakov'un bölük ifadeler üzerine yaptığı tanımlamalar ve örneklenmeler kanatlı ifadeler kavramı ile benzerlik açısından uyusmaktadır. Bu bakımdan bölük ifadeler ve bir sonraki bölümde geniş bir şekilde ele alınacak olan kanatlı ifadeler kavramı, referans yoluyla dinleyiciye iletilen ve yazılı bir geçmişi bulunan klişe söylemler olarak değerlendirilebilir.

²⁴ Her şakada bir gerçek payı vardır.

²⁵ Rusçası: Валентин Лазуткин: «Лукашенко им не раскрутить»

3. Rusçada Kanatlı İfadelerin Oluşumu ve Özellikleri

Kanatlı ifade sözü ilk defa İyonyalı ozan Homeros'un İlyada ve Odyssea destanlarında kullanılmıştır. Bilhassa Odyssea eserinde çok sayıda “kanatlı söz” ifadesi yer almaktadır (Homeros, 2021: 28, 54, 55, 121). Homeros'un bu sözü eserlerinin Rusça çevirisinde “крылатое слово”, Türkçe çevirisinde ise “kanatlı sözler” şeklinde kullanılmıştır. Homeros'un Odyssea ve İlyada destanlarında “söz” yerine “kanatlı söz” kullanmasının nedeni ve “kanatlı söz”ün hangi anlam veya anlamlar taşıdığı üzerine farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar “kanatlı” kelimesinin epitet²⁶ olarak yer aldığı kabul ederken, diğer araştırmacılar ise anlamlı ve etkili konuşmayı tanımlamak amacıyla kullanıldığını düşünmektedir (Létoublon, 1999: 321). Bu yüzden, “kanatlı ifade” kavramının, tekrara dayalı olan ve anlam açısından kendi içinde de metaforik ve edebi bir imgeye işaret etme niteliğinde olduğu görülmektedir.

On sekizinci yüzyılın sonunda “kanatlı söz” ifadesini Alman şair Friedrich Gottlieb Klopstock tekrardan kullanmıştır. Bu terimin edebiyat dışında filoloji ve dilbilimi alanında kullanımı ise Alman filolog Georg Büchmann'ın popüler alıntılarını bir araya getirdiği ve 1864 yılında yayımlanan *Kanatlı Sözler* (Geflügelte Worte) kitabında gerçekleşmiştir. Eser, Alman kökenli popüler alıntılar, İncil'den, Antik Yunan ve Roma edebiyatından ifadeler içermektedir. Büchmann'ın kanatlı ifadeler üzerine yaptığı bu derlemede Avrupa, Amerika ve Rus edebiyatlarından da bazı alıntılara yer verilmiştir. Örneğin, Rus yazarların eserlerinde yapılan alıntılar arasında İ.S. Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar* (Отцы и дети) romanında geçen “nihilist” kavramı da bulunmaktadır (Büchmann vd., 2013: 318-319). Böylece, “kanatlı ifade” kavramının edebiyattan başlayarak dilbilimin özellikle de kültürün bir parçası olduğu söylenebilir.

Rus dili için ise Rus edebiyatından dile geçen kanatlı ifadelerde özellikle A.S. Puşkin'in eserlerinin rolü büyüktür. 1999 yılında dilbilimci V.M. Mokienko ve yazar K. P. Sidorenko tarafından yayımlanan *Puşkin'in Kanatlı İfadeler Sözlüğü* (Словарь крылатых выражений Пушкина) yaklaşık bin dokuz yüz puşkinizmi içermektedir. Benzer içeriğe sahip olan Mokienko ve Sidorenko'nun 2005 yılında yayımladığı *Puşkin'in Kanatlı İfadelerinin Okul Sözlüğü* (Школьный словарь крылатых выражений Пушкина) adlı eserde ise üç bine yakın kanatlı ifade yer almaktadır. Bu sözlükte Puşkin'in kullandığı kanatlı ifadelerin sınıflandırılması yapılmıştır. Mokienko ve Sidorenko'ya göre, puşkinizme dayalı kanatlı ifadeler dörde ayrılmaktadır; günlük hayatı açıklayıcı nitelikteki ifadeler, şiirsel yapıda bulunan alıntılar, aforizmalar ve çevreyi tanımlayıcı yapıya sahip olanlardır (Mokienko vd., 2005: 6). *Puşkin'in Kanatlı İfadelerinin Okul Sözlüğü*'nde günlük hayatı açıklayıcı nitelikteki ifadeler Puşkin'in 1829 yılında yayımlanan *Zimnee утро* (Kış Sabahı) şiirinin ilk satırını oluşturan «Мороз и солнце;

²⁶ Rusçası (эпитет) - Epitet, bir nesnenin ya da kişinin belirgin özelliğini öne çıkarmak amacıyla kullanılan söz öbekleridir. Belirgin özelliği ortaya koymada bilhassa sıfatlar yaygın olarak kullanılmaktadır.

день чудесный!» yani “*Ayaz ve güneş, harika bir gün!*” örneği verilmiştir. Şiirsel yapıda bulunan alıntı örneğinde, Puşkin’in *Yevgeni Onegin* eserinin sekizinci bölüm 47. kitabında yer alan “*Ve mutluluk o kadar mümkün, o kadar yakındı ki!*” anlamına gelen «*А счастье было так возможно, так близко!*...» cümlesi bulunmaktadır. Aforizm özelliği taşıyan puşkinizme ise, tekrardan Yevgeni Onegin anlatı şiiirinden «*Блажен, кто смолоду был молод*» yani “Ne mutlu gençken genç olana” ifadesi örneklendirilmiştir. Son olarak, çevreyi tanımlayıcı yarıya sahip tamlamalardan biri olan ve Puşkin’in 1837 yılında yayımlanan *Bakar Atlı* (Медный всадник) adlı eserinde yer alan «*Петра творенье*» “*1. Petro’nun yapıtı*” ifadesi örnek gösterilmiştir (Mokienko vd. 2005: 6-7). «*Петра творенье*» tamlaması, 1. Petro’nun kurduğu Petersburg şehri anlamına gelen ve Rus diline yerleşmiş bir puşkinizmdir. Bu noktada, edebiyat yazarlarının kullandığı cümlelerin, tamlamaların ve ifadelerin güncel Rus diline katkı sağladığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Değnilmesi gereken bir diğer konu ise kanatlı ifadelerin genel özellikleri ve tanımlamasıdır. Bu noktadaki temel sorun, kanatlı ifadelerin ayrı bir kavram olarak ele alınması durumunda diğer deyişlerden bu ifadeleri ayıran genel ve spesifik özelliklere netlik kazandırma zorluğudur. Bu soruna değinmek için öncelikle deyimbilim alanında kanatlı ifadeler üzerine yapılmış olan çalışmaları da ayrıca ele almak gerekmektedir. Kanatlı ifadeler üzerine yayımlanan ilk sözlüklerden biri, S.V. Maksimov’un *Kanatlı Sözler* (Крылатые Слова) adlı eseridir. Maksimov, ilk kez 1890 yılında yayımladığı bu sözlüğü, Rusya’yı gezerek ve farklı bölgelerde bulunan insanlarla iletişim kurarak oluşturmuştur. Yazar, Rusça konuşma dilinde bulunan ifadeleri ve bu ifadelerin kökenini açıklayarak Rus halkının geleneklerini, göreneklerini, yaşam biçimlerini sunmuştur. Eserde halk hikâyeleri üzerinden halk dilindeki çeşitli deyim ve atasözleri bulunmakta ve açıklanmaktadır (Maksimov, 2010). Sözlük, bu açıdan dilbilimsel bir araştırmadan ziyade Rusça diyalektleri, Rus tarihini ve kültürünü yansıtan bir eserdir. Maksimov’un eserinin deyimbilime katkısı, eski Rusçada kullanılan deyimlerin, atasözlerin ve basmakalıp ifadelerin bir koleksiyonunu oluşturmuş olmasıdır. 1930 yılında S. G. Zaymovskiy tarafından yayımlanan *Kanatlı Kelime: Alıntı ve Aforizma El Kitabı* (Крылатое слово: Справочник цитаты и афоризма) adlı eserde ise fabl, hikâye, roman gibi edebi eserlerden alıntılar bulunmaktadır. İki binden fazla kanatlı söylemi içeren, tanımlayan ve yazarlarını belirten ilk eser olma niteliği taşımaktadır. Zaymovskiy’nin bu eseri, özdeyişleri ve yazarların kullandığı epitetleri, takma adları, lakapları ve dikkat çeken sözleri kapsamaktadır. Zaymovskiy’e göre kanatlı ifadeleri deyimlerden ve atasözlerinden ayıran belirli özellikler vardır. Bunlar; kanatlı ifadelerin net ve öz bir biçimde bulunması, edebiyat ile iç içe olması ve belirli bir kaynağının bulunmasıdır (Zaymovskiy, 1930). Eser bu açıdan deyimbilim alanında yer alan kanatlı ifadelerin özelliklerini daha belirgin bir şekilde örnekleyerek kanatlı ifade kavramına netlik kazandırmıştır.

N.S. Aşukin ve M.G. Aşukina’nın 1955 yılında yayımladığı *Kanatlı Sözler: Edebi Alıntılar ve Mecazi İfadeler* (Крылатые слова: Литературные цитаты. Образные выражения) kitabında ise edebi eserlerdeki karakterlerin adları, gazete başlıkları, şiir ve replik alıntıları gibi farklı alanlarda yer alan ifadeler bulunmaktadır. Eserde *Kral Lear*, *Romeo ve Juliet* gibi özgün karakterlere sahip edebi eser başkahramanlarına ve H.G. Pomyalovski’nin 1861’de yayımla-

nan *Küçük Burjuva Mutluluğu* (Мещанское счастье) gibi eser isimlerine de yer verilmiştir (Aşukin vd., 1955: 280, 326, 477). Bunun yanı sıra, N.S. Aşukin ve M.G. Aşukina'nın kitabında çok sayıda replik bulunmaktadır. Örneğin; A.S. Griboyedov'un 1824 yılında yayımladığı *Akaldan Bela* (Горе от ума) oyununda kullanılmış olan «*A судьи кто?*» (Yargılayanlar kim?) repliği, bir kanatlı ifadedir. Başkarakter Çatski'nin söylediği bu replik, otorite sahiplerinin kınadığı ve eleştirdiği kişilerden daha iyi olmadıklarını belirten bir ifadedir. Sonraki dönemlerde bu ifade Rus sosyalist devrimci V.İ. Lenin'in burjuva liberalizmini eleştirdiği bir makalenin başlığı olmuştur. Başka bir örnekte ise «*A подать сюда Ляпкина-Тяпкина!*» (Buraya Lyapkin-Tyapkin'i gönderin!) ifadesi ilk olarak 1836 yılında Rus yazar M. V. Gogol'un *Müfettiş* (Ревизор) eserinde kullanılmıştır. Bu replik, konuşan kişinin kendisine sorun ya da sıkıntı çıkaracağını düşündüğü kişiye ithafen söylediği ironik bir söylemdir. N. S. Aşukin ve M. G. Aşukina'nın belirttiği üzere, bu ifade ilerleyen dönemlerde M. E. Saltkov-Şçedrin'in 1881 yılında yayımladığı *Yurtdışında* (За Рубежом) ve *Hakikat* (Правда) isimli Sovyet gazetesinde 10 Ocak 1949 yılında A. Kolosov'un *Sıradan Bir Hikâye* (Необыкновенная история) yazısında kullanılmıştır (Aşukin vd., 1955: 12). Böylece, çoğu kanatlı ifadenin edebi eserlerde yer alan ironik veya eleştirel niteliği bulunan repliklerden geldiğini ve bu repliklerin zaman içerisinde literatürün farklı alanlarında kullanılarak günümüze kadar gelen çeşitli ifadeler olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak Aşukin ve Aşukina'nın eseri daha çok edebi çevrelerde bulunan ve okur-yazar olan kişilere yönelik, konuşma dilinin zenginleşmesi ve hitabet sanatına yaklaşmasını sağlamayı amaçlayan bir derleme niteliğindedir.

Kanatlı ifadeler üzerine yazılmış olan bu eserler, kanatlı ifadeleri farklı biçimlerde ele almışlardır. Bu yüzden kanatlı söylemlerin tanımlaması sentaks ve deyimbilim açısından yetersiz kalmıştır. Sovyet dilbilimci S.İ. Ojegov, 1974 yılında yayımlanan *Sözcükbilim, Sözlükbilim ve Dilin Kültürü* (Лексикология. Лексикография. Культура речи) adlı eserinin *Deyimbilimin Yapısı Hakkında* (О структуре фразеологии) başlıklı yazısında bu duruma değinmiştir. Ojegov'a göre kanatlı ifadeler, iletişim sırasında kullanılan alıntılardır ve farklı sentaks yapılarında bulunabilirler (Ojegov, 1974: 196).

Kanatlı ifadeler, birleşik ya da basit bir cümle formunun yanı sıra geniş bir anlamı yansıtabilecek cümle içerisindeki bir parçayı da oluşturabilirler. Bu açıdan kanatlı ifadelerin, deyimlerden ve atasözlerinden daha karmaşık ve özgün bir sentaks yapısına sahip olduğu varsayılabilir. Örneğin, ilk olarak Pomyalovski'nin 1861'de yayımlanan *Küçük Burjuva Mutluluğu* (Мещанское счастье) eserinde geçen «*кисейная барышня*»²⁷ tamlaması küçük burjuva çevresindeki şımarık ve nazlı kadınları alaycı bir biçimde betimlemek için kullanılmış, günümüzde anlamı genişleyerek yaşama uyum sağlayamamış, nazlı büyütülmüş kişiler için kullanılan bir kanatlı söylemdir (Uluoğlu, 2012: 161). Basit cümle yapısında kanatlı ifadeye örnek olarak ise *Dostane sohbet gece boyu sürdü* anlamındaki «*Дружеская беседа затянулась*

²⁷ M. Uluoğlu "Rusça Kiseynaya Barışnya" ifadesi üzerine" adlı makalesinde bu ifadeden deyimleşmiş ifade olarak söz eder.

далеко за полночь» ifadesi verilebilir. Herhangi ek bir bilgiye sahip olmadan olağan bir durumun aktarıldığını yansıtmış gibi görünmesine rağmen bu cümle kanatlı bir ifadedir. Köylü teması üzerine yazılar kaleme alan yazar N.N. Zlatovratski'nin edebi faaliyetlerinin 25. yıldönümü üzerine notları bulunan bir diğer yazar N.D. Teleşov, 19. yüzyıl sonlarında Moskova'daki Ermitaj Restoranında aydınların yaptığı görüşmelerden bahseder. Teleşov'un notlarına göre gazeteler, bu dönemde yapılan toplantıların içeriğini ve sebebini gizlemek için üstü kapalı bir şekilde bu ifadeyi kullanmayı tercih etmiş, bu ifade sonrasında kanatlı ifade olarak konuşma diline girmiştir (Teleşov, 1954: 123-124). Konuşulması yasaklı ya da sakıncalı konuların yanı sıra bu ifade daha sonra uzun süren şölen, toplantı vs. üzerine ironik bir yaklaşımı belirtmek için de kullanılmaya başlamıştır (Aşukin vd., 1955: 172). Birleşik cümle yapısına ise, bilinen bir şiir veya tiyatro oyununun da bir parçası olabilen kanatlı ifadelerden A.S. Puşkin'in Boris Godunov (1827) adlı eserinde Pimen isimli karakterin söylediği ve “*Son bir söz daha, sonrasında hikâyet bitmiştir*” şekline çevrilebilecek «*Ещё одно, последнее сказанье – и летопись окончена моя*» monoloğu örnek olarak verilebilir (Puşkin, 2014: 495). Bu ifade konuşmacının son bir gayret sonrasında bir işin tamamlanacağını belirtirken ya da bir konu hakkındaki son düşüncesini söylerken kullanılmaktadır.

Kanatlı ifadeler, aynı anlamı veren fakat farklı tamlamalar ve sözcük öbekleri şeklinde de dilde kendini gösterebilir. M.E. Saltıkov-Şchedrin'in hiciv içeren eserlerinde sık sık kullandığı «*казённый пирог*» (devlet turtası) ifadesi farklı biçimlerde kullanılabilir. Bu ifade, memurların ve bürokratların bir kısmının ele geçirmek istediği devlet mülkiyeti anlamını taşımaktadır (Aşukin vd., 1955: 246). «*Казённый пирог*» ifadesi; *пирог с казённой начинкой* (hükümet dolgulu turta), *отечественный пирог* (yerli turta), *урвать казённого пирога* (hükümet turtasından bir parça koparmak) gibi kelime yapılarıyla da kullanılabilir. Bazı kanatlı ifadeler ise, zaman içinde farklı eserlerde farklı yazarlar tarafından kullanılarak deyimleşebilirler. Örneğin; “*догаду капидан kovarsan pencereden girer*” anlamındaki «*гони природу в дверь, она влетит в окно*» cümlesi, Jean de La Fontaine'in *Kadına Dönüştürülen Kedi* (Кошка, превращенная в женщину) adlı fablının serbest çevirisini yapan N. M. Karamzin tarafından kullanılmıştır. Aşukin ve Aşukina'ya göre bu ifade, zamanla deyimleşmiştir ve K. P. Pruktov (1803-1863) tarafından “*Aşkı kapıdan kovsan bile pencereden girer*” anlamında «*гони любовь хоть в дверь, она влетит в окно*» şeklinde ironi içeren bir ifadeye dönüşmüştür (Aşukin vd., 1955: 129-130). Böylece kanatlı söylemlerin deyimleşmesinin, ifadelerin farklı yorumlamalar içermesi, derin anlam taşınması ve dilde sık kullanımı ile bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Аугиса канатли ifadелер, едеби есерлерде булуна културуел багламларини кайбередек конушма дили ичине калип ifade olarak дегишме уграйабилерлер. İ. А. Крילו'ун 1833 yılında уауимланан *Sincap* (Белка) adlı fablında bütün gün tekerlekte dönüp duran ancak ilerlemeyen bir sincap üzerinden toplum eleştirisi yapmaktadır. Fablin son dizesinde bulunan «*как белка в колесе*» “tekerleğin içindeki (tekerlekte dönen) sincap gibi” ifadesi, modern yaşam anlayışı çerçevesinde “telaşlı bir biçimde ve durmadan sürekli çalışmak, koşturup durmak” anlamında kullanılmaya başlamıştır. Bu kanatlı ifade *крутиться «как белка в колесе»* ve «*вертеться как белка в колесе*» gibi “tekerlekteki sincap gibi dönmek” anlamıyla kalıp

ifade olarak günlük konuşma diline geçmiştir. Günümüzde “*bütün gün dinlenmeden çalışmak*” anlamını da taşımaktadır. Böylece, kanatlı ifadelerin kullanım süreçleri içinde farklı dilsel dönüşümlere uğrayabildiği görülmektedir.

Bir toplumun kültürel yapısıyla ve değer yargılarıyla beraber kültürel kodlar oluşur. Bu kültürel kodlar, atıf yöntemi ile edebiyat, sinema, medya gibi farklı kültür alanlarında bulunurlar. Kanatlı ifadeler de kültürel kodların bir parçasıdır ve Rusçada «прецедентность» yani “örnek, emsal teşkil etme” özelliğini taşırlar. “Emsal metinler” (прецедентные тексты) terimini ilk olarak Sovyet ve Rus dilbilimci Yu. N. Karaulov kullanmıştır. Karaulov, emsal metinleri fenomenler olarak ele almıştır ve emsal metinlerin üç özelliğini vurgulamıştır. Bunlar; emsal metinlerin bilişsel ve duygusal ilişkilerde belirli bir önem arz etmesi, geniş kitleler tarafından bilinmesi ve tekrar tekrar yenilenen söylemler içermesidir (Karaulov, 1987: 216). Karaulov’a göre emsal metinler; Rus, Sovyet ve dünya klasiklerinden ve folklor başarılarından oluşmaktadır (Karaulov, 1987: 217). A. S. Puşkin’in 1833 yılında yayımlanan Yevgeni Onegin (Евгений Онегин) eseri bir Rus klasiği kabul edildiği ve herkes tarafından bilindiği için eserde bulunan çoğu ifade emsal metin sayılmaktadır. Eserde “*Onun örneği başkalarına bilimdir*” anlamındaki «Его пример другим наука» ifadesi, birinin deneyimini ya da yaptığı bir eylemi örnek almak üzerine tavsiye verirken kullanılmaktadır. Günlük konuşmada ve literatürde alıntılama yoluyla yer alan bu ifade ironi anlamında da kullanılabilir. Örneğin, Rus dilbilimci ve tarihçi N. S. Trubetskoy’un dilbilimci ve edebiyatçı R. O. Yakobson’a 1920’lerde yazdığı mektuplarda bu ifadeyi “*Genel olarak onun örneği başkalarına bilimdir denebilir, bilim adamı gazetecilikle uğraşır sonrasında tekrar bilime dönmeye çalıştığında böyle oluyor*” anlamında ironi olarak kullanmıştır: «В общем, можно сказать, «его пример — другим наука»: вот что выходит, когда учёный пускается в журналистику, а потом опять пробует вернуться к науке...» (Trubetskoy, 1920-1938). Verilen alıntıda bu ifadeyle bir kişinin kariyer seçimlerine alaylı bir dille yaklaşılmıştır. Emsal metinlerle bağlantılı olarak emsal söylemler (прецедентные высказывания) ve emsal fenomenler (прецедентные феномены) bulunmaktadır. Emsal söylemler, dil içinde tekrarlayan ve yeniden üretilen metin alıntılarıdır. Emsal söylemler, emsal metinler gibi söylenen ifadenin anlamını şekillendirir ve alıntılanan esere gönderme yaparlar.

Kozma Prutkov’un²⁸ emsal söylem olarak alabileceğimiz aforizmalarından biri olan *Kimse enginliği/sonsuzluğu kucaklayamaz* anlamındaki «Никто не обнимет необъятного», zamanla hayatta her şeyi bilmenin, anlamının imkânsızlığına işaret eden «Нельзя объять необъятное» (Enginliğe ulaşmak mümkün değil) ifadesine dönüşmüştür. Kozma Prutkov’un düşüncelerini ve aforizmalarını içeren *Düşünmenin Meyveleri* (Плоды раздумья) adlı derlemesinde birkaç defa aynı şekilde geçen bu söylem, her şeyi bilmenin ve her işe yetişmenin

²⁸ Kozma Prutkov, XIX. yüzyılın 50 ila 60’lı yıllarında Çağdaş (Современник) ve Kıvılcım (Искра) dergilerinde Aleksey K. Tolstoy, Aleksey Kardeşler, Vladimir ve Aleksandr Jemçujinov adlı gazetecilerin söz konusu takma adla yayın yaptıkları edebi bir lakaptır.

mümkün olmadığını açıklamaktadır (Pruktov, 1984). Ayrıca Рекламный Мир adlı gazetede 31.03.2003 tarihli “*Enginliğe Ulaşmak Mümkün Değildir... (Нельзя объять необъятное...)*” isimli yazıda geçen «*Нельзя объять необъятное.... Но издательский дом в очередной раз делает попытку в этом*»: “*Enginliğe ulaşmak mümkün değildir... Ancak yayınevi bir kez daha bu durumla ilgili çalışmalarda bulunuyor*” şeklinde bu ifadeyi kullanmıştır (Reklamny mir, 2003).

Emsal fenomenler ise özlü bir biçimde belirli bir bilgiyi ya da ifadeyi kültürle beraber taşıtmaktadırlar. Emsal fenomenler, belirli bir toplumun ortalama herhangi bir bireyi tarafından bilinebilen ve kolektif bilişsel alana dâhil toplumun belirli bir kesimini, ortak hedefleri olan bir grubu veya aynı mesleği icra eden kişileri kapsayan *sosyo-emsal fenomenlere* (социумно-прецедентные феномены) atılabildiği gibi, ortak ulus, kültür ve dil grubuna ait kişiler tarafından anlaşılabilen *ulusal emsal fenomenler* (национально-прецедентные феномены) ve ulusal veya sosyal bir kimliğe bağlı olmaksızın herkes tarafından bilinen *evrensel emsal fenomenler* (универсально-прецедентные феномены) olarak da ayrılmaktadır (Krasnih, 2003: 174). Sovyet kültürü ve Rus dili ile bağlantılı olması ve sosyo-kültürel bir geçmişi barındırması bakımından, birçok Rus edebi eserde geçen ve devletin işlettiği kolektif tarımcılık anlamına gelen “kolhoz” (колхоз) sözcüğü ulusal emsal fenomenlere örnek olarak verilebilirken; geri dönüşü olmayan sonuçların meydana gelmesi veya geri alınmayacak bir eylemin yapılması anlamına gelen “pandoranın kutusu, pandoranın kutusunu açmak” ifadeleri evrensel emsal fenomenlere örnek olarak verilebilir.

Kanatlı ifadeler, yukarıda sınıflandırılan üç grubu da kapsamaktadır, bu bakımdan kanatlı ifadeler, popülerliğine ve metinlerarası boyutuna göre ulusal veya evrensel olabilmektedir. Genel itibarıyla Latince'den Rusçaya geçen birçok kanatlı söylem evrensel bir nitelik taşımaktadır. Sözelimi Antik Roma dönemi yazarı Decimus Iunius Iuvenalis'in bir sözü olan ve Rusçada «*В здоровом теле – здоровый дух*» şeklinde bulunan “*Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur*” anlamındaki “*Mens sana in corpore sano*” söylemi İngiliz filozof John Lock, Alman tarihçi Heinrich Gotthard von Treitschke, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ve Amerika Birleşik Devletleri'nin 33. başkanı Harry S. Truman gibi çeşitli yazar ve politikacılar tarafından kullanılmasıyla beraber evrensel olarak bilinen bir kanatlı ifade formuna bürünmüştür. Rusçada ulusal bir yönü olan kanatlı ifadeler ise Rus edebiyatı, medyası ve kültürü ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin Rus edebiyatında M.A. Bulgakov'un 1966 yılında yayımlanan *Usta ile Margarita* (Мастер и Маргарита) eserinde geçen “*Doğruyu söylemek kolay ve hoştur*” anlamındaki «*Правду говорить легко и приятно*» sözü, Ruslar tarafından bilinen, literatürde ve gazete dilinde kullanılan bir kanatlı ifadedir. Volga dergisinde 2009 yılında yayımlanan bir hikâyede “*İnternette uydurma bir isimle doğruyu söylemenin kolay ve hoş olduğunu düşündüm*” anlamındaki «*Я подумал, что правду говорить легко и приятно, особенно в Интернете и под вымышленным именем*» ifadesinde bu söylemin yer aldığı görülebilir (Golitsin, 2009).

Bunun yanı sıra Rusçada konuşma dilinde güncelliğini koruyan ve Sovyet sinemasından dile geçen çok sayıda kanatlı söylem bulunmaktadır. Sovyet yapımı (1947) filmlerden biri olan *Külkedisi*'nde (Золушка) bulunan “*Ben büyücü değilim, daha öğreniyorum*” şeklinde çevrilebilen «*Я не волшебник, я только учусь*» repliği, konuşanın bir şeyleri başkalarının beklediği gibi yapamadığında kendini haklı çıkarmak için kullandığı esprili bir söylemdir.

Konuşma dilinde sıkça kullanılan kanatlı ifadeler kişinin kültür seviyesine bağlı olarak bilinebilirlik açısından da değişim gösterebilmektedir. Bilhassa televizyon, radyo aracılığıyla yayılan kanatlı ifadeler daha geniş kitlelerce bilinebilirken; bazıları da hem ifadenin kullanım genişliğine bağlı hem de kişinin kültür düzeyi ve eğitimine bağlı kişiler tarafından daha bilinir bir nitelik taşırlar. Örneğin, “*Oblonskilerin evinde her şey birbirine karıştı*” anlamına gelen «*Всё смешалось в доме Облонских*» ifadesi, birçok Rus dili konuşucusu tarafından bilinse de alıntının kaynak metninin Rus yazar L.N. Tolstoy’un kaleme aldığı Anna Karenina romanı olduğunu edebiyatla ve kültürle daha iç içe olan toplumun kesimleri bilmektedir.

Dünya ve Rus edebiyatındaki bazı eserlerin isimleri de literatürde ve medyada kullanılarak kanatlı ifadeye dönüşmüşlerdir. Örneğin; Turgenyev’in *Babalar ve Oğullar* (Отцы и Дети) romanının başlığı, genç ve yaşlı karakterlerin çatışmalarını, zıtlıklarını içermektedir ve yeni ile eski kuşağın anlaşmazlığını belirten bir kanatlı ifade olmuştur. Literatürde sürekli tekrarlayan bir ifade olmuştur ve Rus şair G. V. İvanov’un 1926 yılında yayımlanan *Petersburg Kışı* (Петербургские зимы) kitabında “*Siz gençlersiniz, biz ise yaşlıyız, tıpkı Babalar ve Oğullar gibi... Ama bir Rusyatımız var...*” Sonrasında konuşanın gözlerinde bir endişe belirdi” şeklinde aktarılabilir «— *Вы молодежь... Мы старики... Отцы и дети... Но Россия одна... И в глазах говорящего светится какое-то беспокойство*» ifadesinde kullanılmıştır (İvanov, 1994: 210). Bu bakımdan belirli bir tiplmeyi oluşturan başkarakter ve yan karakter isimleri de Rus dilinde bulunan kanatlı ifadelerdendir.

Şiirlerde bulunan dizeler ya da düzyazıdaki cümleler de kanatlı ifade özelliği kazanabilmektedir. Örneğin, Rus şair S.A. Yesenin’in 1921 yılında yayımlanan “*Pişman Değilim, Sellenmiyorum, Ağlatıyorum*” anlamındaki «*Не жалею, не зову, не плачу...*» şiirinde yer alan «*Всё пройдёт, как с белых яблонь дым*»²⁹ ifadesi de bir kanatlı söylemdir. İfade, hayatta her şeyin iyi ya da kötü de olsa bir şekilde geçip gideceği anlamını taşımaktadır. Literatürde farklı eserlerde yer etmiş olan bu alıntı, Rus pedagog S. T. Kononkov’un 1970 yılında yayımlanan *Benim Yüzyılım* (Мой век) adlı anı kitabında da kullanılmıştır. Eserde ifade, «*Не жалею, не зову, не плачу, всё пройдёт, как с белых яблонь дым*» şeklinde orijinal alıntıyla birebir geçmektedir (Kononkov, 1970).

Değinilmesi gereken bir diğer konu ise, kanatlı ifadelerin edebiyat dışında hangi kaynaklardan ortaya çıktığıdır. Teknolojinin ve reklamcılığın gelişmesi, beraberinde basın organları dilin sosyo-kültürel yapısını etkilemiştir ve medyada bulunan bazı popüler söylemler kanatlı

²⁹ Anlamsal çevirisi: Her şey, al elma ağaçlarındaki duman gibi geçecek.

ifade özelliği kazanarak günlük konuşma diline yerleşmiştir. Medyada bulunan kanatlı ifadeleri iki türe ayırmak mümkündür. Bunlar, sinema ve çizgi film gibi televizyon yayınlarından çıkmış olan ve gazete, dergi gibi yazılı kitle iletişim araçları ile tekrarlanan ve vurgulanan kanatlı ifadelerdir. Sinema ve çizgi filmlerde geçen alıntılar, izleyici kitlesi tarafından benimsenerek kanatlı ifadeye dönüşürler. Örneğin, 1969 yılında yayımlanan *Elmas kol* (Бриллиантовая рука) adlı Sovyet komedi filminde karakter Anna Sergeyevna'nın söylediği bir replik olan *Ben suçlu değilim, kendi geldi!* anlamındaki «*Не виноватая я! Он сам пришёл!*» cümlesi, popüler bir kanatlı ifadedir. İfade, ironik olarak bir masumiyet durumunu aktarmasının yanında mecazi anlamda gazete başlıklarında da kullanılabilir. Örneğin, UDF.By (Unity, Democracy, Freedom) isimli Belarus gazetesinin 21.09.2022 tarihli haberinde “*Putin, ‘benim hatam değil, kendi geldi’ havasında konuşmasını yaptı*” anlamındaki «*Путин выступил в духе «Не виноватая я, он сам пришёл»*» şeklinde bir başlıkta yer almıştır (Buyan, 2022).

Sovyet döneminde yayımlanan çizgi filmler, Rus kültürünün önemli bir parçasını oluşturmaktadır ve Ruslar tarafından yaygın olarak bilinmektedir. *Prostokvaşino* (Простоквашино) isimli Sovyet çizgi filminde geçen «*У меня еле-еле хватает сил телевизор смотреть!*»³⁰ repliği, seride bulunan çok sayıdaki kanatlı söylemlerden biridir. Kişinin gün içindeki yoğunluğunu belirtmek için kullanılan bir cümledir. Yazılı kitle araçlarında tekrarlanan ve ifadeyi güçlendirmek için kullanılan kanatlı ifadeler, basın dilinde özellikle gazete başlıklarında kullanılmaktadır. Buna, Almancadan Rusçaya geçen ve “*işin özü aslında buymuş*” anlamı taşıyan «*Вот где собака зарыта*»³¹ kanatlı ifadesi örnek gösterilebilir. Московская Газета adlı gazetenin 30.01.2018 tarihinde yayımlanan sayısında «*Так вот в чем «собака зарыта!»: о конфликте вокруг приютов для животных в ЮВАО Москвы*» (İşte köpek burada gömülmüştü: Moskova'nın Güneydoğu İdari Bölgesi'ndeki hayvan barınağı konusundaki anlaşmazlık hakkında) isimli başlıkta (Moskovskaya gazeta, 2018), bir olayın ya da durumun mantığının ve önemli noktasının anlaşıldığını belirtmek için kullanılan kanatlı ifade, bu haberde hem gerçek hem de mecazi anlama sahiptir. Böylece, kanatlı söylemlerin medyada etkin bir şekilde kullanıldığını ve dile etkileyici bir vurgu kattığını söylemek mümkündür.

Popüler kanatlı söylemler, medya gündeminde uzun süre bulunan ve siyasi geçmişi bulunan ifadelerden de oluşabilmektedir. Örneğin, 2016 yılında Rusya Başbakanı Dmitri Medvedev'in Kırım ziyareti sırasında emekli maaşlarının düşük olduğu şikâyetine karşı söylediği *Şu anda para yok. Parayı bulduğumuzda ücret endekslemesi yapacağız. Sabredin, her şey gönlünüzce olsun, sağlıklı kalın* anlamına gelen «*Просто денег нет сейчас. Найдем деньги — сделаем индексацию. Вы держитесь здесь, всего доброго, хорошего настроения и здоровья*» sözü günlerce konuşulmuştur. Novaya Gazeta adlı gazetede 10.08.2016 tarihinde yer alan Medvedev'in bu ifadeleri, daha sonrasında kısaltılarak *Para yok ama tutuklayın!* an-

³⁰ Anlamsal çevirisi: Televizyon izlemeye bile zar zor gücüm oluyor!

³¹ Doğrudan çevirisi: Köpeğin gömüldüğü yer burası.

lamına gelen «*Денег нет, но вы держите*»³² (!.) şeklinde sosyal medyada ve gazetelerde yer almıştır (Jilin, 2016). Aynı zamanda bu ifade, devlet görevlilerinin bir çıkış yolu bulmakta zorlandıkları Rusya'daki zorlaşan durumları değerlendiren bir emsal metin işlevi görmektedir. Böylece kanatlı ifadelerin sadece edebi alıntılarla sınırlı kalmadığını, medyanın tekrarlayan ve dil-kültür bağına yön veren özellikleriyle yeni ifadeler kattığı yargısına varmak mümkündür.

4. Sonuç

Çalışmamızın sonucunda kanatlı ifadeler kavramının, tarih boyunca farklı yöntemlerle aktarılan ve dile yerleşmiş olan kısa sözleri ve bilgileri içerdiğini, bu ifadelerin de szli yolla dile yerleştiklerini görmekteyiz. Bu bakımdan deyimler ve atasözlerinin aksine szli anlatımın değil yazılı ifadelerin ürünü olarak dilde yer eden kanatlı ifadeler, basın-yayın dilinde, günlük konuşma dilinde ve şiir, tiyatro oyunu, roman, hikye, fabl gibi çok farklı yazın türlerine ait edebi eserlerden elde edilerek yine dilimize yerleşmekte ve aynı türlerde sıklıkla kullanılmaktadırlar. Tarihsel, siyasi ve sosyal olaylar kapsamında tekrardan değerlendirilip kimi bazen ufak da olsa değişikliklere uğrayarak güncelliklerini korumaktadır.

Rus dilinde bu kategorinin sınıflandırması oldukça karmaşıktır. Bu grupta yer alan ifadelerin çeşitli çalışmalarda farklı terimlerle aktarımı da bu söylemlerin hem belirlenmesini hem de hangi kategoride ne olarak değerlendirilmeleri gerektiği konusunda kafa karışıklığına neden olabilmektedir. Kanatlı ifadeler, deyimbilim alanında özdeyişlerin alt kategorisi olarak ele alınabilirler. Çünkü zdeyişler; deyimleri, atasözlerini ve kanatlı ifadeleri kapsayan, az ifadeyle derin bir anlamı işaret eden söylemlerdir. Kanatlı ifadeler, anlamsal ve ifadesel olarak da deyimbilim alanında ayrı bir konuma sahiptir. İletiliş esnasında kanatlı ifadeler; deyimler ve atasözleri gibi ifadenin anlamsal zenginliğini, lakonizmi ve konuşmacının kelime haznesinin genişliğini ortaya koymaktadır. Her bir deyiş, özellikle konuşma dilinde kullanıldığında belirli bir duyguyu, düşünceyi ya da yaklaşımı tamamlayıcı özelliğe sahiptir. Kanatlı söylemlerin bu noktada ayrılan diğer bir özelliği ise, konuşmacının kültürel birikimini, entelektüel yönünü ve kelime haznesini ortaya çıkarmasıdır. Çünkü kanatlı ifadeler diğer deyişlerin aksine, edebi eserlerle, yazarlarla, medyayla, tiyatroyla ve tarihle i içe bulunmaktadır.

Ruşada kanatlı ifadeler özellikle edebi metinlerdeki alıntılar ile yaygınlık kazanmış denebilir. Poplerleşen eserlerde yer eden etkileyici ve akılda kalıcı alıntılar, toplum tarafından benimsenirler ve konuşma diline yerleşirler. Edebi eserlerde yer alan kanatlı ifadeler daha çok eser isimleri, edebi, mitolojik ya da folklorik yapıtlardaki karakter isimlerinden oluşabileceği gibi, edebi bir eserde geçen diyaloglarda, monologlarda ya da yazarın i sesini aktaran metinlerde bulunan alıntıları da yansıtabilirler. Edebi eserlerin yanında film, çizgi film, sinema gibi

³² Söz konusu haberde Kırım'da bulunan Semaşko Cumhuriyet Kilinik Hastanesi başhekiminin kendisi ve hastane idaresinde çalışanlarına usulsüz olarak yaptığı maaş artışı işlenmektedir.

görsel sanat ürünleri de kalıp ifadelerin dile yerleşmesinde aracı rolü üstlenmektedir. Kanatlı ifadeler siyasetten tutun da sanat, ekonomi, toplum, askeriye gibi insan hayatını konu alan birçok alana dokunan basın-yayıcılıkla da sıkı bir ilişki içerisinde. Medya ve dil üzerinden yenilenecek gündemde kalan bu ifadeler konuşma dilinde durumsal ifadeleri açıklayıcı bir nitelikte tekrarlarlar. Toplumla mal olmuş kişiler, politikacılar gibi göz önünde olan bireylerin kesin ve dikkat çekici söylemleri kolaylıkla kanatlı ifade dönüşebilme özelliği sergilemektedir. Bu da bize deyimbilim çerçevesinde incelenen ve kalıplaşmış söylemler olarak anılan kanatlı ifadelerin yenilikçi bir özelliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bakımdan sadece dünya ve Rus edebiyatındaki bazı eserlerin isimleri ile eserlerde veya filmlerde geçen söylemler değil topluma mal olmuş kişilerin söylemleri de literatürde veya medyada kullanılarak kanatlı ifadeye dönüşebilme özelliği sergilenmektedir. Bu bakımdan metinlerarası bir özellik taşıyan ve alıntılama yoluyla aktarılan kanatlı ifadeler, bilimsel, edebi gibi çeşitli metinlerin bir kesime noktası ve etkileşim alanı, kültürel kod taşıyıcıları olarak dilde yer eden olgulardır.

Türkiyede Türkoloji araştırmalarına ilişkin bu konuyla ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Rus dilbiliminin teorik temeli baz alınarak Türkçede “kanatlı ifade” olma özelliği gösteren söylemler daha çok Türk sinemasından veya Türk edebiyatında mâl olmuş eserlerden alınan en güzel veya akılda kalan ifadeler başlıkları altında “alıntı”, “replik” sözcükleri ile sunulmaktadır. Bu alanda henüz bir çalışma olmaması da terimsel olarak Rusçadan Türkçeye çevrildiğinde sunulan “kanatlı ifade” kavramının Türkiye'deki çalışmalar için yabancı kalmasında neden olmaktadır. Bu bakımdan Rusça örneği üzerinden ele alınan bu konunun Türk dili içinde mümkün olabileceği düşünülmektedir. Sunulan inceleme kanatlı ifadeler hakkında Türk dili üzerine yapılacak çalışmalar için ayrıca yol gösterici olabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %50, Yazar 2'nin makaleye katkısı %50'dir.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

Aşukin, N. – M. Aşukina (1955). *Krulatıe slova: Literaturne tsitatı*. Sankt-Peterburg: Gos. İzd. Hudojestvennoy literatırı.

Bolşaya rossıyskaya entsiklopediya (2017). *Frazeologizm*. Moskva, Tom 33.

- Buryan Ya. (21 Eylül 2022). Putin vistupil v duhe “Ne vinovataya ya, pn sam prishel!” Erişim tarihi: 14.01.2023. https://udf.name/news/main_news/247893-putin-vystupil-v-duhe-ne-vinovataja-ja-on-sam-prishel.html
- Buslayev, F. (1992). *Prepodavanie oteçestvennogo yazıka*. Moskva: Prosveşenie.
- Büchmann, G. – W. Robert-tornow (2013) Geflügelte Worte/Der Citatenschatz des deutschen Volkes. Erişim tarihi 22.12.2022. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/43759/pg43759-images.html>
- Dal, V. (2008). *Poslovitsı russkogo naroda*. Sankt-Peterburg: Astrel.
- Demir, B., Bayar, A. (2020). Rus Dilinde deyimbilim kavramının kapsamı ve sınırlılıkları. *RumeliDe Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), s. 811-822.
- Fyodorov, A. (1973). *Razvitie russkoy frazeologii v kontse XVIII – načale XIX*. Moskva: Nauka.
- Grinkeviç, E. E. (2001). Reçevie ştampi i smejnje s nimi yavleniya. *İzvestiya yujno federalnogo universiteta. Filologičeskie nauki*, (4): 112–118.
- Golitsin, A.A. (2009). Yaşık. İstoriya odnogo şov. *Volga*, № 7-8. Erişim tarihi: 30.12.2022. <https://magazines.gorky.media/>
- Homerus. *Odyssieia*. (2021). (çev. Azra Erhat ve A. Kadir). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XV. Basım.
- İvanov, G. (1994). *Peterburgskie zimi: Sobranie soçineniy v treh tomah*. Moskva: Soglasie.
- Jilin, İ. Новая газета (2016). “Deneg net no vı deržite!” *Novaya Gazeta*. Erişim tarihi: 17.01.2023. <https://novayagazeta.ru/articles/2016/10/11/70137-dengi-est>
- Jukov, V. – A. Jukov (2006). *Russkaya frazeologiya*. Moskva: Vışşaya şkola.
- Karaulov, Yu. (1987). *Russkiy yazık i yazıkovaya liçnost*. Moskva: LKİ.
- Konenkov, S.T. (1970). İz knigi “Moy vek”. Erişim tarihi: 14.01.2023. <https://ruscorpora.ru>
- Kovalenko, A. (13 temmuz 2001). Valentin Lazutkin: Lukaşenko im ne raskrutit Erişim tarihi: 28.12.2022, <https://iz.ru/news/249099>
- Krasnıh, V. (2003). *Svoy sredi çujih: mişili realnost?*. Moskva: Gnozis.
- Letoublon, F. (1999). Epea Pteroenta (“Winged Words”). *Oral Tradition*, 14/2: 321-335.
- Lomakina, O.V. – Mokienko, M.V. (2019). *Vestnik RUDN. Seriya Teoriya yazıka. Semiotika. Semantika*. 10/2: 256-272.
- Maksimov, S. (2010). *Krılattie slova*. Moskva: Azbuka.

- Mihelson, M. (2015). *Russkaya misl, reç: svoe i çujoe – opit russkoy frazeologii: sbornik obraznih slov i inoskazaniy v dvuh tomah*. Moskva: Alfaret.
- Mokienko, V. – K. Sidorenko (2005). *Şkolny slovar krlatih virajeniy Puşkina*. Sankt-Peterburg: Neva.
- Moskovskaya Gazeta (30.01.2018). Tak vot v çom sobaka zarita! Erişim tarihi: 17.01.2023. <https://mskgazeta.ru/obshchestvo/tak-vot-v-chem-sobaka-zaryta---o-konflikte-vokrug-priyutov-dlya-zhivotnyh-v-yuvao-moskvy.html>
- Ojegov, S. (1974). *Leksikologiya. Leksikografiya. Kultura Reçi*. Moskva: Vişşaya şkola.
- Permyakov, G. (1988). *Osnovi strukturnoy paremiologii*. Moskva: Nauka.
- Prutkov, K. (1984). Nelzya obnyat neobyatnoe. Erişim tarihi: 17.01.2023. <https://ruscoppora.ru>
- Prutkov, İ. (1854). Slovare i entsiklopedii na Akademike. Slovar krlatih slov i virajenii. Erişim tarihi: 14.01.2023. https://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_wingwords/1776/%D0%9D%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D1%8F
- Puşkin, A.S. (2014). *Maloe sobranie soçineniy*. Sankt-Peterburg: Azbuka.
- Reklamny Mir (2003). Nelzya obnyat neobyatnoe. Erişim tarihi: 17.01.2023. <https://ruscoppora.ru>
- Rijov, V V. – S. Rijova (2004). O proishojdenii i znaçenii nekotoryh frazeologizmov. *Russkiy yazık*. (34). Erişim tarihi: 25.12.2022 <https://rus.1sept.ru/>.
- Snegiryov, İ. (1831). *Russkie v svoih poslovitsah. Rassujdeniya i issledovaniya ob oteçestvennih poslovitsah i pogovorkah*. Moskva: V Uni. Tipografii.
- Şanskiy, N. (1996). Frazeologiya sovremennogo russkogo yazıka. Moskva: Spetsialnaya literatura.
- Şulejkova, S. (2015). Avtorskie obrazi i izreçeniya v ih leksikografiçeskom otrajenii (razmışleniya po povodu V.M. Mokienko, K.P. Sidorenko Basni İ.A. Krlıova: tsıtati, literaturnie obrazi, krlatie virajeniya). *Filologiya i Kultura*, 2 (40): 157-164.
- Teleşov, N. (1958). *Zapiski pisatelya: vspominaniya i rasskazı o proşlom*. Moskva: Moskovskiy rayon.
- Timoşenko, İ. (2016). *Literaturnie pervoistoçniki i prototipi trehsot russkih poslovits i pogovorok*. Moskva: URSS.
- Trubetskoy, N.S. Pisma P.O. Yakobsonu. (1920-1938). Erişim tarihi: 14.01.2023, <https://ruscoppora.ru>

- Trufyanuk, N.A. – İ. Mihaylova (2016). Proishojdenie frazeologičeskikh edinitz russkogo yazıka. *Yazık i kultura*, 21: 44-48.
- Uluoğlu, M. (2012). Rusça Kiseynaya Barışnya ifadesi üzerine. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 27: 153-162.
- Vinogradov, V. (1977). *Leksikologiya i leksikografiya: izbrannie trudi*. Moskva: Nauka.
- Zaymosvkiy, S.. (1930). Kırlatoe slovo: spravoçnik stıtati i aforizma. Erişim tarihi: 25.12.2022. [http: lingovesti.ru](http://lingovesti.ru)

Extended Summary

Winged expressions are formulaic expressions with a literary background that are short and concise, such as idioms, maxims and aphorisms. Winged expressions, which can take place in different areas of literature such as fables, poetry, novels, stories, articles, religious books, have passed from written expression to spoken language, unlike idioms and proverbs transferred from folk literature and oral expression to everyday language. In this study, it will be focused on how these formulaic expressions, which are in the group of idiomatic expressions in the Russian language and which do not have a terminological equivalent in Turkish yet, emerged in the language. Also their determining features and their interaction with language and culture will be mentioned. Winged expressions, like all other formulaic expressions, are also often used in communication, as long as they are structures that require background knowledge, they are also important for understanding and usage of language correctly. The correct use of idiomatic expressions gives the speech originality, precision, a special approach and imagination. At this point, it is possible to say that idiomatic expressions are a language and culture element that enriches the language and makes it original and they have an important place for language learning.

The aim of this study is to introduce and present these cultural elements, which have not been addressed in the studies of the Russian language in Turkey yet, but which are hidden behind the discourses, beyond the fact that the Russian language has a wide area of usage and establishing and maintaining a correct and understandable communication as well. In addition, it is also aimed to pave the way for comparative studies in this field through the example of the Russian-Turkish language pair, noting that there are many expressions that are also in today's Turkish language and that have become "winged" by passing from TV series and movies to daily speech. In this respect the study focuses on the formation processes and features of winged expressions, their usage areas and examples.

Winged expressions can be considered as a subcategory of maxims in the field of phraseology, because maxims are discourses that comprise idioms, proverbs and winged expressions, indicating a deep meaning with few expressions. Winged expressions have a separate position in the field of phraseology, both semantically and expressively. Winged expressions during communication reveal the semantic richness of the expression, laconism and the richness of the speaker's vocabulary, such as idioms and proverbs. Each saying has the feature of complementing a particular feeling, thought or approach, especially when used in colloquial speech. Another feature of winged discourses that is distinguished at this point is that it reveals the speaker's cultural background, intellectual aspect and vocabulary, because winged expressions, unlike other sayings, are intertwined with literary works, writers, media, theater and history. In this regard, the understanding of winged expressions is directly related to the knowledge of the

elements in that culture. Winged expressions that represent short words and information that have been transferred through different methods throughout history and that have been embedded in the language, are obtained in the press-broadcast language, in everyday speech, and from literary works belonging to very different literary genres such as poetry, theater plays, novels, stories, and fables, and they are frequently used in the same genres. They are re-evaluated within the scope of historical, political and social events, and in this regard, some of them sometimes undergo minor changes and retain their actuality. For example, «казённый пирог» (state pie), which M. E. Saltykov-Schedrin frequently uses in his satirical works, can be used in different ways with the same expression. This expression has the meaning of state property, which some of the officials and bureaucrats want to seize (Akuşin ve Akuşina, 1955: 246). The expression «казённый пирог» can also be used with word structures such as пирог с казённой начинкой (government filled pie), отечественный пирог (local pie), урвать казённого пирога (ripping a piece out of the government pie). On the other hand some winged expressions can be idiomized by using different authors in different works over time. For example, the sentence «гони природу в дверь, она влетит в окно», which means if you expel nature from the door, it enters through the window, is a free translation of Jean de La Fontaine's fable Cat Turned into a Woman ((Кошка, превращенная в женщину) by Nikolay Karamzin. According to Ashukin and Ashukina, this expression has become idiomatic over time, and Russian writer K. P. Pruktoy (1803-1863) used this saying ironically in the form of «гони любовь хоть в дверь, она влетит в окно» in the sense that even if you drive love out of the door, it will enter through the window.

Winged expressions in Russian have become widespread, especially with quotations in literary texts. Impressive and catchy quotations found in popular works are adopted by the society and settled in the spoken language. Winged expressions in literary works can mostly consist of the names of works, character names in literary, mythological or folkloric works, as well as reflect quotations in dialogues, monologues or texts that convey the inner voice of the author. In addition to literary works, visual art products such as film, cartoon film, cinema also play a mediating role in placing the formulaic expressions in the language. Winged expressions are also in a close relationship with the press and broadcasting, which touches many aspects of human life, from politics to art, from economy and society to the military. These expressions, which remain on the agenda by being renewed through the media and language, repeat the situational expressions in the spoken language in an explanatory quality. The precise and remarkable discourses of prominent individuals, such as public figures and politicians, can easily turn into winged expressions. This shows us that winged expressions, which are studied within the framework of phraseology and referred to as formulaic discourses, have an innovative feature. In this regard, not only the names of some works in the world and Russian literature and the discourses in the works or in the movies, but also the discourses of the public figures, which are used in literature or in the media may turn into winged expressions. In this respect, winged expressions, which have an intertextual feature and are transferred through quotations, take place in the language as an intersection point and interaction area of various scientific and literary texts and cultural codes.

Diller Arası Sesteşlik: Rusça-Türkçe Dil Çifti Örneğinde Yalancı Eş Değerler

Selin TEKELİ¹

Diller Arası Sesteşlik: Rusça- Türkçe Dil Çifti Örneğinde Yalancı Eş Değerler

Interlingual Homonymy: False Friends in Russian-Turkish Language Pair

Özet

Abstract

Rusça ve Türkçenin yüzyıllar boyunca siyasi, kültürel, ekonomik vb. ilişkiler dolayısıyla etkileşim içerisinde olması dillerin söz varlığında ortak unsurlar görülmesine, dolayısıyla kelime hazinelerine etki etmiştir. Zaman içinde Türkçeden Rusçaya, Rusçadan Türkçeye geçmiş birçok kelimenin olması yalancı eş değerlik açısından da ortak olmalarını sağlamıştır. Çalışmada, Rusça ve Türkçede okunuş ve yazılışları aynı fakat anlamları farklı sesteş kelimeler, eş adlı kelimeler diğer bir ifadeyle yalancı eş değerler üzerinde durulmuştur. İki dilde şekil olarak birbirine benzeyen ancak anlam ve işlev olarak birbirinden farklı olan bu kelimelerin dilin öğrenilmesi sürecinde kolaylık sağlasa da çeviride yanlış kullanıma açık olması sebebiyle dikkat edilmesi gereken kelimeler arasında yer almaktadır. Tarama yönteminin kullanıldığı bu çalışmada kelimeler, tam ve yarı yalancı eş değerler ve kelime türlerine göre yalancı eş değerler olarak farklı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Diller arası yalancı eş değerlerin karşılaştırılarak genel tasnif denemesi niteliğinde olan bu çalışmada tablolar hâlinde verilen kelimelerin iki dildeki telaffuzlarının yanı sıra anlamları da verilmiştir.

The interaction between Russian and Turkish caused common elements in both vocabulary and affected words since they had political, cultural and economic relations. In due course, there were a lot of words passed from Turkish into Russian or vice versa. Therefore, it enabled them to be similar in terms of false friends. This study scrutinizes homonyms in other words false friends in Russian and Turkish. These words having same spellings are different from each other from the point of meaning and function. Even if they make the process of learning language easier, it is necessary to pay attention to these words since they are problematic in translation due to misuse. The words analyzed in this study which used the scanning method were evaluated under several categories as totally and partially false friends and false friends according to the word types. As a general classification attempt, the study compares the interlingual false friends in both languages and gives the pronunciation and meaning of the words shown in tables.

Anahtar Sözcükler: Rusça, Türkçe, Yalancı eş değerler, Sesteşler, Diller arası sesteşlik, Çeviri

Key Words: Russian, Turkish, False friends, Homonyms, Interlingual homonymy, Translation

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Dilbilimci Aksan, bir toplumun diğer toplumlarla hiçbir ilişki kurmadan yaşamasının mümkün olmadığına değinirken uluslar arasındaki ticaret, siyaset, kültür ilişkileri, savaşlar ve

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, selinozturk@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4081-9155.

din gibi etkenler sebebiyle bütün dillerde diğer dillerden alınan yabancı kökenli kelimelerin bulunduğunu da ifade eder (2015:135). Birbirinden tamamen farklı dil ailelerine mensup olan Rusça (Hint-Avrupa dil ailesi) ve Türkçe (Ural-Altay dil ailesi) arasında alfabe farklılıkları, telaffuzda farklılıklar, farklı ses ve yapı özellikleri olmasına rağmen Rus ve Türk halkının ilişkileri sonucu kurdukları sosyal, siyasi münasebetler, ekonomik ve kültürel yönden gelişmeler ve coğrafi konumları gibi çeşitli etkenler her iki dilin söz varlığında ortak kelimelerin olmasında etkili olmuştur. E. N. Şipova'nın 1976 yılında yayımlanan Slovar' tyurkizmov v russkom yazıke (*Slovar' tyurkizmov v russkom yazıke*=Rus Dilindeki Türkçe Unsurlar Sözlüğü) adlı sözlüğünde Türkçe ve Türkçenin çeşitli lehçelerinden Rusçaya yaklaşık 2000 kelime geçtiği belirtilmektedir (Şipova,1976:6). Zaman içinde Türkçeden Rusçaya, Rusçadan Türkçeye geçmiş birçok kelimenin olması yalancı eş değerlik² açısından da ortak olmaları sonucunu doğurmuştur. Rusça ve Türkçe arasında yalancı eş değer kelimelerin olmasının başlıca sebepleri arasında anlam değişimleri ve yabancı söz varlığının etkisi gösterilebilir. Bu kelimeler özellikle aktarma³ ve çeviri problemleri üzerinde durmaktadır. Kaynak dil ve erek dil arasında olan yalancı eş değer kelimeler dil öğrenme sürecinde ve iletişimde erek dilin öğrenilmesi konusunda kolaylık sağlasa da bu tür kelimelerin bir dilden diğerine geçerken anlam değişmesine uğraması ya da yeni bir anlam kazanması ve özellikle ayrımlarının kolaylıkla yapılamaması dil öğretimini ve dilin anlaşılmasını zorlaştıran unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bu kelimeler çoğu zaman dil öğrenen kişinin onları yanlış yorumlamasına ve iletişimin yanlış olarak gerçekleşmesine yol açmakta, özellikle çeviri yaparken hatalara düşülmesine sebep olmaktadır. Son yıllarda disiplinlerarası bir konu olan kültürlerarası iletişimin yabancı dil öğrenimindeki önemi ortadadır. Özellikle kültürlerarası iletişimin temel aracı olan ve dil öğreniminde insanların birbiriyle iletişim kurmasını sağlayan çeviri olgusu olmadan farklı kültürlerin iletişimlerinin ve etkileşimlerinin gerçekleşmesi de mümkün olmamaktadır. Aynı zamanda çeviri yaparken sadece hedef dilin kurallarını öğrenmek değil o yabancı dilin kültürel öğelerinin de öğrenilmesi gerekmektedir.

Dünyadaki dillere bakıldığında sadece akraba olan dillerde değil, aynı dil ailesinin farklı kollarında hatta farklı dil aileleri arasında da yalancı eş değer kelimelerin varlığı dikkat çekmektedir. Farklı diller arasındaki yalancı eş değerler bağlamından hareketle yapılan bu çalışmada farklı dil ailelerinden olan Rusça ve Türkçe arasında anlam açısından farklı olmasına rağmen yazılış ve okunuşları aynı ya da benzer olan bazı yalancı eş değer kelimelerin tespiti

² Sesteşlik, eş adlılık ve yalancı eş değerlik terimleri birbiri ile aynı anlama gelmektedir. Ancak diller arası çevirilerde daha çok yalancı eş değerlik terimi kullanıldığı için bu çalışmada *yalancı eş değer* terimi tercih edilmiştir. Yalancı eş değerlik terimiyle iki dil arasında sesteş olup da anlam bakımından farklı olan kelimeler kastedilmektedir.

³ Aktarma: Bir başka dilden alınmış öge, sözcük. Bir dile çeşitli nedenlerle başka dillerden sözcükler geçer. Bu sözcükler aktarıldıkları dilin özellikle ses yapısına göre bazı değişiklikler geçirebilir (Hengirmen, 2009: 21).

yapılmaya çalışılmıştır. Örneğın Rusçadaki *дурак* (durak) kelimesi ile Türkiye Türkçesindeki *durak* kelimesi arasında tam yalancı eş değerklik söz konusudur. Çünkü bu kelimeler yazılış, söyleniş açısından aynı olsalar da tamamen farklı anlamlara gelmektedirler. Rusçada bu kelime “aptal, ahmak, budala” (VG: 351) anlamında kullanılırken Türkiye Türkçesinde “tren, tramvay, otobüs, minibüs vb. genel taşıtların durmak zorunda olduğu veya durabileceğı yer” (GTS) anlamına gelmektedir. Rusçadaki *durak* kelimesinin Türkçede *aptal* anlamına geldiğinin bilinmemesi büyük hatalara yol açabilmektedir. Bu bağlamda bir dilden diğereine çeviri yaparken bu kelimelerin kavram alanlarına dikkat çekilmelidir.

Bu çalışma ile yalancı eş değerklik kavramını açıklamak, yalancı eş değerk kelimleri her iki dildeki karşılıkları ve kullanım özellikleri açısından ele almak, bu kelimelerin hangi anlamlarda kullanıldıklarını ortaya çıkarmak ve diller arası çeviri problemlerine değinerek yalancı eş değerklikten kaynaklı ortaya çıkacak hataların giderilmesine katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Rusça ve Türkçe arasındaki yalancı eş değerk kelimelerin eş zamanlı olarak incelenerek karşılaştırmalı yöntem ile tespit edildiğı bu çalışmada, Açıklamalı Rusça Sözlük (OŞ), Rusça-Türkçe Sözlük (VG), Rusça Sesteş Kelimeler Sözlüğü ve Güncel Türkçe Sözlük (GTS) gibi çeşitli sözlükler⁴ esas alınmıştır. Dilbilimsel çerçeve içinde ve diller arası bağlamda ele alınan bu çalışmada yapılan sınıflandırmalardaki örnek kelimeleri çoğaltmak mümkündür. Ancak çalışmanın sınırlılığı açısından Rusça ve Türkçedeki sesteş olarak nitelendirdiğimiz yalancı eş değerk kelimelerin bazıları değerklendirmeye alınmıştır. Çalışmada, tablolar halinde verilen bu kelimelerin Rusça ve Türkçedeki telaffuzlarının yanı sıra anlamsal değerişmelerini göstermek için her iki dildeki anlamlarına da yer verilmiştir. Daha sonra tespit edilen kelimeler kelime grupları açısından türlerine göre her iki dilde isim, her iki dilde fiil, bir dilde isimken diğerk dilde fiil ya da bir dilde fiilken diğerk dilde isim olan yalancı değerkler olmak üzere ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Her tabloda verilen kelimeler alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

Sesteş kelimeler ile ilgili bir sözlük⁵ olmasına rağmen, bu sözlükte kelimelerin anlamsal örtüşme ve türü üzerine herhangi bir tasnifinin yapılmamış olması ayrıca Türkiye Türkçesi,

⁴ Çalışmada Rusça Rus., Türkiye Türkçesi Tr. kısaltmasıyla verilmiştir. Kaynak dil olan Rusçadaki kelimeler Ojegov ve şvedova'nın *Tolkoviy slovar' russkogo yazıka* (Толковый словарь русского языка=Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü) adlı sözlüğünden OŞ kısaltmasıyla, Rusça kelimelerin Türkçe anlamları Vedat Gültek'in Rusça-Türkçe Sözlüğü'nden VG kısaltmasıyla; erek dil olan Türkiye Türkçesindeki kelimelerin anlamları da Türk Dil Kurumunun resmi internet sitesinde yer alan (www.tdk.gov.tr) Güncel Türkçe Sözlük'ten GTS kısaltmasıyla verilmiştir. Kelimenin birden çok anlamının olduğu durumlarda kelimenin birkaç anlamı verdikten sonra devamı olduğunu belirtmek amacı ile “vb.” ibaresi eklenmiştir.

⁵ Rusça-Türkçe ve Türkçe-Rusça sesteş kelimelerin karşılaştırıldığı Rusça Sesteş Kelimeler Sözlüğü'nde sesteş kelimelerin Türkçelerinin Rusça karşılıklarına yer verilirken Türkçe anlamlarına değinilmemiş ayrıca bu kelimelerin tasnifleri üzerine bir değerklendirme yapılmamıştır (Kalyuta, A ve Demirel, M. 2005).

diğer Türk lehçeleri ve farklı diller arasında yalancı eş değer kelimeler üzerine birçok araştırma yapılmış olmasına rağmen Rusça ve Türkçe arasında birkaç çalışma dışında çalışmaya rastlanmaması⁶ çalışmanın önemini ve özgün değerini ortaya koymaktadır.

2. Yalancı Eş Değerlik Kavramı

Kaynak dildeki bir kelimenin kavram alanı ile erek dildeki bir kelimenin kavram alanı bir-biri ile tamamen (bire bir) veya kabul edilebilir bir şekilde örtüşebilir. Bu gibi durumlarda o kelimenin eş değerliği söz konusu olmaktadır (Uğurlu, 2004: 31). Kaynak dildeki bir kelimenin kavram alanı ile erek dildeki bir kelimenin kavram alanının kabul edilebilir bir şekilde örtüşmemesi durumunda da yalancı eş değerlik kavramı ortaya çıkmaktadır. Bu kavram ile kaynak dil ve erek dil arasında sesteş olan bir kelimenin (yazılış ve telaffuz olarak aynı) anlam açısından hiçbir ilişkisi olmaması, tamamen farklı olması durumu kastedilmektedir. Bu terim için birçok araştırmacı tarafından *homonimler*⁷, *yalancı eşdeğerler*, *sesteş kelimeler*, *eş adlılar*, *aldatıcı kelimeler*, *aldatıcı kognatalar*, *tuzak kelimeler* gibi farklı isimler kullanılmıştır. Türkiye’de yalancı eş değerlik üzerine ilk çalışmalardan birini yapan Asker Resulov, çeviri bilimde yalancı eş değer terimi için *sahte karşılıklar* ve *sözde denkteşler* (1995: 916) gibi terimlerin de kullanılabileceğini belirtmiştir.

Yalancı eş değerler terimi ise İngilizcede *false friends*, Fransızcada *faux amis*, Almandada *fälscher freund*, Rusçada ise *ложные друзья переводчика*⁸ (lojniye druz’ya perevodçika) olarak karşılık bulmaktadır. *Ложные друзья переводчика* adı ise Fransızca *faux amis du traducteur* teriminden gelir. Yalancı eş değerlik terimi, ilk kez 1928 yılında Fransız bilim

⁶ Yalancı Eş Değer / İki Dilli Sesteş Yapılar: Türkçe-Rusça Örneği adlı çalışmada yazılış ve telaffuzları tamamen aynı fakat kaynak ve erek dilde anlamları tamamen farklı 79 kelimeye yer verilirken, ses farklılığı olan yapılar çalışma dışında tutulmuş, aynı yapıların Türkçelerinin Rusça karşılıklarına da çalışmada yer verilmemiştir. Çalışmada “birebir eş sesli kelimeler” ele alınırken “kısmi eş sesli” şeklinde adlandırılan bazı yalancı eş değer kelimeler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Çalışma bu tür yalancı eş değer yapıların araştırılmasında bir başlangıç niteliği olması açısından önemli veriler sunmaktadır (Samuk, 2022: 112-128).

⁷ Homonim (Rus. *омонимы*) terimi, Yunanca homos “aynı” ve onyma “isim, ad” kelimelerinden gelir (Savko, 2005: 116). Russkiy yazık (*Русский язык*=Rus Dili) adlı çalışmada homonimler “anlamları farklı, yazılışları ve söylenişleri aynı olan kelimeler” (Panov ve Sabatkoyev, 1993: 17) olarak tanımlanır. Rusça ve Türkçede kullanılan pop kelimesini ele alırsak, Rusçada Rus papazı anlamına gelen *non* (pop), Türkçede pop müzik anlamına gelmektedir. *Вестник* (vestnik=gazete) ve *вестник* (vestnik=haberci), *мир* (mir=dünya) ve *мир* (mir=barış), *свет* (svet=dünya) ve *свет* (svet=ışık), *долг* (dolğ=borç) ve *долг* (dolğ=vazife, ödev), *ключ* (klyuç=anahtar) ve *ключ* (klyuç=pınar), *брак* (brak=evlilik) ve *брак* (brak=kusur) kelimeleri Rusçadaki sesteş kelime örneklerinden bazılarıdır.

⁸ Bu terimin tam karşılığı “çevirmenin yalancı (sahte/aldatıcı) dostları” şeklindedir. Tarihsel olarak “çevirmenin yalancı dostları” diller arasındaki karşılıklı etkileşimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Akulenko, 2009).

adamları M. Koessler ve J. Derocquigny'in Fransızca-İngilizce, İngilizce-Fransızca olan çalışmalarında ortaya atılmıştır (Borisova, 2005: 5; Krasotkina, 2015). Bu terim için aynı zamanda Rusçada *ложные эквиваленты* (lojnıye ekvivalentı), *межъязыковые омонимы* (mejyazıkoviye omonimi), *межъязыковая омонимика* (mejyazıkovaya omonimika), *междуязычные аналогизмы* (mejduyazıçniye analogizmi), *междуязычная/лексическая аналогия* (mejduyazıçnaya/leksıçeskaya analogiya), *межъязычные омонимы* (mejyazıçniye omonimi), *междуязычные аналогемы* (mejduyazıçniye analogemi), *псевдоаналогизмы* (psevdoanalogizmi), *межъязыковая омонимия* (mejyazıkovaya omonimiya), *ложная омонимия* (lojnaya omonimiya) gibi birçok isim kullanılmaktadır (Borisova, 2005: 5).

Yalancı eş değerklik ya da sesteşlik ilk olarak dilin kendi söz varlığı içinde var olan bir olgu iken daha sonraları diller arası alanın da konusu olmaya başlamıştır. Diller arası sesteş kelimeler⁹ (İng. *interlingual homonymy*, Rus. *межъязыковые омонимы* (mejyazıkoviye omonimi) farklı dillerde (özellikle akraba olanlarda) farklı anlama sahip ancak söylenişı aynı olan kelimelerdir (Savko, 2005: 118).

Asker Resulov, yalancı eş değerkleri kendi içinde yazılış ve söyleniş olarak aynı olsa da köken ve anlam olarak farklı olan eş adlı, homonim, sesteş olanlar; yazılış, söyleniş hem de köken açısından aynı fakat anlamları örtüşmeyenler; yazılış, söyleniş ve köken olarak aynı olmasının yanı sıra anlamlarından en az birinin her iki dilde aynı olduğu; ancak bu dillerin birinde diğerk anlamlarının farklı bir anlama da sahip olduğu yani birbiri ile örtüşmeyen yalancı eş değerkler (1995: 917) olmak üzere üç gruba ayırarak inceler.

Rusçada ise bu konu ile ilgili V.V. Akulenko, V.V. Dubiçinski, R.A. Budagov, V.L. Muravyev, L.İ. Borisova, Yu. Novikov gibi araştırmacılar farklı çalışmalar yapmışlardır.

60'ların sonu 70'li yılların başlarında V.V. Akulenko (1969, 1972), K.G.M. Gotlib (1966, 1972) ve V.L. Muravyev (1969, 1974, 1985) gibi Sovyet bilim adamlarının yalancı eş değerk kelimeler üzerine yaptıkları önemli çalışmalarını dikkat çekmektedir. Özellikle V.V. Akulenko, yalancı eş değerk kelimelerin ortaya çıkma sebepleri üzerinde dururken dillerin karşılıklı etkileşimleri sonucu bu kelimelerin ortaya çıktığına değinir (Borisova, 2005: 6).

Eş adlılık, eş seslilik ve eş yazımlılık¹⁰ terimleri de birbirleri ile aynı tanımlara sahip gibi görünseler de farklı anlamlara gelmektedirler. Bu terimler bazen birbirinin yerine kullanılmış, bazen de bu terimlerin tanımlarında tutarsızlıklar ortaya çıkmıştır. Bu üç kavram arasındaki küçük farkların daha net bir biçimde anlaşılabilmesi için yazılışlarının veya söylenişlerinin ortaklığı bakımından bu kavramları şu şekilde açıklamak mümkündür: Yazılışları ve söyleniş-

⁹ Bu terim için *dillerarası homonimler*, *dillerarası analogizimler* gibi terimler de kullanılmaktadır.

¹⁰ Çalışmada eş seslilik ve eş yazımlılık *homonim/sesteşlik/eş adlılık/yalancı eşdeğerklik* terimlerinin türleri olarak ele alınmıştır.

leri aynı kelimeler için eş adlılık (Alm. *homonymie*, İng. *homonymy*, Rus. *омонимия*); yazılışları farklı, söylenişleri aynı kelimeler için eş seslilik (Alm. *homophonie*, İng. *Homophony*, Rus. *омофония*); yazılışları aynı, söylenişleri farklı kelimeler için eş yazımlılık (Alm. *homographie*, İng. *homography*, Rus. *омография*) terimleri kullanılmaktadır.

Homonim=Eş Adlılık=Sesteşlik=Yalancı Eş Değerlik

Aksan, eş yazımlılık ve eş sesliliğin eş adlılığın türleri olduğunu ifade eder (2009: 73). Günay da kelimeler arasında anlamsal bir ilişkinin bulunmadığı durumdaki iki ya da daha fazla kelimeyi belirten eş adlılığı (Fr. *homonymie*) eş seslilik ve eş yazımlılık olarak ikiye ayırır: Anlamları farklı sesletimleri aynı olan kelimeler için eş seslilik (Fr. *homophonie*) terimi kullanılırken anlamları ve sesletimleri farklı ancak yazılışları aynı olan kelimeler için eş yazımlılık (Fr. *homographie*) terimi kullanılır (2007: 200-201).

Aynı ses yapısına sahip olmasına karşın kelimelerin farklı anlama gelmesi olan eş adlılık (Hengirmen, 2009: 158), eş adlılıktan farklı olan ve bir söyleniş özelliği olan eş seslilikte kelimelerin, anlamlarının ayrı ama söylenişlerinin özdeş olması ve kelimelerin farklı yazılması söz konusudur (Hengirmen, 2009: 162-163). Eş yazımlılıkta ise kelimelerin söyleniş olarak farklı olmalarına rağmen yazılış olarak aynı kelimelerin olması söz konusudur (Hengirmen, 2009: 163).

Eş adlılık, göstereni (biçimi) aynı, gösterileni (anlamları) ayrı kelimelerdir (İmer, 2013: 120). Eş seslilik, söylenişleri aynı, anlamları değişik olan kelimeleri kapsarken eş yazımlılık yazılışları aynı, anlamları değişik kelimeler için kullanılır (İmer, 2013: 124-125).

Korkmaz eş seslilik için söyleniş ve yazılış olarak aynı olsalar da anlam ve kavram açısından birbirleriyle hiçbir ilişkisi bulunmayan ek ve kelimeler açıklamasını yapar (2010: 87).

Rusça kaynaklarda da bu terimlerin birbirinden farklı anlamlara geldikleri görülmektedir. Eş adlılıkta, aynı yazım ve telaffuza sahip ancak birbiri ile anlamsal ilişkisi olmayan kelimeler söz konusudur. Bu kelime çiftlerinde ortak bir anlam yoktur, her birinin farklı anlamları vardır (Pustoşilo, 2011: 32).

Eş adlılık, anlamsal olarak birbiriyle ilgisiz olan farklı dil birimlerinin seslerinin aynı olmasıdır. Aralarında anlam açısından hiçbir ilişki söz konusu değildir (Şmelev, 1977: 77-78).

Eş adlılık ve çok anlamlılığın (Alm. *polysemie*, Fr. *polysemie*, İng. *polysemy*, Rus. *полисемия*) ayırt etme sorunu da sözlükbilimde güncel bir sorundur. Yazılış ve söylenişleri aynı olsa da anlamları farklı olan sesteş kelimelerin çok anlamlı kelimelerden farkı bu kelimelerin birbirleri arasında hiçbir ilişkisi, benzerliği olmayan şeyleri ifade etmeleridir (Savko, 2005: 116). Dolayısıyla eş adlı kelimeler arasında anlam bağı bulunmazken; çok anlamlı kelimeler arasında anlam ilişkisi bulunmaktadır.

Selin TEKELİ

Tam yalancı eş değer kelimeler tüm gramer formlarında birbiri ile örtüşmektedir. Örneğin mantar anlamına gelen *лисичка* ile tilki anlamındaki *лиса* 'nın küçültülmüş hâli olan *лисичка* kelimeleri birbirleri ile tam yalancı eşdeğerlerdir. Hem dünya, evren hem ışık anlamına gelen *свет* kelimesinin sadece tekil kullanımı olduğu için bu kelime tam yalancı eş değer kelime örneklerindedir. Yine hem anahtar hem kaynak anlamına gelen *ключ* kelimesi tekil-çoğulluk, ismin hâlleri gibi dilbilgisel açıdan birbiri ile her zaman uyumlu, aynı oldukları için tam yalancı eş değerlerdir (Tokarev, 2008: 35; Dibrova, Kasatkin, Nikolina, Tşebolova, 1995: 85).

Ruşçada yarım yalancı eş değerlerin yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi 3 türü bulunmaktadır:

1. Eş yazımlılar (*омографы*=omografi): Rusçanın söz varlığında aynı şekilde yazılıp, aynı seslerle gösterilen ancak vurgusunun farklı harfte olması sebebiyle telaffuzlarının da farklı olduğu kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimelerin vurgusunun yeri değiştirildiğinde kelimenin anlamı da değişir. Kısacası bu tür kelimeler aynı yazılsa da vurgunun farklı yerlerde olmasından dolayı farklı söylenişlere sahip olan kelimelerdir. Eş yazımlı kelime örneklerinden birkaçı şunlardır:

Замóк (kilit)—зámок (şato, kule)

Оргán (org, müzik aleti)—óрган (vücut organı, uzuv)

Мука́ (un)—му́ка (acı, ızdırıp)

Пáрить (buharla pişirmek)—па́рить (süzülmek)

2. Eş sesliler (*омофоны*=omofoni): Söyleyişte aynı gibi duyulan ve aynı şekilde okunan ancak yazılışları ve anlamları farklı olan kelimelerdir. Fonetik özellikleri dolayısıyla ortaya çıkan ve ses değişikliğinden kaynaklanan kelimeler bu grupta yer alır. Rusçada *г-к* (g-k)/ *д-т* (d-t)/ *б-п* (b-p)/ *з-с* (z-s) gibi ses denklikleri ile birbirine benzeyen değişimler oldukça fazladır. Bu harflerin özellikle kelimenin sonunda yer alması aynı harflermiş gibi okunmasına ve duyulmasına yol açmaktadır. Örneğin çimen anlamına gelen *луз* (luk) ve soğan anlamına gelen *лук* (luk) kelimeleri, farklı olarak yazılsa da aynı sesle okunan fakat farklı anlamlara sahip kelime örneklerindedir. Bu tür eş sesli kelime örneklerinden birkaçı da şunlardır:

Род (1. boy, kabile; 2. tür, çeşit, 3. cins)—ро́т (ağız)

Порог (eşik)—поро́к (kusur)

Плод (meyve)—плот (sal)

Труд (çalışma, emek, iş)—тру́т (kav)

Код (kod)—ко́т (kedi) vd.

3. Ortak köklüler (*омоформы*=omoformı): Farklı kelimelerin sadece gramer biçimlerinde yazılış ve söylenişleri aynıdır. Dolayısıyla gramer ekleri ve türetme kaynaklı ortaya çıkan

yalancı eş değerler bu grupta yer alır. Örneğin *мыть* ve *мой* kelimelerinde *мыть* yıkamak fiilinin emir kipinde kullanımı *мой* yıka olurken *мой* zamiri benim anlamında kullanılır ve iki kelime birbiriyle yalancı eş değerlik oluşturur. *Летать* uçmak fiilinin 1. şahıs kipinde çekimi *лечу* iken *лечить* tedavi etmek fiilinin de çekimi aynı şekildedir. Yine doğramak, kesmek anlamında kullanılan *рубить* fiilinin 1. şahıs çekimi *рублю* olurken (*рублю дрова*: odunları kesiyorum), ruble anlamındaki *рубль* isminin –e haline göre çekimi yine *рублю* olmaktadır (Dibrova, Kasatkin, vd., 1995: 85; Şmelev, 1977: 66-67; Anikin, 1979: 15-16; Panov ve Sabatkojev, 1993: 17).

Yarım yalancı eş değerlerde kelimenin bazı gramer biçimlerinde örtüşme durumu söz konusu olmaktadır. Örneğin hem fabrika hem mekanizma anlamlarına gelen *завод* kelimesi yarım yalancı eş değerdir. Çünkü mekanizma anlamına gelen ikinci kelimenin çoğulu yoktur (Tokarev, 2008: 35). Hem yengeç hem kanser anlamına gelen *рак* kelimesinde de kanser anlamındaki sesteşin çoğulu yoktur (Dibrova, Kasatkin, vd. 1995: 85). Genel olarak bakıldığında yarım yalancı eş değerlerin yukarıda da açıkça belirtildiği gibi 3 türü (eş yazımlılar, eş sesliler, ortak köklüler) bulunmaktayken bazı kaynaklarda bu üç türün dışında bir de sentaks açıdan yalancı eş değerlik oluşturan kelimelerin olduğu görülmektedir. Bu kelimeler, morfolojik olarak eş, ancak sentaks (cümle yapısı dolayısıyla) olarak farklılaşan kelimelerdir. Örneğin *редакции отвечают* cümlesinde *редакция* kelimesi yalın halde ve çoğul olarak kullanılırken, *редакции отвечают* cümlesinde ismin –e hâlinde ve tekil olarak kullanımı söz konusudur (Dibrova, Kasatkin, vd. 1995: 85).

Rusçada morfolojik yapıları açısından ise yalancı eş değerler basit (*непроизводные=непроизводные*) ve türemiş (*производные=производные*) olarak ikiye ayrılmaktadır. Basit yalancı eş değer kelimelerin büyük çoğunluğu isimlerde ortaya çıkmaktadır. Örneğin *клуб* kelimesi kulüp ve duman, *пол* döşeme ve cins, *рожа* hastalık ve surat anlamlarında kullanılır (Şanski ve İvanov, 1987: 20). Hem kanepeler hem küçük dükkân anlamındaki *лавка* kelimesi de basit yalancı eş değer kelime örneklerindedir (Tokarev, 2008: 35). Rusçada çok yaygın olan türemiş yalancı eş değerlikte aynı kökten ve sesteş eklerle sahip, ancak farklı anlama gelen kelimeler vardır. Bu tür kelimelerde kelimenin köküne bazı gramer ekleri getirilerek türemişlik durumu ortaya çıkarılır (Dibrova, Kasatkin, vd. 1995: 85). Bu durum dilsel faktörlerle açıklanır. Örneğin *нобег* kelimesinin kaçma, kaçış ve filiz anlamları vardır (Kuznetsova, 1989: 55). Küçük yastık anlamındaki *думка* kelimesi basit iken, düşünce, fikir anlamındaki *думка* ise *дума* kelimesinin küçültülmüş halidir, yani kelimenin ek olarak türemişlik durumunun ortaya çıkarılması söz konusudur (Tokarev, 2008: 35).

Yalancı eş değer kelimeler anlamsal örtüşme açısından da tam (*полные=полные*) ve yarımlı/kısmi (*неполные=неполные*) yalancı eş değer kelimeler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Tam yalancı eş değerlerde, her iki dilde yazılış ve okunuşları aynı olmasına rağmen anlamlarının hiçbirinin örtüşmemesi, farklı olması durumu söz konusudur. Yarım yalancı eş değerlerde ise kaynak dilde olan bir kelimenin anlamı ile erek dilde olan kelimenin en az bir anlamının aynı olması diğer anlamlarının ise farklı olması durumu söz konusudur.

4. Yalancı Eş Değer Kelimelerin Ortaya Çıkma Sebepleri

Yalancı eş değer kelimelerin ortaya çıkma sebepleri çok çeşitlidir. Bu durum çoğunlukla dillerin karmaşık gelişim süreçlerinden kaynaklansa da dillerin zaman zaman birbirinden karşılıklı olarak etkilenmesi ya da tamamen kendi gelişim süreci bu durumu meydana getirmiştir. Diller evrimleştikçe, o dilin konuşurları da kelimenin anlamını yeniden yorumlarlar.

Eş adlılığın ortaya çıkmasında iki etkenden söz edilmektedir. Birinci etken farklı kavramları yansıtan iki ya da daha çok kelimenin zaman içinde geçirdikleri ses veya biçim değişikliği ile birbirine yaklaşmasıdır. İkinci etken ise yabancı dilden geçen bir kelimenin yerli dildeki başka bir kelime ile birlikte kullanılır hâle gelmesidir (Aydın, 2014: 122; Aksan, 1997: 72-73).

Kelimeler; eş seslilik, çok anlamlılık ve anlam değişimleri yoluyla yalancı eş değerler olurlar (Cengiz, 2016: 241).

Karaağaç, eş sesliliğin çok anlamlılık ile oluşan eş seslilik, ses değişimleri ile oluşan eş seslilik, alıntı kelimeler ile oluşan eş seslilik olmak üzere üç temel kaynağının olduğunu ifade eder (2012: 640-642).

Korkmaz ise dilimizdeki eş sesli kelimelerin bazılarının Türkçe kelimeler ile alıntı kelimelerin aynı sesi taşınması sonucu oluştuğunu, bazılarının da bazı kelimelerdeki ses kaybı ile oluştuklarını belirtir (2010: 87).

A.A. Reformatski, yalancı eş değer kelimelerin Rusçada da çok fazla olduğunu ve bunların birçoğunun da alıntı kelimelerden kaynaklandığını dile getirir (2000: 90).

Sovremenniy russkiy yazık (*Современный русский язык*=Çağdaş Rus Dili) adlı kitapta Rusçadaki yalancı eş değer kelimelerin oluşma sebepleri şöyle sıralanır:

1. Rus dilindeki yeni kelimelerin ve biçimlerin oluşumu ile bağlantısı: *Лисичка* (horoz mantarı)-*лисичка* (küçük tilki), *папочка* (папка=dosya)-*папочка* (папа=baba), *бездна* (uçurum)-*бездна* (sayısız, pek çok) vb.

2. Rus dilinin kelime hazinesinin diğer dillerden alıntı kelimelerle zenginleştirilmesi ve anlambilim alanında Rus dili üzerindeki yabancı dil etkisi ile bağlantısı: *Нота* (Lat. müzik notası)-*нота* (Lat. Nota, muhtıra.); *скат* (iniş, yamaç)-*скат* (İzl. kedi balığı, vatoz); *мур* (Fr. yarış, müsabaka)-*мур* (yaban sığırı); *утка* (ördek)-*утка* (yalan haber); *среда* (çarşamba)-*среда* (çevre) vb.

3. Rus dilinin fonetik sistemindeki değişikliklerle, ses süreçleriyle bağlantısı: *Луж* (soğan)-*луж* (yay); *три* (üç)-*три* (ovmak anlamındaki *тереть* fiilinin emir kipinde kullanımı) (Şanski ve İvanov, 1987: 19).

D.N. Şmelev ise yalancı eş değerlerin dilde farklı sebeplere bağlı olarak ortaya çıkmasını daha ayrıntılı bir şekilde açıklar: Bu sebeplerin ilki dilde oluşan ses değişimleri sonucunda ortaya çıkmasıdır. İkincisi ise yabancı dilden alınan alıntı kelimelerdir. Üçüncü olarak yalancı

eşdeğerler, çok anlamlı bir kelimenin farklı anlamları arasında anlamsal bir boşluk oluşmasının sonucu olarak ortaya çıkar. Son olarak da seslerin örtüşmesi, aynı kökten gelen kelimelerin bağımsız olarak oluşmasından kaynaklanmaktadır (1977: 78-79).

Yalancı eş değerlerin ortaya çıkma sebepleri kısaca şöyledir: 1) Dillerin karşılıklı etkileşimleri, 2) tesadüfi rastlantılar, 3) ilgili ortak üçüncü dilden ödünç alınan (yabancı) kelimelerin kökleri (Yarmoşuk, 2019: 713).

E.V. Kuznetsova, eş sesli kelimelerin oluşmasında en önemli faktörün dil dışı, yani sosyo-linguistik nitelikteki faktörlerin etkisiyle ortaya çıkan ödünç alınan kelimelerden kaynaklandığını belirtir (1989: 54).

Her dilde diğer dillerden ödünç alınmış kelimelerin olduğuna dikkat çeken Günay, alıntı olan bu kelimelerin zaman içerisinde ait olduğu dilin yapısına uygun olarak değişiklikler geçirdiğini, bu tür değişimlerin diller arası ödünç alma durumundaki sözlükbirimsel değişkenlikler olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgular (2007: 47-48). Başka dillerden alıntılanan bu kelimeler, farklı dillerde farklı olarak yazılmalarına rağmen kolaylıkla anlaşılırlar, yani bu kelime diğer dilde pek değişmez. Bazen ana dildeki bir kelime ile yabancı dildeki bir kelimenin söylenişi de birbiri ile örtüşür. Örneğin kulüp, dernek anlamında kullanılan *клуб* kelimesi İngilizce *club* kelimesinden gelmektedir. Bazı durumlarda kelimeler farklı dillerden farklı anlamlarla, fakat aynı söyleniş ile gelirler. (Örneğin Rusçadaki *пейд* kelimesi akın, baskın (İngilizceden) ve su boşluğu (Hollandacadan) anlamlarına gelir. Bazen de her iki kelime aynı dilden gelebilmektedir. Örneğin Fransızcadan gelen *мина* kelimesi hem mayın hem de surat, yüz anlamlarına gelmektedir (Anikin, 1979: 15).

Bazen bir dilden alınan ödünç kelimenin yeni dilde kendine özgü bir anlam kazanarak dillerin birbirlerinden bağımsız olarak gelişmesi söz konusu olabilmektedir. Bazen de iki dil farklı bir dilden farklı anlama gelen kelimeleri ödünç alırken paralel olarak ödünç alma söz konusu olabilmektedir. Bu süreç çalışmada örneği olan dillerdeki kelimelerde de farklı anlamlarda ortaya çıkabilmektedir. Örneğin Rusçadaki *алмаз* (almaz) kelimesi elmas anlamına gelirken, olumsuz bir anlamı yoktur. Türkçedeki *almaz* kelimesi ise al- filinin geniş zamandaki 3. teklik şahıs çekiminde olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

5. Rusça- Türkçe Dil Çifti Örneğinde Anlamsal Örtüşme Açısından Yalancı Eş Değerler

5.1. Aynı Ses Dizgesine Sahip Tam Yalancı Eş Değer Kelimeler

Kaynak dil ve erek dildeki bir kelimenin anlamsal örtüşme açısından birbiri ile eş değer olmadığı durumlarda tam (bire bir) yalancı eş değerlik söz konusudur. Rusça ve Türkiye Türkçesinde tıpatıp aynı seslere sahip (yazılış ve sesletimleri aynı) fakat anlamları birbirinden farklı olan çok fazla tam yalancı eş değer kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin iki dilde karşıladığı kavram alanlarının hiçbiri birbiri ile örtüşmez, yani anlamları tamamen farklıdır. İngilizce kaynaklarda *total (totally) false friends* (Beltran, 2006), Rusçada *полные омонимы (ложные*

Selin TEKELİ

друзья переводчика (polniye omonimi (lojmiye druz'ya perevodçika) terimleri kullanılmaktadır. Tam yalancı eş değer kelimelerden bazıları şunlardır:

- Rusçada *дурак* (durak) “aptal, ahmak, budala” (VG: 351); Türkiye Türkçesinde *durak*, “tren, tramvay, otobüs, minibüs vb. genel taşıtların durmak zorunda olduğu veya durabileceği yer” (GTS) demektir.

- Rusçada *бардак* (bardak) “düzensizlik” (OŞ: 36); Türkiye Türkçesinde *bardak*, “su vb. şeyleri içmek için kullanılan, genellikle camdan yapılan kap” (GTS) anlamına gelmektedir.

- *Язык* (yazık) kelimesinin Rusçada “dil, lisan” (VG:1954); Türkiye Türkçesinde *yazık* kelimesinin “herkesi üzebilecek şey, günah” (GTS) anlamı bulunmaktadır.

- *Кулак* (kulak) kelimesi Rusçada “yumruk” ve “ağa, köy ağası, zengin köylü” (VG: 626) gibi anlamlarına gelmekteyken; Türkiye Türkçesinde *kulak* kelimesinin “başın her iki yanında bulunan işitme organı” (GTS) anlamı vardır.

- *Магазин* (magazin) Rusçada “mağaza, dükkân” anlamının yanı sıra “şarjör” (VG: 674) anlamını da taşıırken, Türkiye Türkçesinde *magazin* “halkın çoğunluğunu ilgilendirecek, çeşitli konulardan söz eden, bol resimli yayın” (GTS) anlamını taşır.

- *Ерик* (erik) kelimesi Rusçada “dere, nehir taşması” anlamına gelmekteyken (OŞ: 187); Türkiye Türkçesinde *erik* kelimesinin “gülgillerden, beyaz çiçekli bir ağaç” ve “bu ağacın kabuğu ince, çeşitli renklerde, mayhoş veya tatlı, eti sulu, tek ve sert çekirdekli yemişi” (GTS) gibi anlamları bulunmaktadır.

- Rusçada *кандиль* (kandil) “elma türü” (OŞ: 263); Türkiye Türkçesinde *kandil* “içinde sıvı bir yağ ve fitil bulunan kaptan oluşmuş aydınlatma aracı”, “kandil gecesi” ve “çok sarhoş” (GTS) gibi anlamlara gelmektedir.

Tablo 5.1. Aynı Ses Dizgesine Sahip Tam Yalancı Eş Değer Kelimeler

Kelimenin Rusça Yazılışı	Kelimenin Rusça Telaffuzu	Kelimenin Rusça Anlamı	Rusça	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçe Anlamı
Ад	Ad	Cehennem.		Ad	(I) 1. Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam. 2. Herkesçe tanınmış veya işitilmiş olma durumu vb. (II)

				1.Sayma. 2. Sayılma.
Арқа	Arka	Kemer, köprü; yay.	Arka	1. Bir şeyin temel tutulan yüzünün tam ters yanı, ön karşıtı. 2.Bir şeyin sırt durumunda olan yüzeyi. 3. Geri kalan bölüm. 4. Art, peş. 5.Otururken sırtın dayandığı yer. 6.İnsanın vücudu, bedeni vb.
Багет	Baget	Çerçvelik, pervaz.	Baget	1. Bateria çalmaya yarayan ince, kısa çubuk. 2.Tıraşlanmış, dikdörtgen biçiminde değerli taş. 3.Düşük gramajlı ince, uzun ekmek. 4.Tavuk, piliç vb. kanatlılarda but ile paça arasında kalan etli bölüm. 5.Çorabı gergin tutmak ve düşmesini engellemek için kullanılan sert lastik.
Бакан	Bakan	Tombaz, şamandıra, cankurtaran.	Bakan	Hükümet işlerinden birini yönetmek için, genellikle milletvekilleri arasından, başbakan tarafından seçilerek cumhurbaşkanınca onaylandıktan sonra işbaşına getirilen yetkili, vekil, icra vekili, nazır.
Балык	Balık	Güneşte kurutulmuş mersin balığının sırt kısmı.	Balık	Omurgalılardan, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adı.
Банк	Bank	1. Banka. 2. Banko.	Bank	Çoğunlukla parklarda ve bahçelerde oturulacak sıra.

Selin TEKELİ

		3. Bir iskambil oyunu.		
Банка	Banka	(I). 1. Kavanoz, şişe, kutu. 2. Hacamat şişesi. (II).(kumlu) Set, kıyı, sığılık. (III).Banket, sandalın oturak kasası.	Banka	1.Faizle para alıp veren, kredi, iskonto, kambiyo işlemleri yapan, kasalarında para, değerli belge, eşya saklayan ve ticaret, sanayi, ekonomi alanlarında çeşitli etkinliklerde bulunan kuruluş. 2.Bankacılık işleminin yapıldığı yapı.
Банкет	Banket	(resmi) Ziyafet, şölen.	Banket	1.Şehirler arası yolların iki tarafında yayaların yürütmesine ve taşıtların trafiği aksatmadan durabilmesine yarayan çakıl veya toprak yol. 2.Yamaçtan kayan toprağı yerinde tutmak ve böylece ekilmeye elverişli yer kazanmak için türlü yollarla yapılan dar basamak.
Баран	Baran	Koç, koyun.	Baran	Yağmur
Барыш	Barış	Kazanç, kar, çıkar, gelir.	Barış	1. Barışma işi. 2.Savaşın bittiğinin bir antlaşmayla belirtilmesinden sonraki durum, sulh, hazar vb.
Башка	Başka	Baş, kafa, kelle.	Başka	1.Bilinenden ayrı, değişik, farklı, özge vb.
Баян	Bayan	1.Bayan (bir çeşit armonika). 2.(eski Rusya'da) Ozan.	Bayan	1.Kadınların ad veya soyadlarının önüne getirilen saygı sözü. 2. Kadın. 3. Eş, karı. 4.Kadınlara bir seslenme sözü.
Битки	Bitki	Köfte, yuvarlak köfte.	Bitki	Bulunduğı yere kök vb. organlarıyla tutunan, çoğunlukla fotosentez sonucu yaşam için gerekli bileşenleri oluşturan,

				birçoğu spor veya tohum aracılığıyla döl vererek çoğalan bir veya çok yıllık, otsu, odunsu canlıların genel adı, nebat.
Бой	Boy	I.Savaş, muharebe. II.Kırma, parçalama. III.Saatin çalması.	Boy	(I) 1. Bir şeyin tabanı ile en yüksek noktası arasındaki uzaklık. 2.Bir yüzeyde, en sayılan iki kenar arasındaki uzaklık, en, genişlik karşısı. 3. Uzunluk. 4. Kumaş için ölçü. (II)Ortak bir atadan türediklerine inanılan toplumsal ve ekonomik ilişkilerinde anaerkil, ataerkil anlayışı uygulayan geleneksel topluluk, kabile, klan. (III)Özlu güzel sözler söyledi anlamında kullanılan boy boylandı, soy soyladı özlu sözünde geçen bir söz.
Бурак	Burak	Pancar.	Burak	Hız. Muhammed'in Miraç Gece-sindeki binisi.
Бут	But	Moloz, süprüntü; moloz taşı.	But	1.İnsan vücudunun kalça ile diz arasındaki bölümü. 2.Hayvanların, arka bacaklarının gövdeye bitişik olan dolgun, etli bölümü.
Гара	Gaga	Kuzey ördeği.	Gaga	1.Genellikle kuşlarda ağzın bir uzantısı durumunda olan, biçim ve büyüklüğü değişik, boynuz yapısında, katı ve çıkıntılı organ. 2. Ağız.
Гам	Gam	Gürültü, patırtı, yaygara.	Gam	(I)Tasa, kaygı, üzüntü. (II)Sekiz notanın kalın sestene incede veya inceden kalma

Selin TEKELİ

				girmek üzere sıralanmış dizisi.
Дефиле	Defile	Boğaz, geçit.	Defile	Giyecikleri tanıtmak amacıyla mankenlerin yaptıkları gösteri, giyim gösterisi.
Кабан	Kaban	(I) 1. Yaban domuzu. 2. Erkek domuz. (II) Blok.	Kaban	(I) 1. Dik yokuş. 2. Tepe. (II)Çeşitli kumaşlardan yapılmış, kalçaya kadar inen ve paltoya benzeyen üst giysisi.
Капут	Kaput	Son, yok oluş.	Kaput	(I) 1. Asker paltosu. vb. (II) 1.İskambilde el vermeden yenme. 2. Kötü, bozuk, işe yaramaz.
Карга	Karga	Cadaloz, hırçın kadın.	Karga	(I)Kargagillerden, kanatları geniş, tüyleri kara renkte, tarla ve bahçelere çok zarar veren kuş. (II) 1.Bir şeyin asıl durumunu yitirerek baş aşağı olması. 2. Yelkenleri toplama.
Катар	Katar	Nezle, akıntı.	Katar	1. Tren 2. Taşıt dizisi 3. Bir arada giden veya uçan hayvan dizisi.
Купа	Kupa	Çalılık, küçük kuru.	Kupa	(I) 1.Cam veya seramikten yapılmış, kulplu, büyük bardak. 2.Bu bardağın alabileceği miktarda olan. 3.Altın, gümüş, bronz veya

				kristalden yapılmış, yarışma ödülü olarak verilen ayaklı kap vb. (II) 1.Kapalı ve yalnız arkada oturulacak yeri olan, genellikle atların çektiği dört tekerlekli araba. 2.İki kapılı bir tür spor otomobil.
Пир	Pir	Şölen, ziyafet.	Pir	1.Yaşlı, koca, ihtiyar kimse. 2.Bir tarikat veya sanatın kurucusu vb.
Приз	Priz	Ödül, mükâfat, prim.	Priz	Elektrik akımı almak için fişin sokulduğu yuva.
Рай	Ray	Cennet.	Ray	Tren, tramvay vb. taşıtlarda tekerleklerin üzerinde hareket ettiği demirden yol.
Рота	Rota	Bölük.	Rota	1.Bir gemi veya uçağın gidiş yönü, izleyeceği yol. 2. Görüş veya tutuma göre gidilen, izlenen yol.
Спор	Spor	1.Tartışma, münakaşa. 2.Kavga, çekişme.	Spor	(I) 1.Bedeni veya zihni geliştirmek amacıyla kişisel veya toplu olarak gerçekleştirilen, bazı kurallara göre uygulanan hareketlerin tümü. 2. Kullanışı rahat, kolay olan. (II) 1.Çiçeksiz bitkilerde üreme organı. 2.Bir hücreli hayvanların çok özelleşmiş olan üreme hücresi.
Сыр	Sır	Peynir.	Sır	(I) 1.Bazı nesnelere parlaklık ver-

Selin TEKELİ

				<p>me, dış etkilerden koruma, sızmalarını önleme vb. amaçlarla sürülen, saydam veya donuk vernik.</p> <p>2.Aynaların arkasına ve kaplama metal eşyanın yüzüne sürülen ince tabaka.</p> <p>(II)</p> <p>1.Varlığı veya bazı yönleri açığa vurulmak istenmeyen, gizli kalan, gizli tutulan şey vb.</p>
Табак	Tabak	Tütün.	Tabak	<p>(I)</p> <p>1.Yiyecek koymaya yarar, az derin ve yayvan kap.</p> <p>2.Bu kabın alacağı miktarda olan.</p> <p>(II)Sepici.</p>
Халат	Halat	1. Robdöşambr. 2. Cüppe. 3. İş elbisesi.	Halat	Pamuk, kenevir, Hindistan cevizi gibi bitkisel liflerin veya çelik tellerin sarılmasıyla oluşan kolların bir arada bükülmesiyle elde edilen kalın ip.
Шуруп	Şurup	Vida.	Şurup	<p>1.Çok kaynatılarak koyulaştırılmış şerbet.</p> <p>2.Çeşitli meyve özleri ve şekerin kaynatılmasıyla elde edilen içecek.</p> <p>3.İçinde çok miktarda şeker bulunan koyu sıvı kıvamda olan ilaç.</p>
Язык	Yazık	"1. Dil, lisan. 2. Dil, esir. 3. (esk.) halk, ahali	Yazık	<p>1. Herkesi üzebilecek şey, günah. 2. Acınma, üzüntü anlatan bir söz. 3. Kınama anlatan bir söz.</p>

5.2. Ses Değişikliğinden Kaynaklanan Eş Sesli Yalancı Eş Değer Kelimeler

Rusça ve Türkçe arasındaki ses, telaffuz ve biçim farklılıklarından dolayı fonetik (*homophony*) olarak değişiklikler gözlenmektedir. Söyleyişte aynı gibi duyulan ve okunan ancak yazılışta ve anlamı farklı olan eş sesli yalancı eş değer kelimeler bu grupta yer almaktadır.

Rusça ses bilgisi açısından zor ve istisnaları olan bir dildir, çünkü yazıldığı gibi okunan veya söylendiği (telaffuz edildiği) gibi yazılan bir dil değildir. Rusçada vurgu söz konusu olduğu için kelimelerde vurgunun farklı harfte olması sebebiyle telaffuz ve okunuşları da farklılıklar gösterebilmektedir. Rusçada bazı istisnalar dışında ilk hecedeki “o” harfinin genel olarak “a” olarak okunması, “e” harfinin bazen “e” bazen de “i” olarak okunması, “e” harfinin kelime başında ve içinde ünlülerden sonra gelince “ye” olarak okunurken kelime içinde ünsüzlerden sonra “e” olarak okunması, birkaç harfin tek bir ses olarak okunması (iki harften (сч) oluşan ş sesi gibi), *козо* yazılıp da *kavo* olarak telaffuz edilmesi gibi birçok örnek vermek mümkündür. Örneğin Rusçada benim anlamında kullanılan *моя* kelimesindeki “o” sesinin “a” olarak okunması sonucu bu kelime *maya* olarak telaffuz edilmektedir. Türkçede de bulunan *maya* kelimesi “bazı besinlerin yapımında mayalanmayı sağlamak için kullanılan madde, ferment” (GTS) anlamında kullanılmaktadır. Yine Rusçada *г-к* (g-k)/ *д-т* (d-t)/ *б-п* (b-p)/ *з-с* gibi ses denklikleri ile birbirine benzeyen değişimlerin söz konusu olduğu örnek kelimeler oldukça fazladır. Örneğin Rusçada bazı kelimelerin sonu *д* (d) harfi ile bitince Türkiye Türkçesinde bu harfin -t olarak okunduğu ve duyulduğu ancak bu kelimelerin anlamlarının farklı olması sebebiyle yalancı eş değerlik durumunun ortaya çıktığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda verilen kelimeler bunlardan bazılarıdır.

Tablo 5.2. Ses Değişikliğinden Kaynaklanan Eş Sesli Yalancı Eş Değer Kelimeler

Kelimenin Rusça Yazılışı	Kelimenin Rusça Telaffuzu	Kelimenin Rusça Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçe Anlamı
Бер	Бек	Koşu, koşma.	Бек	(I) 1. Sert, katı. 2. Sağlam. (II)Savunma oyuncusu. (III)Hava gazı lambasının ucu.
Бостон	Бастон	Boston; Boston kumaşı.	Бастон	1.Yürürken dayanmaya yarayan, ağaç veya

Selin TEKELİ

				metalden yapılan araç: 2.Geminin baş tarafındaki yatık direğin dışarıya doğru uzanan parçası:
Гид	Git	Rehber, kılavuz.	Git-	Bir yere doğru yönelmek.
Еле	Yele	1.Güçlülükle, zorlukla vb.	Yele	1. At, aslan vb. hayvanların ensesinde veya boynunda bulunan uzun kıllar: 2.Balıklarda sırt yüzgeci.
Ель	Yel'	Kökнар (ağacı), akçam (ağacı).	Yel	1. Rüzgâr. 2. Romatizma ağrısı. 3.Kalın bağırsaktaki gaz.
Зад	Zat	Arka.	Zat	1.Kişi. 2. Kendi.
Зыбь	Zıp'	Çırpıntı.	Zıp	Zıplayan veya birdenbire fırlayan bir şeyin hareketi veya çıkardığı ses.
Кровать	Kravat'	Yatak.	Kravat	Bir ucu ince, diğer ucu daha geniş, gömlek yakasının altından geçirilerek önde üçgen biçiminde bağlanan, özel kumaştan yapılan giysi aksesuarı, boyun bağı.
Лоб	Lop	Alın.	Lop	1.Yumuşak, yuvarlak ve

				irice. II.Bir organın yuvarlak ve birbirinden ayrılmış parçalarından her biri
Пуд	Put	Pud (Eskiden Ruslarda 16.38 kg.lık ağırlık birimi).	Put	Bazı ilkel toplumlarda doğaüstü güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesne, tapıncak, sanem, fetiş.
Семя	Sema	Tane, tohum.	Sema	I.Gök. II.1.İşitme, duyma vb.
Снег	Snek	Kar.	Sinek	Çift kanatlılardan, birtakım uçucu böceklerin genel adı.
Съро	Sıra	Nem var.	Sıra	1.Yan yana, art arda olan şey veya kimsele- rin tümü, dizi: 2.Bu biçimdeki toplulu- ğun durumu. 3.Belirli bir düzene ve niteliğe göre dizilme durumu vb.
Шар	şak	Adım.	şak	(I)Eni geniş bir şeyle vurulduğunda çıkan ses. (II) 1. Yarma, yarıлма. 2. Yarık, çatlak
Юг	Yuk	Güney.	Yük	1.Araba, hayvan vb.nin taşıdığı şeylerin hepsi; 2.Bir şeyin ağırlığı.

5.3. Benzer Göstereni Olan Yalancı Eş Değer Kelimeler

Ruşçada Türkiye Türkçesindeki kelimeye benzeyen ancak yazılışları farklı kelimeler bulunmaktadır. Bu tür kelimeler Türkiye Türkçesindeki gösterenlerine benzetilseler de aynı gösteren farklı bir anlama sahiptir. Aşağıdaki tabloda yer alan kelimeler bunlardan bazılarıdır:

Tablo 5.3. Benzer Göstereni Olan Yalancı Eş Değer Kelimeler

Kelimenin Rusça Yazılışı	Kelimenin Rusça Telaffuzu	Kelimenin Rusça Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçe Anlamı
Кран	Kran	(I)Musluk. (II)Vinç.	Kıran	(I) 1. Kıрма işini yapan (kimse). 2. Bir topluluğun ve özellikle hayvanların büyük bir bölümünü yok eden hastalık veya başka neden, ölet, afet. (II) 1. Kıyı, kenar, çevre, uç. 2. Dağ sırtı, tepe, bayır vb.
Риза	Rıza	Papaz cübbesi.	Rıza	Razı olma, isteme, istek.
Ткач	Tıkaç	Dokumacı, dokuma işçisi.	Tıkaç	Herhangi bir şeyin delik veya ağızını tıkamaya yarayan nesne.
Чердак	Çirdak	Çatı, tavan arası.	Çardak	1. Tarla, bahçe vb. yerlerde ağaç dallarından örülmüş barınak. 2. Asma vb. bitkilerin dallarını sardırma için direklerle yapılmış yer vb.

5.4. Sesteş Kelimelerde Yarım (Kısmi) Yalancı Eş Değerler

Bir kelimenin, her iki dilde ortak bir anlam alanına sahip olmakla birlikte diğer dilde olmayan anlamları da vardır. Her iki dilde bulunan sesteş kelimelerden en az birinin farklı bir anlamının da olması ile ortaya çıkan yalancı eş değerler de bulunmaktadır. Bu yalancı eş değerler, Rusçadaki kelime ile Türkiye Türkçesindeki kelimenin anlamının aynı olduğu, ancak bu

kelimenin diğer dilde başka bir anlamının da olduğunu göstermektedir. Bunlara yarım veya kısmi yalancı eş değerler denilir. Yarım yalancı eş değer kelimeler, İngilizcede *partial (partially) false friends* (Beltran, 2006) ve Rusçada *неполные (частичные) омонимы (ложные друзья переводчика)* (nepolnyie (çastiçniye) omonimı (lojniye druz'ya perezvodçika) terimiyle ifade edilir.

Türkiye Türkçesinde ortak anlamları dışında farklı bir anlamının ya da anlamlarının olduğu durumda yarım yalancı eş değerlik söz konusudur. Ortak bir anlam alanına sahip olmakla birlikte diğer dilde olmayan anlamlar da vardır. Yarım yalancı eş değer kelimelerin verildiği bu bölümde kelimelerin anlamlarından en az birinin birbirleriyle örtüştüğü görülmektedir. Yarım yalancı eş değer kelime örneklerinde yarım yalancı eş değerli olduğunu gösteren farklı anlama sahip olanlar yani birbiri ile örtüşmeyenler ise altı çizili olarak gösterilmiştir. Örneğin Rusçadaki *печь* (peç') kelimesi ile Türkiye Türkçesindeki *peç* kelimesinde yarım yalancı eş değerlik söz konusudur. Türkiye Türkçesinde "Rus mimarisinde odaları ısıtmak için yapılan fırın tarzı ocak" anlamında kullanılan *peç* kelimesinin bu anlamı Rusçada da vardır. Fakat aynı kelime Rusçada pişirmek anlamına da gelir. Türkiye Türkçesinde bulunmayan pişirmek anlamı, kelimenin anlamının örtüşmediğini, yani yarım yalancı eş değer olduğunu gösterdiği için de altı çizili olarak gösterilmiştir. Yine Rusçadaki *саван* (savan) kelimesi, Türkiye Türkçesindeki yaygın, örtü anlamına ek olarak kefen anlamına da gelir. *Кордон* (kordon) kelimesi de bu tür yalancı eş değerlere örnektir. Türk Dili Kurumunun sözlüğünde bu kelime "bir yere girip çıkmayı denetim altına almak için görevlilerden oluşturulan dizi" (GTS) ve Rusça sözlüğün "bir yere girip çıkmanın önüne geçmek için çevresine dikilmiş nöbetçi dizisi" (VG: 594) açıklamalarında da görüldüğü üzere her iki dilde de aynı anlama gelmektedir. Bu kelimenin Türkiye Türkçesinde 8 farklı anlamı daha bulunmaktadır.

Кордон Rus. isim "Bir yere girip çıkmayı denetim altına almak için görevlilerden oluşturulan dizi" (VG: 594) / **kordon** Tr. isim 1. Genellikle ipekten yapılmış kalın ip. 2. Saat, madalyon vb.ni asmaya yarayan ince zincir. 3. İnce tellerden örülen ve özellikle ütü, ızgara vb. ev araçlarında kullanılan elektrik kablosu. 4. İnce uzun sıralar durumunda yapılmış oymalı duvar veya mobilya süsü. 5. Teneke ve çinko eşyaların üstüne süs yapmak için kullanılan araç. 6. Bir yere girip çıkmayı denetim altına almak için görevlilerden oluşturulan dizi. 7. Kıyı şeridi. 8. Göbek bağı. 9. Kabaran denizin kumsalda bıraktığı döküntü katmanı.

Sözlüklerin verdiği anlamları esas alarak hem ortak hem de farklı anlamları bulunan (çok anlamlı) bazı yarım yalancı eş değer kelimeler bu başlık altında değerlendirilmiştir:

Tablo 5.4. Sesteş Kelimelerde Yarım (Kısmi) Yalancı Eş Değerler

Kelimenin Rusça Yazılışı	Kelimenin Rusça Telaffuzu	Kelimenin Rusça Anlamı	Kelimenin Türkçe Telaffuzu	Kelimenin Türkçe Anlamı
Аппарат	Aparat	1.Alet, aparat;	Aparat	1.Herhangi bir aracın çeşitli

Selin TEKELİ

		2.Organlar, aygıt. 3.Cihaz, kadro, mekanizma. 4. <u>Personel.</u>		amaçlarla kullanılmasını sağlayan parçaları. 2. Araç gereç.
Арык	Arık	Arık, küçük sulama kanalı.	Arık	(I) 1. Arık. 2. <u>Fide veya fidan dikilen yer.</u> (II) <u>Zayıf, cılız, kuru, sıska.</u>
Бор	Bor	I. <u>İğne yapraklılar ormanı.</u> II. Bor (kimya elementi). III. <u>Dişçi matkabı.</u>	Bor	1. <u>İşlenmemiş, taşlık, sert, ekilmemiş (toprak), borak.</u> 2. Atom numarası 5, atom ağırlığı 10,8, yoğunluğu 2,45 olan, tabiiatta bor asidi veya boratlar durumunda bulunan basit element (simgesi B).
Дама	Dama	1. <u>Hanım, hanımefendi.</u> 2. <u>Eş, partner.</u> 3. Dam, kız (oyunda).	Dama	Karelere ayrılmış zemin üzerinde on altı taşla iki kişi arasında oynanan oyun
Диван	Divan	I. Divan; kanepeler. II. Divan, meclis.	Divan	1. Yüksek düzeydeki devlet adamlarının kurduğu büyük meclis. 2. <u>Divan edebiyatı şairlerinin şiirlerini topladıkları eser.</u> 3. Sedir. 4. <u>Meclis.</u>
Камыш	Kamış	Saz, hasır otu; kamış, kargı.	Kamış	1. Buğdaygillerden, sulak, nemli yerlerde yetişen, boğumlu, sert gövdesi olan bitkiler (Phragmites australis). 2. Bu bitkiden yapılmış. 3. <u>Sıvı içecekleri bardak veya şişeden kolayca içmek için kullanılan ince, plastik boru, pipet.</u> 4. (kaba konuşmada) <u>Erkeklik</u>

				<u>organı.</u>
Кулак	Kulak	I. 1. <u>Yumruk.</u> 2. <u>Akıncı güç.</u> 3. <u>Dirsekli makara.</u> II. Kulak, köy ağası, zengin köylü.	Kulak	(I) 1. <u>Başın her iki yanında bulunan işitme organı.</u> 2. <u>Bu organın, sesleri toplayıp içeriye almaya yarayan dış bölümü.</u> 3. <u>Balıklarda başın iki yanında bulunan ve ağızdan alıp solungaçlardan geçirdiği suyu dışarıya vermeye yarayan yanıklardan her biri.</u> 4. <u>Saban kulağı.</u> 5. <u>Duvar, baca, şömine vb. yerlerde kulağa benzer çıkıntı vb.</u> (II) Varlıklı Rus köylüsü.
Орган	Organ	1.Organ, uzuv. 2.Kuruluş, teşkilat, makam. 3. <u>Yayın organı.</u> 4. <u>Alet; araç. Vasıta.</u>	Organ	1.Vücutun, belirli bir görev yapan ve sınırları kesin olarak belirlenmiş bölümü, örgen, uzuv. 2.Bir görevi, bir işi yerine getirmekle yükümlü kuruluş.
Папа	Papa	I. <u>Baba.</u> II. Papa.	Papa	Roma Katolik kilisesinin, bir meclis tarafından seçilen, Vatikan'da oturan ve Hz. İsa'nın vekili sayılan başkanı.
Печь	Peç'	I. Soba, ocak, fırın. II. <u>Pişirmek.</u>	Peç	Rus mimarisinde odaları ısıtmak için yapılan fırın tarzı ocak.
Пост	Post	I. 1. <u>Karakol;posta</u> 2.Görev, makam, mevki, vazife. II. <u>Oruç.</u>	Post	1. <u>Tüylü hayvan derisi.</u> 2. <u>Tarikatlarda şeyhlik makamı vb.</u> 3.Makam. 4. <u>Bazı deyimlerde 'can' anlamında kullanılan bir söz.</u>

Саз	Saz	Saz (müzik aleti, çalgı).	Saz	<p>I.</p> <p>1. <u>Genellikle su kıyılarında, bataklık yerlerde yetişen ince kamı, hasır otu, kiliz, kofa.</u></p> <p>2. <u>Bu kamıştan yapılmış.</u></p> <p>II.</p> <p>1. Her tür müzik aracı, çalgı.</p> <p>2. Türk halk müziğinde bağlama, cura, tar vb. mızraplı çalgıların genel adı.</p> <p>3. Türk halk müziğinde kullanılan, gövdesi ağaçtan oyularak yapılmış, telli, uzun saplı çalgı, bağlama.</p> <p>4. Birden çok çalgının bulunduğu takım.</p> <p>5. <u>Çalgılı eğlence yeri.</u></p>
Чай	Çay	Çay.	Çay	<p>I. Bu yaprağın demlenmesiyle elde edilen güzel kokulu ve sarımtırak kırmızı renkli içecek.</p> <p>II. <u>Dereden büyük, ırmaktan küçük akarsu.</u></p>

6. Rusça-Türkçe Dil Çifti Örneğinde Kelime Grupları Açısından Yalancı Eş Değerler

Her iki dilde tespit edilen yalancı eş değerler aynı kelime gruplarına ait oldukları gibi farklı kelime gruplarından da oluşabilmektedir. Çalışmamızda kelimeler tür bakımından isimler ve fiiller olarak başlıklara ayrılarak verilmeye çalışılmıştır.

6.1. Aynı Türden Olanlar

6.1.1. Yalancı Eş Değer İsimler

Бал (bal) Rus. *isim* “Balo” (VG: 34)/ **bal** Tr. *isim* “1. Bal arılarının bitki ve çiçeklerden topladıkları bal özünden yapıp kovanlarındaki petek gözlerine doldurdukları, rengi beyazdan esmere kadar değişen tatlı, koyu, sıvı madde. 2. İncirin, olgunlaşmış incirin, dışına sızan tatlısı. 3. Ağaçların kabuğundan sızarak pıhtılaşan besli suyu” (GTS).

Кабак (kabak) Rus. *isim* “Meyhane, taverna; domuz ahır” (VG: 524)/ **kabak** Tr. *isim* 1. “Kabakgillerden, sürüngen gövdeli, sarı çiçekli, birçok türü olan bir bitki (Cucurbita). 2. Bu

bitkinin türlerine göre yemeği ve tatlısı yapılan ürünü. 3. Esrarkeşlerin kullandığı bir tür nargile. 4. müzik Kabak kemane vb.” (GTS).

Пот Rus. *isim* “Ter” (VG: 1215)/ **pot** Tr. *isim* “1. Kötü dikiş sebebiyle kumaşta oluşan büzülme veya kıvrım. 2. Poker vb. iskambil oyunlarında oyuncuların tümünce ortaya sürülen eşit miktardaki para veya fiş. 3. (mecaz) Yanlışlık, hata, gaf” (GTS).

Саз (saz) Rus. *isim* “Saz (müzik aleti, çalgı)” (VG: 1476) / **saz** Tr. *isim* “I. 1. Genellikle su kıyılarında, bataklık yerlerde yetişen ince kamı, hasır otu, kiliz, kofa. 2. Bu kamıştan yapılmış. II. 1. Her tür müzik aracı, çalgı. 2. Türk halk müziğinde bağlama, cura, tar vb. mızraplı çalgıların genel adı. 3. Türk halk müziğinde kullanılan, gövdesi ağaçtan oyularak yapılmış, telli, uzun saplı çalgı, bağlama. 4. Birden çok çalgının bulunduğu takım. 5. Çalgılı eğlence yeri” (GTS).

Тура (tura) Rus. *isim* “Kale, ruh (satrançta)” (VG: 1739) / **tura** Tr. *isim* “1. Tuğra. 2. Halat gibi örülmüş iplik çilesi. 3. Bazı oyunlarda, vurmak için kullanılan düğümlemiş mendil. 4. Ucu düğümlemiş bir mendil aracılığıyla yanan veya yanılanların ebe tarafından cezalandırıldığı bir tür çocuk oyunu. 5. Metal paranın resimli yüzü, tura” (GTS)

6.1.2. Yalancı Eş Değer Fiiller

Rusçada ve Türkçede ise her iki dilde de fiil olarak kullanılan yalancı eş değerlerin oldukları görülmektedir.

Капать (kapat’) Rus. *fiil* Gerek Rusçada gerek Türkçede fiil olarak kullanılan bu kelime Rusçada “damlamak, sızmak; iftira etmek” (VG: 536) anlamına gelmekte iken, Türkçede **ka-pat-** “kapamak” (GTS) karşılığında kullanılmaktadır.

Крыть (kırıt’) Rus. *fiil* Her iki dilde de fiil olarak kullanılan bu kelime, Rusçada “örtmek, kaplamak”(VG: 622) anlamlarında kullanılırken Türkçede **kırıt-** “hoş görünmek çabasıyla cilveli davranışlarda bulunmak” (GTS) anlamına gelmektedir.

Сечь (seç’) Rus. *fiil* “1. Dövmek; kamçılarlamak. 2. Kesmek, kıymak, doğramak.” (VG: 1522)/ **seç-** Tr. *fiil* “1. Benzerleri arasında hoş a gidene seçip almak veya yararlanmak için ayırmak. 2. Birine oy vererek bir göreve getirmek. 3. Üstün, iyi, uygun bularak yeğlemek. 4. Ne olduğunu anlamak, fark etmek. 5. Farklı görmek, üstün görmek. 6. Tercihini bir yönde kullanmak. 7. Titiz davranmak, kolay kolay beğenmemek.”

6.2. Farklı Türden Olanlar

Çalışmada tespit edilen kelimelerin birçoğu farklı kelime gruplarında (isim ve fiiller) yer almaktadır. Örneğin Rusçada isim olan bir kelime, Türkçede fiil olarak kullanılabilir. Bu durum fiil çekimleri ve gramer özellikleri açısından kelimelerin değişikliğe uğramasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Rusçada isim olarak kullanılan **уют** (uyut) kelimesi “konfor, rahat” (VG: 1814) anlamına gelirken Türkçede ise **uyut (-mak)** fiilinden gelen bu kelimenin

emir kipi ile kullanımı söz konusudur. Kelime “uyumasını sağlamak, uyur duruma getirmek” (GTS) anlamlarına gelmektedir.

Ruşçada “vermek” (VG: 280) anlamına gelen **дать** fiilinin geçmiş zamanda 1. teklik şahıs çekimi **дал** (dal) olarak kullanılırken, Türkçede isim olarak kullanılan **dal** kelimesi “ağacın gövdesinden ayrılan kollardan her biri” veya “branş” (GTS) vb. anlamlarına gelmektedir.

6.2.1. Rusçada İsim, Türkçede Fiil Olan Yalancı Eş Değerler

Ruşçada isim, Türkçede fiil olan yalancı eş değerlerden bazıları da şunlardır:

Бак (bak) Rus. *isim* “I. depo, kap, II. prova güvertesi” (VG: 34) / **bak-** Tr. *fiil* “bakışı bir şey üzerine çevirmek, aramak, bir şeyin yüzü bir yöne doğru olmak” (GTS) anlamlarında kullanılan bakmak fiilinin 2. tekil şahıs emir kipinde kullanımındır.

Бич (biç) Rus. *isim* “1. Kamçı; afet, felaket, baş belası” (VG: 64)/ **biç-** Tr. *fiil*. “Belli bir biçim vererek kesmek” (GTS) anlamına gelen biçmek fiilinin 1. tekil şahıs emir kipidir.

Бык (bık) Rus. *isim* “I. öküz, boğa, II. Köprü ayağı” (VG: 94)/ **bık-** Tr. *fiil* “1. Tekrarlanması, sürüp gitmesi yüzünden bir şeyden doyunluk veya yorgunluk duyarak onu istemez duruma gelmek, usanmak. 2. Dayanamaz duruma gelmek” (GTS) fiilinin emir kipinde çekimidir.

Брак (bırak) Rus. *isim* “I. Evlilik, nikâh, II. 1. Çöp, bozuk 2. Eksiklik, hata, kusur” (VG: 80) / **bırak-** Tr. *fiil* “Elde bulunan bir şeyi tutmaz olmak” (GTS) eyleminin emir kipinde kullanımındır.

Дурь (dur’) Rus. *isim* “1. Akılsızlık. 2. Saçma düşünce” (VG: 352)/ **dur-** Tr. *fiil* “1. Hareketsiz durumda olmak, 2. İşlemez olmak, çalışmamak” (GTS) anlamına gelen eylemin emir kipinde çekimidir.

Сок (sok) Rus. *isim* “öz su, usare” (VG: 1585)/ **sok-** Tr. *fiil* “İçine veya arasına girmesini sağlamak” (GTS) anlamına gelen sokmak fiilinin 2. tekil şahıs emir kipinde çekimidir.

Царь (tsar’) Rus. *isim* Bu kelime, Rusçada isim olarak kullanılırken Türkçede fiil olarak kullanılmaktadır. Rusçada “çar” (VG: 1864) anlamında kullanılmaktadır. Türkçede ise **sar-** fiili, “çevresini çevirmek, çepeçevre dolanmak, çevrelemek” (GTS) anlamlarında kullanılır.

Ruşçada isim olsa da Türkçedeki karşılığı hem isim hem de fiil olan kelime de tespit edilmiştir:

Кошма (koşma) Rus. *isim* Bu kelime Rusçada “keçe” (VG: 605) anlamına gelirken isim olarak görev alır. Türkçede ise bu kelimenin hem fiil hem isim olarak iki kullanım şekli bulunmaktadır. Fiil olarak kullanıldığında **koşma** kelimesi, “koşmak işi; koşmak fiilinin olumsuz emir hali” (GTS) anlamlarında kullanılır. İsim olarak kullanılan **koşma** kelimesi ise “sazla okunmak için hece ölçüsü ile yazılmış, ilk kıtasının birinci, ikinci ve dördüncü dizeleriyle öteki

kıtalarının dördüncü dizeleri birbiriyle, kalan dizeler de kendi aralarında uyaklı, konuları sevgi ve doğa olayları olan bir halk şiiri” (GTS) anlamını taşımaktadır.

6.2.2. Rusçada Fiil Türkçede İsim Olan Yalancı Eş Değerler

Rusçada fiil, Türkçede isim olan yalancı eş değerlerden bazıları şunlardır:

Алеть Rus. *fiil* “1. Kızarmak, 2. Al al olmak” (VG: 12) / **alet** Tr. *isim* “1. Bir el işini veya mekanik bir işi gerçekleştirmek için özel olarak yapılmış nesne. 2. Bir sanatı yapmaya, uygulamaya yarayan özel araç. 3. Bir makineyi oluşturan ve işlemesine yardım eden parçalardan her biri. 4.(mecaz) Maşa” (GTS).

Бить Rus. *fiil* “1. Vurmak, dövmek, dayak atmak, 2. Çarpışmak” (VG: 63) / **bit** Tr. *isim* “Yarım kanatlılar alt takımına giren, insan ve memeli hayvanların vücudunda asalak olarak yaşayan böcek, kehle (Pediculus)” (GTS).

Велеть Rus. *fiil* “Emir vermek, emretmek” (VG: 108) / **velet** Tr. *isim* “1. (eskimiş) Oğul, çocuk” (GTS).

Дуть (dut’) Rus. *fiil* “Esmek; üflemek” (VG: 353) / **dut** Tr. *isim* “Dutgillerden, kuzey yarım kürenin genellikle ılıman bölgelerinde yetişen, yapraklarıyla ipek böceği beslenen ağaç (Morus). 2. Bu ağacın, ak, kara, pembe renkte ekşi veya tatlı, sulu meyvesi” (GTS).

Забывать (zabit’) Rus. *fiil* “1. Unutmak, 2. Bırakmak, arkada bırakmak” (VG: 385) / **zabit** Tr. *isim* “tutanak” (GTS).

Испить (ispit’) Rus. *fiil* “İçmek, yudumlamak” (VG: 511) / **ispit** Tr. *isim* “jant” (GTS).

Неметь (nimet’) Rus. *fiil* “Dilsiz olmak; dili tutulmak” (VG: 826) / **nimet** Tr. *isim* “1. İyilik, lütuf, ihsan. 2. Yaşamak için gerekli her şey vb.” (GTS).

Одеть (adet’): Rus. *fiil* “Giydirmek” (VG: 930) / **adet** Tr. *isim* “1. Sayı; 2. Tane; /âdet: 1. Görenek; 2. Alışkanlık” (GTS).

Одолеть (adalet’) Rus. *fiil* “Yenmek, hakından gelmek” (VG: 936) / **adalet** Tr. *isim* Yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması, türe (GTS).

Решить (reşit’) Rus. *fiil* “Karar vermek” (VG: 1449) / **reşit** Tr. *isim* “Ergin” (GTS).

Совать (savat’) Rus. *fiil* “Sokmak, sokuşturmak” (VG: 1576) / **savat** Tr. *isim* “Gümüüş üstüne özel bir biçimde kurşunla işlenen kara nakış” (GTS).

7. Sonuç

Rusça ve Türkçenin birbirine söyleniş ve yazılış olarak benzeyen ancak anlam olarak birbiri ile örtüşmeyen kelime çiftlerinin yalancı eş değerlik açısından karşılaştırmalı olarak incelendiği bu çalışmada yalancı eş değerler, anlamsal örtüşme açısından tam ve yarım (kısmi) ve

kelime grupları açısından kelime türlerine göre ise isim ve fiil şeklinde olan yalancı eş değerler olarak alt başlıklar altında sınıflandırılarak incelenmiştir.

Çalışmada ilk olarak anlamsal örtüşme açısından yalancı eş değerler 4 başlık altında tasnif edilerek ele alınmıştır:

1. Aynı ses dizgesine sahip tam yalancı eş değer kelimeler: Bu grupta Rusça ve Türkçe'de sesçe tam olarak aynı ancak her iki dilde birbirinden tamamen farklı anlama gelen kelimeler yer aldığı için buradaki yalancı eş değerler tam yalancı eş değerlerdir. Anlamları hiçbir şekilde örtüşmez. Örneğin Rusçada *kanym* (kaput) son, yok oluş anlamına gelirken Türkiye Türkçesinde *kaput* kelimesi asker paltosu anlamındadır. Rusça öğrenen birinin Rusça-Türkçe Sözlükten bu tür kelimelerin anlamına baktığında bu kelimeyi Türkçe anlamı ile düşünmesi çeviri hatalarına da sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda bir dilden diğerine çeviri yaparken bu kelimelerin kavram alanlarına da dikkat çekilmelidir.

2. Ses değişikliğinden kaynaklanan eş sesli yalancı eş değer kelimeler: Rusçanın yazıldığı gibi okunan veya söylendiği (telaffuz edildiği) gibi yazılan bir dil olmaması ve dilde vurgu sisteminin olması sebebiyle kelimelerin telaffuz ve okunuşları da farklılıklar gösterebilmektedir. Rusça ve Türkçe arasındaki farklı ses özellikleri (fonetik özellikleri), telaffuz ve biçim farklılıklarından dolayı da yalancı eş değerlik durumunun ortaya çıktığı durumlar söz konusu olmaktadır. Bu duruma bağlı olarak bu grupta söyleyişte aynı gibi duyulan ve okunan ancak yazılışları ve anlamları farklı olan eş sesli yalancı eşdeğerler bulunmaktadır. Rusçada g-k/d-t/b-p/z-s gibi ses denklikleri ile birbirine benzeyen değişimler oldukça fazla görülmektedir. Bazı istisnalar dışında bu harflerin özellikle kelimenin sonunda yer alması genel olarak aynı harflermiş gibi okunmasına ve duyulmasına yol açmaktadır. Örneğin Rusçada arka anlamına gelen *зad* (zad) kelimesindeki *ð*(d) olarak yazılan harfin *m*(t) şeklinde okunması sebebi ile Türkçedeki kişi anlamına gelen *zat* kelimesi bu tür yalancı eş değer kelimelere örnek oluşturmaktadır.

3. Benzer göstereni olan yalancı eş değer kelimeler: Rusçada Türkiye Türkçesindeki kelimeye kısmen benzeyen ancak yazılışları ve anlamları farklı olan yalancı eşdeğerler bu grupta ele alınmıştır: Чердак (çerdak)> çardak; риза (rıza)> rıza gibi.

4. Sesteş kelimelerde yarım (kısmi) yalancı eş değerler: Sesçe aynı ve anlamca kısmen örtüşen yalancı eş değerlerde çok anlamlılık durumu söz konusudur. Rusça ve Türkçede kısmi olarak aynı anlama sahip kelimelerin anlamlarından bir ya da birkaçı örtüşmektedir. O yüzden en az bir anlamı aynı olan yarım yalancı eş değer kelimelerin ele alındığı bu grupta yarım yalancı eş değerli olduğunu gösteren farklı anlama sahip olan, yani birbiri ile örtüşmeyen anlamları altı çizili olarak gösterilmiştir. Örneğin Rusçadaki *чай* (çay) ve Türkçedeki *çay* kelimeleri içecek anlamında ortak bir anlama sahipken Türkçede küçük akarsu anlamına da gelen bu kelime yarım yalancı eş değerlik oluşturduğu için altı çizili olarak verilmiştir.

Çalışmada bu sınıflandırmadan sonra kelime grupları açısından türlerine göre isim ve fiillerde sesteş olarak nitelendirebildiğimiz yalancı eş değerler, her iki dilde isim, her iki dilde fiil,

bir dilde isimken diğer dilde fiil olan ya da bir dilde fiilken diğer dilde isim olanlar olmak üzere ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

Çalışmada ayrıca dilde yalancı eş değerlerin bulunmasının yabancı dillerden alıntılanan kelimeler, ses ve anlam değişmeleri, kelimelerin gramer ekleri, türetme ve söz dizimi gibi farklı sebeplere bağlı olarak ortaya çıktığı da örneklerle gösterilmiştir.

İnceleme sonucunda Rusça ve Türkçe arasında tespit edilen yalancı eş değer kelimelerin büyük bir çoğunluğunun sesteşlik özelliği gösterdikleri, her iki dilde farklı anlamlara sahip olmaları sebebiyle daha çok tam yalancı eş değerlik oluşturdıkları ve her iki dilin farklı ses özellikleri dolayısıyla söyleyişte aynı gibi duyulan ve aynı şekilde okunan ancak yazılışları ve anlamları farklı olan eş sesli yalancı eşdeğerlerin de sayıca fazla olduğu dikkat çeken bir husustur.

Diller arası yalancı eş değer kelimeler bağlamında incelenen bu çalışma hem dilbilim hem de çeviri bilim açısından önemlidir. Kaynak dildeki bir kelimenin erek dildeki eş değerinin ortaya çıkarılmasının diller arasında çeviri yaparken kolaylık sağlayacağı, özellikle Rusça-Türkçe dil çifti örneğinde bu tür kelimelerin tespit edilmesinin, dil öğrenen kişiler tarafından dilin etkili ve doğru olarak kullanılması ve çeviri yaparken yanlışlığa sebep olabilecek hataların önüne geçilmesi açısından da önemli olduğu düşünülmektedir.

Kısaltmalar

Alm. : Almanca

Fr. : Fransızca

İng. : İngilizce

Lat. : Latince

Rus. : Rusça

Tr. : Türkçe

GTS : Güncel Türkçe Sözlük

VG : Vedat Gültek'in Rusça- Türkçe Sözlüğü

OŞ : Ojevov ve Şvedova'nın Açıklamalı Rusça Sözlüğü

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

"Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir."

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

"Makale tek yazarlıdır."

Destek Beyanı

“Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.”

Çıkar Beyanı

“Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.”

Kaynaklar

- Aksan, D. (1997). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2015). *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akulenko, V.V. (2009). *O lojnih druz'yah perezodçika*. 24 Aralık 2022 tarihinde http://samlib.ru/w/wagapow_a_s/akulenko.shtml adresinden erişildi.
- Anikin, A.B., (1979). *Sovremennyy Russkiy Yazık I*, Moskva: Vışşaya Şkola.
- Aydın, M. (2014). *Dilbilim El Kitabı (Temel Kavramlar ve Konular)*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Beltrán, Rubén Chacón (2006). *Towards a Typological Classification of False Friends (Spanish-English)*. RESLA, 19: 29-39. 10 Eylül 2020 tarihinde Dialnet-TowardsATypologicalClassificationOfFalseFriendsSpa-2198562 (2).pdf adresinden erişildi.
- Borisova, L.İ. (2005). *Lojniye Druz'ya Perezodçika*, Moskva: NVİ Tezaurus.
- Cengiz, M. (2016). Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki Deyimlerde Görülen Yalancı Eş Değerler, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2 (2) , 208-248.
- Dibrova, E.İ., L.L. Kasatkin, N.A. Nikolina, İ.İ. Tşebileva (1995): *Sovremennyy Russkiy Yazık I: Fonetika i Orfoepiya. Grafika Orfografiya. Leksikologiya. Frazeologiya. Leksikografiya. Morfemika. Slovoobrazovaniye*, Moskva: Prosveşeniye: Vlados.
- Fomina, M. İ. (1979). *Sovremennyy Russkiy Yazık. Leksikologiya*, Moskva.
- Gorskaya, S.A. 2009). *Leksika, Frazeologiya, Leksikografiya*, Grodno: GrGU.
- Gültek, V. (2004). *Rusça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Bilim ve Sanat.
- Günay, V. Doğan (2007). *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual.
- Güncel Türkçe Sözlük*: Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/>.
- Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınevi.

- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2013). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kalyuta, A. ve Demirel, M. (2005). *Rusça Sesteş Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Krasotkina, E.Yu. (2015). *Lojnyye Druz'ya Perevodçika*. International scientific review. Yazı-koznaniye i literaturovedeniye, 7 (8). 27 Aralık 2022 tarihinde <https://cyberleninka.ru/article/n/lozhnye-druzya-perevodchika-2> adresinden erişildi.
- Kuznetsova, E. V. (1989). *Leksikologiya Russkogo Yazıkı*, Moskva: Vısshaya Şkola.
- Ojegov, S.İ. ve Şvedova, N. Yu. (2003). *Tolkoviy Slovar' Russkogo Yazıkı*, Moskva: Azbukovnik.
- Panov, M. V., ve Sabatkoyev, R.V. (1993). *Russkiy Yazık. Leksika. Fonetika. Morfologiya*, Sankt- Petersburg: Prosveşçeniye.
- Pustoşilo, E.P. (2011). *Leksikologiya. Frazeologiya. Leksikografiya*, Grodno: GrGU.
- Reformatski, A.A. (2000). *Vvedeniye v Yazıkoznaniye*, Moskva.
- Resulov, A. (1995). Akraba Diller ve Yalancı Eş Değerler Sorunu. *Türk Dili*, 524, 916-924.
- Samuk, O. (2022). Yalancı Eş Değer / İki Dilli Sesteş Yapılar: Türkçe-Rusça Örneği. *International Journal of Languages Education and Teaching*, 10 (2). 112-128.
- Savko, İ.E. (2005). *Ruskiy Yazık. Fonetika. Slovoobrazovaniye. Leksikologiya. Frazeologiya. Leksikografiya. Morfologiya*, Minsk: Harvest.
- Şanski, N.M. ve İvanov, V.V. (1987). *Sovremenniy Russkiy Yazık. Leksika. Frazeologiya. Fonetika. Grafika i Orfografiya*, Moskva: Prosveşçeniye.
- Şipova, E. N. (1976). *Slovar' Tyurkizmov v Russkom Yazıkı*, Alma- Ata: "Nauka" KazSSR.
- Şmelev, D.N. (1977). *Sovremenniy Russkiy Yazık. Leksika*, Moskva: Prosveşçeniye.
- Tokarev, G.V. (2008). *Sovremenniy Russkiy Literaturniy Yazık. Leksikologiya: Uçeb. Posobiye*, Tula: gos. Ped. Universiteta im. L.N. Tolstogo.
- Uğurlu, M. (2004). Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 29. 29-40.
- Yarmoşuk, K.İ. (2019). *Lojnyye Druz'ya Perevodçika v Teori i Praktike Perevoda*, 713-715, 06 Ocak 2023 tarihinde <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/238214/1/713-715.pdf> adresinden erişildi.

Extended Summary

It is not possible for a society to live without establishing any relations with other societies. Due to the social, economic, political factors, cultural relations, wars and religion between nations, all languages contain words of foreign origin taken from other languages. Although Russian (Indo-European language family) and Turkish (Ural-Altaic language family) are from different language families and they have dissimilar alphabets, different sound and structure features and pronunciation differences, the interaction and relations between these nations creates common elements (words) in both vocabulary. There are a lot of words passed from Turkish into Russian or vice versa. Some words changed or had a different meaning as a result of the exchange of words between both languages. Therefore, this exchange caused similarity in terms of false friends. This study scrutinizes “homonyms” in other words “false friends” in Russian (source language) and Turkish (target language) languages. It is important to determine in which ways these words are similar or different. This linguistic study also intends to draw attention to the issue of false friends, shed light on further studies and prevent wrong translations from the mother language. This study aims at detecting false friends between both languages because of the difficulties caused by false friends in translation.

In this study, it is aimed to explain the concept of false friends, to deal with false friends in terms of their equivalents and usage characteristics in both languages. It also focuses on, revealing the meanings of these words and contributing to the elimination of problems that may arise from false equivalence by addressing the problems of translation between languages.

In this study, firstly, the reasons for arising of false friends are explained. The reasons for arising false friends are very diverse. Even if this results from mostly the complicated development processes of languages, the mutual interaction of the languages from time to time or completely its own development process causes this situation. This study explains the arising of false friends in language due to different reasons in details: Initially, they occur as a result of sound changes in the language. Secondly it results from the borrowed words in a foreign language. Lastly, false friends arise as a result of a semantic gap between the different meanings of a polysemantic words. In this research, false friends between Russian and Turkish are examined simultaneously and both comparative and scanning method and various dictionaries are used. It is possible to extend the number of words but in terms of the limitation of the study, some of the false friends described as homonymy in two languages are evaluated. In the study, the meanings of these words given in tables are included in both languages to show their semantic changes as well as their pronunciation in Russian and Turkish. These words given under both headings are arranged in Russian alphabetical order.

The words analyzed in this study which are evaluated under several categories as total (totally) and partial (partially) false friends and false friends according to the word types (noun and verb).

In the study, in terms of semantic equivalent, false friends are classified under 4 subheadings:

1. This group includes words that sound exactly the same in Russian and Turkish but have completely different meanings in both languages. These words are totally false friends. When a Russian learner looks up the meaning of such words in the Russian-Turkish dictionary, s/he thinks of this word with its Turkish meaning, which leads to translation errors.

2. In the words in this group, there is a false equivalence situation that arises from different sound features (phonetic features) in both languages. These false friends sound the same in pronunciation and are read in the same way, but differ in writing and meaning.
3. In this group, false friends are partially similar in sound but they have completely different meanings in both languages.
4. This group includes partially false friends. There is polysemy in false friends that are the same in sound and partially overlapping in meaning. One or a few meanings of the words which partially have the same connotation in Russian and Turkish coincide with each other. The meanings having different connotations which show partial false friends are underlined in the study.

After this classification, in this study, false friends, defined as homonyms in nouns and verbs according to their types in terms of word groups, are discussed under different headings. These headings include false friends in nouns in both languages, false friends in verbs in both languages, false friends as a noun in Russian and verb in Turkish and vice versa.

The study shows that the majority of false friends detected between Russian and Turkish possesses the feature of homonymy. It is also observed that they form total false friends because of having different meanings. Lastly, it is important situation that false friends in nouns are more than the ones in verbs.

This research which examines the interlingual false friends is an essential source for both linguistics and translation studies. The finding of the target false friends of the source word will be beneficial during the translation process. Determining these words, particularly in Russian-Turkish language pairs is also important in terms of the usage of languages by the learners effectively and correctly and the prevention of possible mistakes while translating.

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Öteki'yi Etiketleme

Selenay KOŞUMCU¹

Türkiye Türkçesi Ağızlarında Öteki'yi Etiketleme

Özet

Herhangi bir ayırt edici özelliği (biyolojik, fiziksel, kültürel veya psikolojik) bulunan hemen hemen her bireyin alışılmışın dışındaki bu niteliği, beraberinde yeniden tanımlanmayı (damgalamalar, kalıp sözler veya yargılar, lakaplar) getirir. Toplumda ilişkisel süreçlerde ortaya çıkan etiketleme (Ör. saldırgan, kör, katil, madde bağımlısı) adı verilen tanımlama süreçlerinde, başkalarının etiketlenen bireye bakışının hatta kişinin kendine bakışının dahi değişmesi, yeniden şekillenmesi söz konusudur. Farklı sosyal çevreleriyle düşünüldüğünde sürekli değişim halinde olan insan, kendini tanımlarken ben olarak kendi özneliğini merkezde kabul eder ve kalan tüm öğeleri pek çok farklı özelliğiyle (ırk, renk, cinsiyet, dil, sakatlık vd.) öteki olarak konumlandırır: ben ve ötekiler. Bu çalışmada bireylerin toplum içerisindeki ben ögesini tanıma, anlama süreci boyunca istemli veya istemsiz olarak karşısında konumlandığı öteki özelindeki olumlu ve olumsuz etiketleme biçimleri tespit edilecek ve böylelikle öteki'yi etiketlemenin dilsel ve kültürel kodları ortaya konulacaktır. Çalışma, Türkiye Türkçesi'nin ana ağız gruplarından Random yöntemi ile seçilecek metinler üzerinde yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Öteki, Etiketleme, Türkiye Türkçesi ağızları, Dilsel kod, Kültürel kod

Labeling the Other in Turkey Turkish Dialects

Abstract

The unusual characteristic of every individual with any distinctive feature brings with it a redefinition. In these identification processes, which are called labeling which emerges in relational processes in society, there is a change and reshaping of others' view of the labeled individual and even the person's view of himself. When considered with different social environments, a person who is in a constant state of change accepts his own subjectivity as the self in the center while defining himself, and considers all the remaining elements as the other with many different characteristics positions: me and others. In this study, it will be determined what the positive and negative labeling forms in the context of the other, which individuals voluntarily or involuntarily position against the self element in the society they exist in, during the process of recognizing and understanding, and thus the linguistic and cultural codes of labeling the other will be revealed.

Key Words: Other, Labeling, Turkey Turkish dialects, Linguistic code, Cultural code

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Kuramsal Art Alan

1.1. Etiketleme

Kavramsal olarak etiketleme, *stigma (damga)* sözcüğüne (yara, iz, işaret) karşılık gelmektedir. Uzun bir tarihi (klasik Yunan'da dışlanmış gruplara vurulan damganın adı) olmakla be-

1 Dr. El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi, Türksoy Bölümü, selenayksmc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7969-9664

raber bu kavram, sosyoloji alanındaki çalışmalarla (ilk alışma: 1861, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Erwing Goffman) n plana çıkmıştır (Marshall, 2005: 129). Genel tanımıyla, bazı bireylerin resmi ya da gayri resmi olarak farklılıklarının tanımlanmasına yönelik sözcükler *etiket sözlerdir* ve *etiketler, bireyin kendi bildiği benliğinden çok toplum aynasından görünüşünü yansıtır* (Cooley, 1902: 179-180).

Sosyal bir varlık olan insan, içinde yaşadığı toplumdan ayrı düşünülemeyen, etkilenen ve etkileşim halinde olduğu çevreyi de etkileyen konumundadır. Bunun yanında her insan yaş, cinsiyet, köken, eğitim ve toplumsal statü bakımından birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Benlik algısını oluştururken yaşam içerisindeki roller önem kazanmakta; bireyin bilişsel süreçleri, değer ve tutumları toplum tarafından kendisine yönelik her türlü olumlu ve olumsuz yaklaşımdan etkilenmektedir. Birey, toplumun kendisine dair yansıtıkları ile kendi hakkında bildiklerini karşılaştırarak aradaki farkı en aza indirmek, uyumlu hale getirmek üzere şekillendirmekte dolayısıyla diğer insanlardan gelen her türlü geri bildirimden etkilenmektedir.

Goffman, *stigma* adını verdiği etiketleme sürecini; “toplum, kendisine tehdit olabilecek bir olayla karşılaştığında genellikle onu toplum dışına atma refleksi gösterir ve bireyi etiketleyerek onun değerinin azalmasını sağlamakta dolayısıyla etiketlenmiş bireyler de kimsenin istemediği bir konum almaktadır.” şeklinde anlatmıştır. Vücuttaki fiziksel kusurlar; zayıf irade, tutkular, güvenilmeyen katı inançlar ve dürüst olmamak gibi bireysel karakter lekeler; ırk, milliyet ve din gibi bütün bir aileyi etkileyen etiketler olmak üzere üç türlü etiketten bahseder. Ve kendini de dahil ettiği olumsuz ayrımcılığa maruz kalmayanlar kategorisini *normaller* olarak nitelendirir (Goffman, 1965: *Stigma and Social Identity* 11).

Etiketleme yapıldıktan sonra, bireylerin/grupların kendi kimlik ve kişilik özelliklerine dair görüşleri önemini yitirmekte; toplum etiketlenen bireyi gerçek kimliği ve davranışlarından bağımsız olarak algılamakta ve tutumlarını buna göre düzenlemektedir (Mahendra vd., 2007: 623-624). Sosyal yaşamda gücü elinde bulunduran bireyler ile baskın olan gruplarca belirlenen ltlerin (zelliklerin, geleneklerin, kuralların, davranışların vd.) dışında kalan her şey *sapma* olarak nitelendirilirken sapma davranışı gösteren bireyler/gruplar *teki* olarak grlmektedir (Becker, 1991:1 ‘den akt. Yaprak, 2015: 68). Sapma davranışı, etiketleyenin bakış açısına göre değişmektedir ki etiketlenen davranışların bazıları evrensel olarak olumsuz değer taşımamaktadır (uyuşturucu madde kullanımı, eşcinsellik algısı, alkol kullanımı vd.).

Damgalama bileşenlerinden ilki olarak tanımlanan *etiketleme* için, *insanların arasındaki farklılıkların çoğunluğu dikkate alınmaz ve sosyal bir konu olarak değerlendirilmez (arabalarının rengi, sevdikleri sebzeler). Ancak bazı farklılıklar (deri rengi, cinsel yönelim vd.) belirgindir ve bu özellikleri seçmek ve adlandırmak etiket oluşturmaktadır, bu da damgalamayı anlamak için önemlidir* (Link ve Phlan, 2001: 367, Link vd., 2014: 513) denilmiştir. Bu adımda *olumlu* ve/veya *olumsuz* değer taşıyan *teki* etiketlerini görmek mümkündür. Bireyin ya da grubun ötekileştirilmesi için çoğunluktan farklı herhangi bir özelliğinin olması yeterlidir. Damgalama kavramlaştırma sürecine dair bileşenlerin diğer adımlarında, baskın kültürün inançları-

nın etiketlenen kişilerle ilgili istenmeyen özellikler ve olumsuz kalıp yargılarla ilişkilendirilmesi söz konusudur ve sonrasında bu kişiler arasında *biz* ve *onlar* şeklinde ayrılıklar gerçekleşir. Etiketlenen insan statü kaybı ve ayrımcılık yaşar ve damgalama eşit olmayan sonuçlara neden olur (Link ve Phlan, 2001; Link vd., 2014).

1.2. Öteki ve Ötekileştirme

İnsanın kendi kendinin bilincinde olan bir *özbilinç* varlığı olduğunu dile getiren Hegel, *özbilincin* de ancak tanınan bir şey olarak var olabileceğini söyler (Hegel, 2019: 191). Ona göre gelişmiş bir *özbilincin* oluşması ancak diğer *özbilinçler* tarafından bilinmesi, kabul edilmesiyle mümkün olabilir. Dolayısıyla *ben* dışında başka bir bilinç tarafından onaylanmadığı sürece *var olmayı* tam anlamıyla yaşayamaz. Kendisini tanımak ve tanınmak için başkasına yani *öteki* olana ihtiyaç duyar. Bu yüzden bireyler/gruplar *Köle Efendi Diyalektiği*²ndeki gibi iki karşıt bilinç olarak konumlanır ve aralarında bir eşitsizlik/karşıtlık vardır; biri (köle) diğerine bağımlıyken diğeri (efendi), dolaylı yolla bağımlı olsa da bağımsızlık mücadelesini kazanır (Hegel, 2019: 197). Bu süreç *özbilince* sahip olmanın yanında bir *yabancılaşma* sürecidir. Öteki, *ben olmayan* her şeydir ve *ben* ile olan ilişkide uzaktır, yabancıdır, başkadır.

Hemen her kültürde bir biçimde ortaya çıkan *ben* ve *öteki* ayrılığı söz konusudur. Henüz *doğu-batı* diye bir ayrımın bulunmadığı dönemlerde bile (bir ucunda daima bir ‘ben’ ve diğer ucunda ‘ben olmayan’ ya da ‘öteki’ bulunan) yaşanmış olan *erkek-dişi* ikiliği; bugün bir dine inananlar ve inanmayanlar, bir etnik kökenden olanlar ve olmayanlar, bir görüşü savunanlar ve savunmayanlar, köylüler ve kentliler, zenginler ve fakirler vd. olarak gördüğümüz karşıtlıklar *ben* ve *öteki* ilişkisinde çizilen sınırlarla ortaya çıkmaktadır (Kiraz, 2011: 153).

Tarihi sürece bakıldığında *öteki* (*alius, alia, aliud, alien* vd.) kavramının yabancılar veya diğer insan topluluklarını nitelerek için kullanıldığı görülmektedir. Grekler 6. ve 7. yüzyıllara kadar yabancıları tanımlamak için kullanırken Avrupalılar coğrafi keşiflerde (15.-17 yy.) karşılaştıkları yeni yer ve insan topluluklarına (*barbar* sözünün ortaya çıkışı da *ötekileştirme* yoluyla), Hristiyan olmayan unsurlara (12.-18.yy.), Rönesans döneminde *aydınlanmamış olan(lar)* karşılık olarak kullanmıştır (Subaşı, 2003:15-16).

Ötekileştirme sürecinin bir yönü, *farkın saptanmasına dayanan tutum* temeline dayanır. Bu fark kaçınılmaz olarak *şağıda olma bağlamında* yorumlanır. *Ben* ötekine değer biçerken kendisini ölçüt alır ve *ötekini* kendisinin eksik hali olarak görür ve kendini tanımlama şekliyle daha aşağıda gördüğü *ötekiyi* aynı zamanda olumsuz bir konuma yerleştirir: benden olanlar ve benden olmayan *ötekiler*. Bu konumda *kendi, öteki* ile arasındaki farkı öteki olanın çıkarılması, dışlanması ya da yok edilmesi yaklaşımıyla sürdürebilmektedir. Doğu’yu geri kalmışlıkla ifade eden Batı’da, Batı’yı sömürgeci olarak nitelendiren Doğu’da, tarihte yapılmış olan ırkçı faaliyetlerin temel mantığında vd. da bu tutum vardır (Schnapper, 2005: 27-28). Diğer tutum ise *evrenselciliğe* ve *asimilasyona* dayanır. Bu bakış açısıyla *öteki* kendi özgürlüğü içinde ka-

² “Köle Efendi Diyalektiği” Hegel’in *The Phenomenology of Spirit* adlı eserinde yer alır (ss.191-204).

lamaz ve *ben* olmak durumundadır. Öteki, *ben* kültüründe *kendi var olma* durumunu kaybederek yok edilir ve asimile olur (Schnapper, 2005: 27). Öteki ile her iki ilişki tutumunda görülen odur ki ortaya çıkan tavır olumlu, yapıcı ve destekleyici olmaktan uzaktır. *Tanınma* (kültür, kimlik, din vd.) kavramlarının tartışıldığı günümüzde gerekli olan *ben* ve *öteki* mücadelesinin sona ermesi, farklılıkların kabullenilmesi ve ikiliklerin devamının sağlanmasıdır (Kiraz, 2011: 160).

2. İnceleme Yöntemi

Bir süreç ve durum olarak, farklılaştırma ve ayrıştırma düşüncesiyle gerçekleştirilen *öteki-leştirme* ve en temel noktada bir farklılaştırma eyleminin sonucu olan *öteki*, bir imge yaratmaktadır. Bu imge yargılar içeren kimi zaman aşırı bir olumsuzlukla önyargılar kimi zaman *etiketleme (damgalama)* şeklinde karşımıza çıkabilen olumlu olarak da benzeştiren bir düşünme ve algı biçimidir (Ulağlı, 2006: 104). Bu etiketlemeler evrensel yargılamalar (cinsiyet, köken, din, ırk, mezhep vd.) olabileceği gibi toplumsal kültürel algılamalara bağlı olarak daha sınırlı bir alanda, belli topluluktaki farklılıkları (Antik Yunan'da *Yunanlılar-barbarlar*, Batı'da *beyazlar-siyahiler* vd.) ifade etmek için de kullanılmaktadır.

Çalışmada, inceleme metinleri olarak Karahan (1996)'ın yapmış olduğu Türkiye Türkçesi Anadolu Ağzları sınıflandırması esas alınarak, Batı Grubu (Afyonkarahisar Merkez Ağzı, Antakya Ağzı, Aydın Yöresi Ağzları, Balıkesir İli Ağzları, Bergama Kozak Ağzı, Dinar ve Evciler Yöresi Ağzı, Ermenek Yörük Ağzı, Eskişehir İli Manav Ağzları, Eskişehir İli Yörük Ağzları, Isparta Merkez İlçe Ağzları ve Manavgat ve Yöresi Ağzları), Doğu Grubu (Ardahan İli Damal İlçesi Ağzı, Bayburt ve Yöresi Ağzları, Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı, Iğdır İli Ağzları, Siverek Merkez Ağzı, Şavşat ve Yöresi Ağzları ve Van Gölü Kuzey Havzası Ağzları) ve Kuzeydoğu Grubu Ağzlarında (Artvin İli Arhavi İlçesi Derecik Köyü Ağzı, Rize İli Ağzları, Trabzon ve Yöresi Ağzları ve Vakfikebir ve Yöresi Ağzları) *öteki etiketlemeleri* belirlenecektir. Türk toplumunun millî ve kültürel değerlerinin, düşünce yapılarının, hayatı algılama ve yaşama biçimlerinin belirlenerek incelenmesine/anlaşılmasına imkan veren ağız çalışmalarından yararlanarak *öteki etiketlemelerinin* tespit edilmesi, *olumlu* ve *olumsuz* değer taşımaları bakımından sınıflandırılması, *öteki*'yi etiketlemenin dilsel ve kültürel kodlarının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

3. Türkiye Türkçesi Ağzlarında Öteki Etiketlemeleri

İnsanlar, dil ve onun eylemi olan konuşmayla kendi gerçeklerini söylemler halinde inşa ederler. Bu söylem pratikleri; zaman, tarih ve kültür ile bağlantılı olarak sürekli dönüşür. Bu söylemlerin inşa edildiği bilgi evrenleri toplumların repertuarları gibidir, onların muhtevası ve işlevişi bize toplumun gerçeklikleri hakkında ipuçları verir (Arkonaç, 2004: 93). Bu sebeple *ben* ve *öteki* kavramlarını anlamaya çalışırken Türk insanının *kendine* dair gerçeklik bilgisinin ne olduğu, kendi çerçevesinin içine neleri dahil ettiği ve kendinden başka olan, çerçevesinin dışında kalanları (başkası, yabancı vd.) *öteki etiketlemeleri* ile nasıl adlandırdığını Türkiye Türkçesi ağzlarından hareketle tespit edilmesine çalışılmıştır. Belli başlıklar altında gruplandı-

rabildiğimiz bu etiketlemeler (ırk, etnik köken, batılılaşma, ekonomik durum vd.) olumlu ve olumsuz değer yargıları içermektedir.

3.1. Irk-Etnik Köken

Ben ve öteki ayrımı genel olarak irksal nedenlere dayanır. Temelinde fiziksel/biyolojik farklılıklar yatar. Irkçılık, biyolojik açıdan eşit olmama fikrine dayanarak da kendini bilimsel temele oturtur (Akpınar, Şahin, 2017: 332). Ekonomik döngüler ve siyasi krizler, hatta savaşlarla yakından bağlantılı olan bu ötekileştirmeler toplum içinde/ halk arasında zaten mevcut olan (ama derin uykuda bulunan) düşünce, önyargı ve kalıp yargıların yavaşça ortaya çıkmasına yol açar (Somersan, 2009: 7). İncelenen Türkiye Türkçesi ağızlarında ırk temelinde ötekileştirme içerdiği tanıklanan tümcelerde etiketlemeler; genel ifadelerle (cavır, covū, gāvur vd.), milliyet adlarıyla (yonan, ermeni, urum, çerkes, türk vd.) ve ten rengine dayandırılarak (beyazlar-siyahlar) yapılmıştır:

bəzim_ evimiz benim bobamın_ evi ebemini_ evi yunan harbinde doq... **gāvur**ı hasdāne-siymişdi. giderken üş gatlı evimiz varmış dā temāmen camımışdı. yakmışla gitmişler çatır çatır. (EİMA. I/24 : 54-55)

burayı da doqkuz yüz seysen yedide tutduq. köyi de satdıq. Köyde heş bi tene **yerli** kalmadı. heş bi tane **çerkes** kalmadı. Şimdi köye gidiriq. olmuşuq köyün **yabancı**sı. çoğunu da tanımiri. ele hepsi köyli oldi. şimdi o duvarlara bahiriq. o yollara bahiriq ele tamamen **yabancı**. (VGKHA. 25: 18-21)

bi de vārdı bizim **mācır**, **çerkez** baq esgiden yabana kız verip alma yoqdu bizlerde. onnarda **ole**_ der biz yaban ne kız veridik ne alırdıq esgiden, ama şimdi qarışdı, bozuldu. (DEYA. II-65: 38-40)

iki yaşında çöcuqlāñ ayānda çarıq vā vallā. **rus**dan kırtulmuş diy mi? çoq fenādi. **ermen**i bi köyde gördüm. kendilēne gāzdırmış öldürmüş **türkmen**eri gömmüşlē urī. yanık derece gördüm unu da üç biñ gişiyi süñgülemişlē. bizim qopuq dayı burdan şiyen gēmiş gārabekiriñ posdasımış. somalı kosdiniñ_ ölü dimitiri diye geliyu. tireni arıyulāmış **ermeniler**. hindi türkiyi şidiyulā. soyqırımı aslında kim yapıdı? **ermeniler**. sabāla geliyumuş gāranıqda cepi geliyu. çayını içiyu hem gürşun atıyumuş. (BİA. III-9: 49-56)

SÇ: bu köye yu.. **türk asgeri** soqulmamış. türk_ asgeri yōmuş, **yonannılar gāvurları**_ **asgerleri** burdeymiş, yüzüne gülmüşle. yüzüne gülmüşler köyün_ isannarı doyurmuşlar, yidirmişler_ unnara. pişirmişler fırınlarımız vadır hep eviñ_ önünde. ekme_i 'kendimiz yaparıs. pişirmiş pişirmiş_ unnara yedirmişler. kāni toq. kem.. mustafa kemāl kemal oşarlarmış bizim_ insanna. qarşı gelennere qaqıverilēmiş cimci. mallarına cannāna pek zarar vememişler bu köve. (EİYA. II/06: 178-184)

bizim bi  om umuz var_ıdı evimizin  n nde.  imdiki adıyla **siyahla** dedimlele bizim **be-yazlar** ıla birisi  vlemmi di.  vlendi i in, adam tabi **siyah** oldu i in, bizim t remize uymadı i in bunnar aralarında ayle  avgası yapmı lar. (İMİA. 21: 1-3)

bizimkiler a ıskadan, osmanlı d lmı  ya demin anlatıyordım  ocu_a, osmanlı d lince biz diy r **t rklerin**  apısına kırmızı i aret koymı ler. bunnar  afa dutmı ler ya **rus** h k metine bir g n de tiren gelmi , yana mı . bunları asper_inen, saldatlar_inen, zor_inen tirene y klemi ler, d ru sibiryaya g ndermi ler. (AİDİA. II: 1-4)

Halk arasında olumsuz nitelik ta ıyan ki iler i in veya istenmeyen durumlarda dolaylı yol-larla (benzetmeler, yakı tırmalar vd.) ırksal nitelik ta ıyan  tekile tirme s ylemleri kullanıl-maktadır:

mesel  bi  sanı  ızdınnan “**covuru _ retdi**” deyo  biz. bizim k lim miz_ le.  nn  “**cov  yaratdı ı**” dey l .  nn   l . t b  y  rabbim. biz si irl ndik mi “**covuru _ retdi**” diyoz.  ızdı  mı si irl ndik mi b_ sanı  ok si irl ndik mi “**covuru _ retdi** s n    ba am” deyo . b le  iziyoz  ari bunu mesel   d  d vcen b n. “   ba am s n **cov  besledi** s n  g sd r verem b n s n  day nan”  l  deyo .  nn  **cov ** lafi  ok  onu ul . biz  ci si irl ndimiz and  dey r z biz. s n    ba am s n  “**covuru _evladi**” s n  dey r z. mesel  k nd   okl miz  si irl ndinn n  l  g vg _ d r z.  nn  devamlı “**cov  v di, cov  yaratdıy **”. (AYA. I-A/15: 199-205)

 avır dininden sa lam: sa lam olmayan  r k e ya i in. “*bu  avır dininden sa lam ma-sayı nerden buluksu ? Her bir yanı sallano.*” (AA: 307)

 avır parasından on para etmez:  ok de ersiz, a a ılık ki i i in. (AA: 307)

yahudi t ccar:  ıkarımı, bir i ten sa layaca ı k rı, a ır  derecede g zeten, kollayan kimse i in. (AA.349)

Olumsuzlama i erdi i g r len tanıklanmı  bu  rneklerin yanı sıra olumlu de er ta ıyan  teki etiketlemeleri de mevcuttur:

dedemgil yanı buraya isgen_oluyular. ba _annadı  mı, diK ad_ıT, buraya. **cavır** o zaman **cavırınan** yapıdırıylar  vi. bizim **t rk**den  adırd  bilen da ı  omay  bilen yoK_ u. **urumlar**, **cavır** bu didimiz **urum**, mesele unnar annadın mı? (BİA. II-9: 80-83)

benim k k m g vertepeli, annanem v mi  annanemi  gen lindemi  unn . bizim d ver-tepede    sene durmu  **esgi  avurl **.    sene **yerli  avur** derl mi , **yerli  avurl **. (BİA. III-7: 103-105)

burda ba  kazarlarmı ; y z ki i, iki y z ki i gelirlermi  burda  alı ırlarmı _ermenı zama-nında, e bah ha bu kar uda g rd hların bu heppi ba  yerleri yani, ba  duvarları belli da yani, o **adamlar**  alı kan_adamlarmı , o zaman hani bizim **t rkler** de  alı kanmı , onnar da. e  indi **t rkler**_alı mı ı bedeva para ola ki yeyeler. (Dİ  YA. 17: 14-17)

Bir ulus devletin inşası sürecinde farklı etnik gruplar ve uluslar varlığını sürdürebilir ve bu durumda bazen karmaşık sorunlar ortaya çıkabilir. Ulus devletin bütün vatandaşları için eşit hak ve yükümlülükleri vurgulaması gerekirken bir grup vatandaşını etnik kimliğinden ötürü ayrıma tuttuğu durumlarda (etnik ayrımcılık) bilinçli veya bilinçsizce yapılan uygulamalar ve bunların topluma yansımaları söz konusu olduğunda (Lordoğlu, Aslan 2012: 120) etnik kökene dayalı öteki etiketlemelerinin de var olması kaçınılmazdır. Türkiye Türkçesi ağzlarında bu konuda tanıklanan örneklerde ötekilikleri ön plana çıkaran ifadelerle (onnar-bizler, asil, öz vd.), olumsuz nitelemelerle (karışık, yabancı, guyruklu soyu vd.) ve etnik adlarıyla karşılanan (tağtacı, cıñgan, çepni, dadaş vd.) olumsuz etiketlemeler bulunmaktadır:

bizim gibi deil onlar, **yörükük** yapmazlardır. sonra biz onlardan hele hele gız alıP olan evermemiz olamaSdı, onlar ayrı bir gâbine, **tağtacı**. biz onları içimize gâtmazdık. haz_ëtmezdik biz onları **yörük** olalağ, öle bi şeyimiz vardı. (MYA. 20: 160-163)

öle memlekët_ora. orıya adam gonar mı, **ayı yörük**_orayâ isan gonar mı? HİD: **yörün guyruklu soyuymuş**. SD: ne va cānim. onna.. yarın zürıyetin nerde duracığ, nerede ürüyıcik? ne yıyecik, ne içecik? (EİYA. I/15: 53-55)

ıspanya **roman**dır, kökenne girdiñ mi. **roman** demek ıspanya demeKdir. onnara isim tağiler, **cıñgan** diler, öyle bi şey yok. uydur uydur dağ_ışde. tağan inğilis. inğiliz yazarı, kitabı ikiye parçaladılar. müslümannara kötü boyları verdiler. iyilerini kendi aldılar. Hırısdiyan didiK, şu didiK, bu didiK işde öyle ha. onuñ kökenne girdiñ mi bu çıkar. dümbek çalmadēm galdı diyon dümbek de çaldım çamavlıda. gencer sen bilmiyon, güllünün doğününü ben çaldım. ābemden bi dayaq yidim, sen **cingen** misin dedi. (BKA. I-16: 37-39)

sınır vardı, vardı. sınır vardı. bizim alevi sünnilere gitmezdin. annadın mı, sınır vardı. beki yanı, şurda yirmi seneye gadar tātacıya giTdiler. annadıñ mı? şindi bizde **çerkez**den gelin va, **ılaz**dan gelin va, **yörük**den gelin va, annadın mı? her millet, o okuyan çocuKlā gitdi, ırK garişdı yanı. onnar da aldı, onnara da gitdile, şindi denişdı yanı. (BİA: II-12: 46-50)

Olumsuz değer taşıyan bu örneklerin yanında etnik farklılıkları ötekileştirmeyen olumlu söylemler de vardır:

yörükler baK, yörüG_şıreti, **çepniler** bizim mesele bi de **macırlar**, bunnar **öz türk** olan türkiyenin_çindeki eñ soylu **öz türk** bunnar. **macırlar**, **yörük**ler **çepniler** üç gām bunna. Aynı türkceyi bilille. öbürgünnēñ hePicī yerli de osmanı devletinden önceki bunna. öñceki şey osmanı, osmanı da **yörük**. aynı bizim gāmdan. ortasyadan aynı berāber göçümüz var. hepimiz osmanıyan **çepni** gardaş. **yörünen**, ikisi aynı gardaş. onnar tarihtaTı hālen devam etdiriyi. onnar da bilī, bilī tariğē bagdıK sıra onnar da bilī. (BİA. II-9: 179-186)

manav bura. bizim burda hiç bu memleKetTe garişık yok. Hiç yok mu karışık? ZA: hiç yok. sōnadın_ışde şeyler geldi **macırlar** geldi. Unnar garişdı. **kürt mürt** öle bi şey yok. **manav** bizim burla. hep. (EİMA. I/11 : 22-24)

Kürt gelin var mı? SK: kürt gelin var. olabilir. EB: Kaç tane var? SK: unu bilemen dē...EB: Birkaç tane var galiba. SK: heral bi bu yanda var. baş bu hinciK gonusdū uñūS u, u da var. hani getiriyorlār böyle heP. olsun hepimizin allaha bir yavrum hinci isim ayrılmış. bēn öle hani ayırtım yok bizde. (EİMA. I/6: 145-147)

yedi göbeKde gelmiş derle ortasyadan türKmenleri buruya. yani yedi göbeKde. düşün yedi asırda buruya geldiği söyleller. çıkış aynı yürüklerle barabar. onun çı hani derler ki **türKmenne yürün** arasında bi sovan zarı var. gerçenden şimdi zar mar yok da. bi yürünen bi yere gessen çolun çocuk gāyaT böyle diyolog olu yumşag olu yani. (BİA. I-4: 19-23)

atatürk dedi Ki, doKsan dörT dene köy var didi. balıkesiriñ güney ve batısında didi. bunna- ra didi, bölge bölge isim taKdılar didi. hePsi aynı millet didi. **çepni, türKmen, yürük, manav, dadaş, amazon.** bölge bölge düşman isim taKdı. bunu yapan inğiliz. var bunuñ kitabı. ama menderes galdırmiş kitabı. (BİA. II-8: 1-4)

abe İğdirın yarısı **azeri**dir, yarısı **kürT**Tür. tabi **kürT**lerden dağdan, yayladan, köyden şehre inince çoğu **kürd** olmuş. **azeri** de azar burdan galiba göÇ ediyor. **kürdler** heP burdalarmış. seferbirlikTe bile **azerilen kürT** birlikTe yaşamışlar. **kürd**lere aşireT diyorlar, çoğunluğ **kürT**-Tür. (İİA. 18: 32-35)

3.2. Din ve Mezhep

Dinî gruplar arası farklılıklar ve tarihi anlaşmazlıklar bilinen bir gerçektir. Farklı dinler arasındaki uzlaşmazlıklar, aynı din içinde yer almasına rağmen kimi inançları nedeniyle birbirinden farklılaşan ve mezhepler olarak adlandırılan gruplar arasında çatışmalar (Keser 2004: 5-8) ulus-devletler için olağan bir durumdur. Türk zihniyet dünyasına bakıldığında *ötekini* belirlemekten ziyade *kendini bilmek* önemli bir yere sahiptir. Çünkü Batı’da inanılan aksine, doğuştan gelen bir günahkarlık olmadığı gibi, insan eşref-i mahlukat olarak tanımlanmıştır. Bu anlayışla *Yaradan* merkezdedir ve *yaratılana* hoşgörü O’ndan ötürüdür (Tatar, 2008: 188). Taranan metinlerde İslam dini ve onunla bağlantılı alışkanlıklar/gereklilikler/gelenekler (namaz, abdes vd.) yüceltilmiş, bu dinin alt kolları olarak kabul edilen mezhepler (alevî, sünnî vd.) kendi içlerinde ve diğer mezheplerce ötekileştirilmiştir.

türkler de **cavır** oluyum diyu emme olamaS güranı kerimimiz var yavrum. nası lafım, yerinde dē mi bu laFlar? dap’alı dayı vardı öyle derdi, bizim **türkler cavır** oluyum diyu emme olamaz derdi, güranı kerim var derdi. (BİA. I-3: 168-171)

ŞDB: Nuran abla seni istediler mi yoksa kaçtın mı Erdal abiye? NA: gāşdım, e vemedile beni buna. ŞDB: İstediler. NA: isdemedile de, benim ayilem biraz **mütasibdi**, hani namaz, abdes. bunnā da öle deyildi, vemedile. (BKA. I.1: 113-117)

benim evlenmama var daha. o benden yirmi yaş büyük. babam da söyledi ki “kızım” dedi, **“misliman**dur. kır’anini mur’anini oğur, cisleri temizdür. git’oriya. burda bi **yabancı** işdi seni,

ya rakıcı hımarcı. ille ki bi yerde basar aluller seni. buna git.” ben de giTTim işdi. yazıydi, yazı olmasa bozulurdi. (BYA. 2: 63-66)

oni oa verduK. ne bileyim bi ehlaKlı **misliman** bi kız bulusak vereceuk oa. haşimdi araba aliy hā kapıda. haşimdi bi ehlaKlı. bak mesela seni nasi benzettim olara. olar bizden räziydi ehlaKlı. (VYA. V: 161-163)

sınır vardı, vardı. sınır vardı. bizim **alevi sünnilere** gitmezdin. annadın mı, sınır vardı. beki yanı, şurda yirmi seneye ğadar **tātacıya** giTdiler. annadñ mı? (BĀA: II-12: 46-47)

sandediyula ki bizi, **türKmen** aşiretini hazıratı aliye dapıyu sandediyu. hazıratı ali şey evet ali emme muhammeT peygamberimis. canı olan kişi hem muhammeti peygamber. ne diyuñ, ya allah ya muhammeT ya ali, ali üçüncünü söylüyuñ. hiç aliyi söylüyuñ mu muhammeTden evel? söylemiyuñ amma gel gelelim annaT bunu işde, geri dehil. herkes kafasına göre deyİP geçiyu. hazıratı ali hemi emmisi hemi ğaynatası hemi müsēbi muhammet efendimis onuñ ya. cum āşamlāniñ ülüşü. biz onlardan gördümüzü yaPmaya ğayrat ediyuK. (BĀA. I-5: 277-284)

şindi neye bozanönü? Bunnā üç yörükmuş, üç ğardeş. biri demiş ki ben **boz apdalım**. oteki demiş ben **ġır apdalın**. biri demiş kī ben **ġul apdalım**. nas olüyo bu? bozanönü, ğulönü, aliköyü. yani **bettāşilik** şēsinden... **bettāşi** işēni seşmiş, alikōne oturmuş. ğulēnine iki ğardeş ayrılmaK istememişler **bettāşilik** Ten. biz demişle o şeye girmiyoruz, ırka. biz demişle bu ırkı tākib etcez. (İMĀA. 30: 35-46)

ıspanya romandır, kökenne girdiñ mi. roman demek ıspanya demeKdir. onnara isim taķiler, cñġan diler, öyle bi şey yok. uydur uydur daK işde. taķan iñgilis. iñgiliz yazarı, kitabı ikiye parçaladılar. **müslümannara** kötü boyları verdiler. iyilerini kendi aldılar. **Hırsdıyan** didiK, şu didiK, bu didiK işde öyle ha. onuñ kökenne girdiñ mi bu çıkar. köken tārīne. (BĀA. II-8: 15-19)

savaş zāmanı, yavuzun zāmanı. oğumuştursundur. o zamanlar **aleviye** zor verirlerdi. **aleviler** bırakmış, ğalmış. şindi **alevi** köylerini gör. bir şehir içinde yohtur. hep daġ başındadır. (AĀDĀ. IX: 48-50)

biz de **çePni** boyu olaraK seydi sādēt soyu olmayan insanıñ arkasında namas kılmayıs. ve bis cemimizi de ğörgülü olaraK yaparıs. ğörgü ve sorġu vardır bizde. seceresi bellidir. mūsayı kázım yedinci imamlardan mūsayı kázıma bālyız. biz ona el etek dutarıs. ha bizde bi de dört kavil olacaK. bir müse iP kavli iki rehber kavli üç mürşid kavli dört pir kavli. bu dört kavil üzerinde olmadıKdan sōra biz cem tuTmayız ve onuñ cemine girmeyis. seydi sādēt olacaK. (BĀA. II-10: 66-72)

3.3. Soy

Ötekileştirme; ırk, etnik köken, din ve mezhep temelli olabileceği gibi soy temelli olarak da ortaya çıkabilmektedir. Sosyal grupların kendilerini diġer gruplardan ayırarak kimlik kazanmaları soy, kültür ve dil temelleri üzerine inşa edilen insan ilişkilerine dayanmaktadır. Bu grupla-

rın ortak özelliği grubun sahip olduğu farklılık bilincidir ve neticesinde ortaya çıkan ayrımlar zamanla beraberinde ötekileştirmeyi getirmektedir (Akpınar; Şahin, 2017: 332). Ağzılarda tanımlanan örneklerde akrabalık ölçüsü (üvey, döl, analık vd.) esas alınarak yapılan ötekileştirmenin yanında yaşadığı evden, şehirden veya ülkeden başka yerde olanların (el, dışarıklık, komşi vd.) ötekileştirilmesi söz konusudur:

benim hanımın annesi çok küçük yaşta ölü için **övey annē** elinde büyüdü. hani böyle pek oyuna moyuna da pek fırsatı olmamış yani. ya olsun canım ne fark edecek işin gerçeği bu yani. hani çocukluğunu yaşayamamış diyebilirim yani. (EİMA. II/15 : 95-97)

ŞDB: İyi bakarlar mıydı size? ME: gızım şimdi şu pontula yamalık yapıp olmaz, **üve** mi allah düşman başına vemesin. yani eyi bi şe deldir, kim olusa olsun. (BKA. I-25: 13-16)

bu **döl** de benim başıma **amel**. (baş belası, usanç verici, yük) (AA. amel: 42)

benim çocukları da gelinlerim var. a şimdi biri kayının kızı, bi denesi gene benim adamın amcasının oğlunun kızı, bi denesi gene amcasının oğlunun oğlunun kızı. üç gelinim. kızlarım da biri **yabancıda** biri benim bacımda, tēzesinde, bi danesi bi denesi de şeyde gene bizim **ekrabada**. (BYA. 6: 14-16)

böyüklerini bilmeyolā vallaha **çocuklarını**S. hiç olur mu! neredese **akrabalıkla** vilen bitcek. gitmelē yok, gelmelē yok. şu kimmiş deyo, hiç tanımeyö çocukla. (İMİA. 10: 62-66)

bir zamannar yaşamışlar, anaları ölmüş. Çocukları öksüz kalmış dutmuş bu adam evlanmağ işdamış, evlanmış. Bunnara **analuh** gaturmuş soora anaları soylamış boyuna: bu çocukları kaybedacağsın, ban bunnara bahamam demiş. (ŞYA. 9: 576-578)

NB : Nerye Burçin? Niçun süsleñdun? BŞ : Sevgilimle buluşcam. NB : Bu cadı cadı... **Yeni nesil** çok fena. NA : **Yeni nesil** gelin edilmez. (AİAİDKA. 6: 65-68)

dürüler çok itinala yapılır çünkü **el** içine çıkacak, eñ iyisini yapmaK lāzımdır. (AMA. 5: 19-20)

bu kadın buralı del; **dışarıklık**. eğerem buralı olsadı hemene tanırdım keni. (AA. dışarılık: 90)

el mi yaman, bey mi yaman? bey evde oturyo, **el yaman**: Zengin kişiler ne kadar güçlü görünürlerse görünsünler, başkalarına pek zarar vermezler. Kötülükler daha çok açlık ve yoksulluk çeken çevrelerden gelir. (AA: 303)

yabançılan argadaşlık yapılır Komşılın yapılmaz. ne gelirse **Komşidan** gelir zarar edersin. ama sen geldin marnadan habiriya meraba meraba herkes gider yerine yurduna. (VYA. XXVI: 70-72)

Olumsuz değer taşıyan örneklerin yanında öteki olanın yüceltildiği, yeğ tutulduğu söylemler de bulunmaktadır:

ālem afyon halkı dördünü bi gardaş sanıyōdu. ma āllede āvlē āltı ūslü šōne, **bi āviñ çocuĝu ĝibi**ydik hepimiz de, beş āltı tene deliKanlı varıdı, bubamgil varıdı. (AMA. 25: 2-5)

ħasır üzerinde olsa bile asil kızı al: Zengin ama görgüsüz bir ailenin kızı ile evlenmektense soylu fakat yoksullaşmış bir aileden kız almak daha iyidir. (AA: 312)

o tāz_ekmein_de gelenner... **hısım, akraba, ĝonu ĝoņsu** hāp gelinir. o belki tavanıñ yarısı yenerdin yani. (İMİA. 5: 39-41)

NA: Hep böyle birlikte mi çalışırınız? EY: evet **arkadaşlalla, ĝoņsulalla** işte **ĝayınmalar, ĝö-rümceler** hep burda. hep beraber yaparıs. ĝışlıĝ_ekmek yaparıs, ireşte yaparıs. gelenēmiz görenēmiz neyse onnarı yaparıs. (EYA. 39: 20-22)

neneleri de nekız_idi, ama bir **üvey_aneları** var_idi, çoh değerli bir karidi. hem güler yüz-lüydü hem açlıh_elliydi. ismi fāTmaydı. (İİA. 78: 95-97)

benim bi **kayınmam** var_idi nur yāsın canına. haşindi hiçbi şem olmasa da o sā olaydı. çok ēyi bi kariydi. (VYA. XV: 7-8)

Anası veya hem anası hem babası ölmüş olan (çocuk) olan **öksüz**³ ile babası ölmüş olan (çocuk) manasına gele **yetim**⁴ durumunda kalmış bireyler de olumsuz değer taşıyan ve ötekileş-tirilenler arasındadır:

oKul kapinin öundaydı ama beni oKula yollamadiler **yetim**iduk. (VYA. XV: 15)

geline veridiler sİR ismini derdiler artuk senindur. bā kimse vermedi. ben her yerden **yetim** beyüdüm yetimluKlan tamam oldum. yetim beyüdüm ben küçük yetim dokuz yaşında yetim oldum. bobam eldi yāni. (VYA. XVI: 294-298)

daha sōna işde nasıl işē oldusa, **ösüzleri** dedilē devlet alcāmış da okutcāmış dedilē. hinci ben unu duyunca ĝadā, ben dedim gidēn dedim, gidip de nāpcāñ bi ebe filen olurun dedim. (BKA. I-7: 102-105)

şindi bizim biz **yeTim** beyuduK **yeTim** beyünce bizim **anamız** yōdi Ki bi şe öretsaydı bize uşacūm. ne bilelim **üvey_anelarlan** bile şı ettuk iKi tane **üvey_anne** geldi üstümüze bi şe bilmey-ruk yalan Konuşamam. **anan** olacaK Ki öretecek sā bi şe. (VYA. XXIII: 25-28)

3.4. Memleket

Çoĝu toplumda göç hareketleri etnik ve kültürel farklılığı etkilemekte; nüfusu, ekonomik ve toplumsal dinamikleri biçimlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Tatar, 2013: 75). Çeşitli sebeplerle farklı etnik, kültürel ve dinî kökenlere sahip insanlar aynı mekânı payla-şır hale gelmektedir. Bu durum sosyal ilişkilerde zaman zaman problemleri de beraberinde

³ bkz. <https://sozluk.gov.tr/> Güncel Türkçe Sözlük (Erişim Tarihi: 14.03.2023)

⁴ bkz. <https://sozluk.gov.tr/> Güncel Türkçe Sözlük (Erişim Tarihi: 14.03.2023)

getirmektedir. Çünkü, *kültür ve kimlik, göç edenle birlikte taşınır, yani sınırın öte tarafına geçmekle kaybolmaz. Fakat taşınan unsurlar aynı kalmayıp değişirler. Aynı zamanda gittikleri yeri de değiştirirler. Ancak beklenildiği ya da iddia edildiği gibi melez bir kültür kolaylıkla oluşmaz* (Tatar, 2013: 76). Bir araya gelen ya da başka yerleşim yerlerinde (köy, kasaba, ilçe, şehir vd.) hayatını sürdürmekte olan farklı kültür ve anlayıştaki insanların yaşadığı/yaşamaları muhtemel durumların yansıdığı olumsuz değer taşıyan öteki etiketlemeleri Türkiye Türkçesi ağızlarında incelenen metinlerde mevcuttur:

istediler kızı istediler kızı vermedi bobası ben vermem dedi **komandıradan** ben vermem dedi. e uşan evi var. uşak āşik oldi bu kıza. oKurken ufacuken orta mektepTe. çare yoK çare yoK işte aldı oni. aldı haşindi oldi bi uşacū kıcazi oldi ondan haşindi yeni oldi e ēyi. (VYA. VIII: 103-105)

büyürdüñ de öle duyardıñ çocūnū **yabana** vırdimiz kızlarıñ, **Kurbetere** vırdimiz. şindi hemen çocuK dünyaya geliyo. (EİMA. I/15 : 63-64)

sōna **dışālā**da inşātİlā yapaLādı, özsoylā vā, şindi finansör mü diyōlā gālī ağā sermāye veren, āmcam, ābeyim ikisi, inşātlanıan ūraşırdı, ödemişTe biliyon bi postāne binā yapTıK yani güççüyūken güTdülē bizi. (AMA. 25 : 64-67)

onnā bizim dilden birāz dā denişik ğonuşuyolā **öbür taraf**. balıkköv de birāz dā bizden farklıdır. burası, horazköyü orıyī_ötüye aynı şeyi ğonuşulā. balıkköyüñ yalan dēmesī vādır. ğalañ dēyolā, yalan dēyolā. ōlū bi şey dēyolā yāni. yāni çeşit, farklı bi dilleri var yāni. farklıları var. (AYA. I-A/8: 20-23)

Olumsuz değer taşıyan bu örneklerin yanında memleket farklılıklarını ötekileştirmeyen olumlu söylemler de vardır:

kendimizden **kövden** övyetmen_jdi. (İMİA. 57: 82)

Kitmedim ki. **boba ocaa** tütütÇez diye burda ğaldığ. biz şēre gidinci şindi biz de bi bi_şiler olurdu. (EİMA. II/15 : 97-98)

İleri ülkelerde köy ve şehir ayrımının öneminin ve ağırlığının azaldığı düşünülmektedir (Yavuz, 1964:1). Ancak ağızlardan hareketle Türk toplumunda, avantajları ve dezavantajlarının tartışıldığı köy ve şehir hayatı ikiliğinin varlığını sürdürdüğü ötekileştirmelerle görülmektedir:

yapar. ō işi iyi. birez kendi tiPi bozuK ya işi iyi. SGA: Tipi de güzel. Mustafa K: ya başa güzel sen_öle dime ben.. başa.. SGA: Ben de kadımın. Bir şey olmaz. Mustafa K: o başa güzel. şindi **kōlü kōlü** oldūmuzdan pek kendimize ĩtibar gösTermiyoz. (EİMA. I/23 : 41-43)

nüfus dehe fazlaşmış, eskiye nisbet seferberliğe olan nüfusun beş misli fazla arttı, e arāzi nohsan, suyumuz yoğ. buna sebep **bütün millet** dağıldı, çekti getti istambollara, gurbette getti. (DİÇÇYA. 23: 25-27)

yoğdur bizim burda öle. ... hayır bizim burdū dēmezlā. bāzı **kōlē**dī dērlā. bizim burdu dēmezlā. buranıñ gonusması aynı **şehirlilā** gibēdir. ölü konuşurlā çünkü. (AYA. I-B/3: 73-75)

bizim **kōmūze** kōler özenir. bōle kimse birbirine küslü, kinni öle isan yoğdur bizim **kōmūz**-de. birbirinnen konuşmēcek şe yapmēcek. hani bālıdır yāni bizim **kōmūz** birbirine şeydir, bālıdır. öle birbirine hani öle şelik yoğdur bizim **kōmūz**de. **kōmūz** eyidir yāni. (EİYA. II/04: 86-90)

3.5. Batılılaşma

Özne ve öteki arasındaki ilişki, kültürel zemin üzerinde inşa edilen bir bakış açısıyla ifadesini bulmaktadır. Bu bakımdan Batı ile Türk kültürü arasındaki farklılıklar bu kavramların içeriğini doldurmada etkili olmaktadır (Tatar, 2008: 188). Türk toplumunun hem siyasi hem de toplumsal yaşamında uzun süredir etkili olan Batılılaşma düşüncesi insanların yaşayışlarını ve fikirlerini değişime uğratmıştır. Değişimin ilk aşamasında Batı ülkeleri önce askerî, sonra siyasi, bilimsel, kültürel pek çok yönden örnek alınmıştır (Akınar; Şahin, 2017: 333). Bu sebeple ötekileştirmenin mantığındaki kendini üstün görme, daha değerli bulma *Batılılaşma* konusunda tam tersine öteki olanı yüceltme şeklinde görülmektedir. Türkiye Türkçesi ağızlarında tanıklanan örneklerde *öteki etiketlemeleri* (yabancı devletler, Amerika, Avrupa) olumlu değer taşımakta, yalnızca bir örnekte geleneğin aksine gerçekleşen bir durum/davranış olumsuz değerle (güya medenileşmişler) etiketlenmektedir.

şindiki her şey medeni. bugün **avrupada** ne çıktı? **yabancı devletlerde**, bizde muğakçağ aynı şiyi yapmaya çabalyıñ. emme yapıyoruz da. bugün avrupanın neresinde ne çıkısa, kendimiz cızamasañ bile. (BİA. II-3: 13-16)

bekarlığda orıya gētmışler ya şindi Kardeşlerim inen de konuşirem diyiller ki “abla yani **avrupada duran bi insan** geliP köyde durmaz.” (BYA. 44: 16-18)

avrupēye gētmış birez millet. **avrupēye giden adam** zatē getürüP buriya yatırım yapmir, hep dişeriye yatırım yapir. / yōñ diyi, ben buriya nēydecem, diyir. en basit benim abim. (BYA. 85: 62-64)

MobilyacıK öğrenduk, inşaatçiluK öğrenduk. Bilmeduğum sanat yoktur. Yani ne hangi işe el tutarsen **Amerikan mühendisi** kusur bulamayacak şekilde sanatkârım. (AİAİDKA. 15: 93-94)

ama eskiden ana vardı baba vardı, ana babadan hebersiz isim koymazdı. e çocığın ana babası isim koymazdı. e ne yapağ işte girminci ‘asırda çocığlar **Avrupalaşmış** yani guya **medenileşmişler** ya’ ni. (SMA. 8: 6-9)

3.6. Ekonomik Durum

İnsanların ekonomik seviyesi, dahil olduğu/olacağı çevre tercihinin birincil belirleyicisidir. Bir kişinin maddi gücündeki değişiklikler beraberinde çevre değişikliğini de getirir. Bu andan itibaren içinden çıktığı muhit onun için *öteki* olur. Gücü elinde hisseden insan gelir düzeyi düşük kimselere öteki sıfat(lar)ını yakıştırır. Yaşam şartlarının çeşitlilik gösterdiği toplumlarda

“para”, güç ve medeniyet anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle maddi imkanları düşük olan kesim güçsüzdür ve öteki konumuna düşmesi doğaldır (Akıpınar; Şahin, 2017: 338). İncelenen ağız metinlerinde tespit edilen öteki etiketlemeleri daha güçlünün güçsüzü nitelendirdiği (eksik, fakir, orta hal vd.) olumsuz değer yargılarını içermektedir:

ama beraberluk var_idi eskiden. ama şimdi yok ölüm. şimdi sen de var ben de yok sen de var ben de yok hep oyle. ne zengunlū kabul edeyler ne fakirlū. **fakir** oluysin **fakirsın** **zengin** oluysin **zenginsın** boyle bi şe he. (VYA. XXVIII: 34-36)

düğün de şöle bölē, herkes tabi hali halınca. **fakir** düğünü ayırıydi, **zengin** düğünü ayırıydi, **orta halın** düğünü ayırıydi. (DİÇÇYA. 12: 17)

NA: Peki kızlar neden erkekle kaçıyorlar? GA: ço_unlū kaçıyordu. vermiyollardı gūzum. **fakir** dellerdi vermezlerdi. veya da o āyleyi sevmedik dellerdi vermezlerdi veya da amcam_öluna, dayım_öluna verecez ondan vermiyollardı. sevdiğini alamıyordun o zamān. büyükler ne derse o olur. (EYA. 14: 91-94)

FŞ: hē ğaynata vimēm dedi. **üslükçüler**, **türküçüle** dedi. vēmem dedi emme ğız da ğaşdı. Sİ: Ne dedi, ne dedi? FŞ: **üslükçülē**, **türküçülē** dedi. X: ıslığÇı türküçü dedī mesēla ıslığ çalar_ evvelden. bī tane emmi vardı ıslığ çalardı, bi de kendi yolda giderken türkü söyleyē söyleyē giderdi. Sİ: Onun için mi vermedi? FŞ: hē. **üslükçülē**, **türküçülē** dedi. ben bunnarā ğız vimem dedi. (EİYA. I/03: 97-101)

parası kalmayık deyin, kalan kimse yüzüne bakmıyı **eksiğın**. (AA. eksik: 97)

3.7. Yaş

Yaşlanma bütün dünyada ve tüm canlılarda yaşanan bir gerçekliktir. *Farklı toplumların yaşlı bireylere bakış açısı farklıdır. Özellikle modern zamanların etkisiyle toplumun farklı özelliklere sahip bireylere yaklaşımları, sosyal ve kültürel faaliyetlerdeki azalma, hastalık gibi birtakım yaşlılık problemleri ve yaşam koşulları, ekonomik şartlar yaşlı bireylerin sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır* (Canpolat, 2021: 83). Diğer taraftan yaşlıların da farklı yaş gruplarıyla aralarındaki çeşitli farklılıkları problem olarak görmesi ötekileştirmeleri ortaya çıkarmaktadır. Metinlerde tanıklanan örnekler yaşlılarla yapılan söyleşilerden derlendiği için daha çok gençlere yapılan olumsuz ötekileştirmeleri içermektedir:

ësgiler esgili ölenneñ adını ğollardı. hindi gomuyo **yeni yetmelē**. (EİMA. I/10 : 70)

küçüg büyüğini sayardı. **büyük küçügi** severdi. **küçüg** kesinlikle bi **büyük** yürüdüğü zaman onı geçmezdi. bi büyüğ küçügi bi yere gönderdiği zaman “gitmem, işim var” demezdi, giderdi. (SMA. 11: 13-15)

çocuk kısmisi, **böyyükler** konuşurkan höser. (AA. kısmisi: 164)

arhadaşlarla barāber yapardık heni onnarın da yaşı biraz **gelişkin** ya. onun için bizi fazla oğutmadılar. bizi derse guymadılar. bize halı doğuttu öğretmen. **büyüksüz** dedi. yaşınız geçmiş dedi. saten bizim oğula girdimizde o sene açıldı. **gelişkin** şilere az aldılar. (İMİA. 47: 17-24)

Ee X: sāmēdayda okumadın mı sen? HS: ı ih. X: o zamanla.. HS: girdim, girdik ... bi hem bi kere bi giriverdik, o **goca goca isanlar** okur muymuş dedile. utanışverdik, geri çekiliverdik. ... emine iramatlık ne ğin bayā vardık. gülüşüverince geri çekiliverdik biz. ayıp bişe sannetdik biz. ayıp dēmiş emme. okumadık işde. (EİYA. II/08: 8-12)

Manav'dan başka kimler var? AG: kimse yok. EB: Yörük var mı? AG: yörük de yok. EB: Çerkez de yok. Kürt de yok. AG: yok yok. bi manavdan başKa şimdi kimse yok burda. amān şimdi kim mar bizim gibi **külüsdür**ler dolu. hanı kim mar? evler göşdü yavrum. Hep şerdeler. benim çocuklarım hep şerde. (EİMA. I/21 : 57-60)

yaşlılığ nereye vasañ sīmāyo. yaşlıları ātik kimse ğabul etmiyo. şimdi **genşler** ğabul etmiyo ğuzum. Olannar ğızlar, ğızım yok sāti. iki olan, iki ğēlin, gelinner ğabul etmiyo. taķılıyasan taķıntı oluyo dēyolā. saşların dökülüyo dēyolar. zor. (EİYA. I/18: 22-25)

hindi iş tersme dönüP. esKiden biz yirmi yaşındaydık, inan allaha gahvede oturamazdık. gahveye değil, yola çıhamazdık **böyühlerimizin** gorhusundan. hindi bahırık, belece on beş yaşındaKi bi hoduh gelir, oturur Kehvede ağsaKallıĝ edir, böyüğüne Karşı gelir. (İİA. 23: 40-43)

Bunların yanında gençliğin ve gençlerin olumlu değerlerini vurgulayan ötekileştirmeler de mevcuttur:

yeni nesil daha iyi. evet. şimdi gelecek dā iyi olacağ. daha zekeler görmüyö mu? uzaya çıyorlar. adamlar ne haden ğafalı ki uzaya çıyor. yerin altından tünel vuruyorlar. tağ denize ğaden. ağlın hiç orayı düşünüyor mu? yerin altından tağ denizin altından tunel geçiyor yā! bir düşün. (AİDİA. XIV: 28-31)

maşalla **gençlerin** heppisinin kanı vığıl vığıl kaynıyo; bir dakke yerlerinde durmuyorlar. (AA. vığıl vığıl: 251)

boķunu ellemez çocuk olmaz dēller a, zamanında, delilikde her iş oldu bitdi. delilik de bitdi, **genşlik** de bitdi, ğocalığ öñündeyiz şimdi yāni. (MYA.13: 97-99)

esgiden **böyü ufa** ayırıyuduñ. bizi hiç cāmiye guymazlardı esgi adamlā. emme hincikilē çöcü, buraya getiriyu sobanıñ başına. esgiden bu işler yödu. şurdan bi **böyük** girdi mi **güççük** geri çekilir. (BİA. IV-21: 35-38)

3.8. Cinsiyet

Dünya dillerinin birçoğunda kadın ve erkeklere ilişkin söylemlerde kadınlara karşı bir tutum gözlenmiştir. Kadınlardan söz edilirken kullanılan sözcüklerin olumsuz çağrışımlara, aşı-

ğılamalara yol açtığı görülürken bu sözlerin erkekler için olanına pek rastlanılmamıştır. Dilimizde de kadın için kullanılan *eksik etek, kadana, evde kalmış vd.* sözlerin erkekler için olanları bulunmadığı gibi erkekleri aşağılamak için yine kadını olumsuzlayan *kadın gibi, efemine vd.* nitelendirmeleri kullanılmaktadır (König, 1992: 26). Türkiye Türkçesi ağzlarından tanıklanan örneklerde kadın ve erkeğin toplumdaki yer ve durumlarına bakıldığında kadınların daha çok geleneksel rollerine (annelik, evin yönetimi, ev içi ile sınırlı alanı vd.) ilişkin vurguların yapıldığı, kadın ile erkeğin toplu etkinliklerde ayrıştığı, kadının daha çok erkeğin arkasında kaldığı, erkeğe bağımlı olduğu, doğumdan itibaren erkek cinsiyetinin olumlu öteki etiketlemesiyle kadından yeğ tutulduğunu gösteren örnekler çoğunluktadır:

şo **yarım avrada** bak; oyuna boşuna bakmadan herkişe beş beş covap vero. (AA. yarım avrat: 255)

NA: Çocuğun ilk saçı kesilirken bir gelenek var mı? NA: tâbi olanın ilk saçı kesildinde hem ğurban kesersin olana hem de mevlüT okudursun. **gızlara** eTmezler, **olanlara** yapılır. vallâ bilmem öle bir gelenek var işTe. (EYA. 53: 52-54)

kız yükü, duz yükü. (AA: 324)

Ye yine **kız** doğdu. BA : Ho... Ondan sora geldi, gitdi. Gittuği zaman şe solemiş ki o iççi işte gene Kıs oldi ya, Kız va olmuş ya. Şimdi o dereye boyle kendi diyi boyle dereye koydum dedi başimi dedi vuu, ben ne yapacayim boğuleyim mi ben ne yapacağım dedi. (AİAİDKA. 2: 68-71)

dünya de_eşti. mesele bir do_um yapan **kadın**, af_edersin, evde yapmaz. bizler hep evde yaptık. doğtor yüzü görmedik. göcalarımıza itâtiydik. eşimiz ne derdi, o olurdu. şindi o işler hepten ğayboldu. şindi ara yitti, mezhep ğarıştı. (AİDİA. VI: 2-4)

hindiki geşlere bakıyon da hēy! hu yetişmiş ağaşların, yetişmiş ballarī dibini işlimeye kerasını yolla! **herifilē** aylığ alyō, **ğarları** beslō şindi ne vā! biz görmedik_öle bi şey. o teze çocuklāmız ıla çalış çalış çalış... **erkek**ten fazla biz dışarda goşā seirdir, çalışır gelirdig. **erkek** orda üyēdi. (İMİA. 51: 45-51)

he işde ilgi **ergeg çocu** ilk **erke**un olsun. e allah bilmeyi_mi onu kardeşim **erkek**_mi olacak **kız** mı olacak diye. he ğuya ādet işde. **ergeg çocuk** oturdular kucāma benim. (TYA. 32: 57-60)

şehirde ise yayan millet giderdi **erkekler** önde **kadınlr** arğada. (SMA. 11: 1-2)

çay_ıçer toğalasır memnunnūnan gelirdik. üş bes ğün sōna **erkek_āsık** bi toplasırdığ gelin ğız görme derik biz, gelin ğız görmē giderdik. (DEYA. I-41: 5-6)

şindiki düünnāmiz ğarışık **erkek ğancık** oynesişiyosunuz. onu biliyoz ğārī. (AYA. II/1: 14)

bizim ğadınlarımız oynamazdı u zıman. **ğadınnan erkek**.. Sİ: Hiç oynamazlar mıydı? RÇ: oynamazdı. ayrı oynallardı. ğadınnar ayrı oynardı erkekler aynı ayrı oynardı. (EİMA. I/2: 7-8)

Medeni durum, cinsiyet bağlamında değerlendirilmesi gerekli olan ötekileştirme konusudur. Bölgesel farklılıklar olmakla beraber evlenmemek veya evlilik birliğinin sona ermesiyle gerçekleşen boşanma, daha çok kadınların ötekileştirmeye maruz kaldığı⁵ bir durumdur. Türkiye Türkçesi ağzlarında erkeklerin medeni durumları ile ilgili etiketleme söylemi tanıklanmadığı gibi kadınlarınkine dair tanıklanan söylemlerin de olumsuz değer taşıyan etiketlemeler olduğu görülmektedir:

ävli_olcek. yalnız **başı bozğun**_olmêcek. göcasi_ölgün_olmêcek. (AYA. I-A/51-77)

dul avrat kimi : her söze karışan, büyükleri ilgilendiren konularda konuşup laf ebedliği yapan yeni yetişmiş kız çocukları için kullanılır. (AA: 299)

yetimlere, **dul Karılara** amcam çoh yardım^ederdi. babamın nüfusu çoh^idi. babam, o gadar yoh, ama amcam dörT dörTlükTü. (İİA. 78: 22-24)

iKi Tâne **dul kız kardaşuk** işte. o kız kardaşım da aliy ben de alıyım. beliyrik oni yâni. kah beş alıyruk kah dört alıyruk işte hâle o da ben da hâle geçini gidiyruk işte. eveT. allâma olsun binlerlen şükür ne bileyim. (VYA. IV: 65-67)

döğer kocam yok, söz eden kaynanam yok: **Evde kalmış kız** veya **dul kadın** için züğürt tellisi. (AA: 299)

Kadınlar için kullanılan olumsuz değer içeren öteki etiketlemelerinin yanında erkeğin ve kadının eşitliğinin anlatıldığı, birleştirici ve destekleyici, kadının Türk toplumundaki gücünün, başarısının, fedakarlığının ve saygınlığının vurgulandığı atasözleri, olumlu öteki etiketlemeleri de mevcuttur:

şimdi bizim **kadınâmıS** osmannıdır_ölum. gördünü bi kere gördü mü böle şe_apar. (BİA. III-17: 34)

onun için kadınlarımızdan allah rāzi olsun. bizim **karadeniz kadını** türkiye genelinde ben çok yerlere gittim gezdım. bizim kadınlarımız gibi **cefaKar kadın** yoktur. çalışkan yük arKasına alır hala yük aliy arKasına. (VYA. XVI: 54-56)

horan tePerler bilmem ne yaParlar. horuni biliysin. he televizyonda tePeyler dâ. aynı bi horan **kari kız erKeK** hepsi bir. hepsi bir. tePerler. (VYA. VII: 120-121)

şimdi sabâla **kadın** evele bi defâ su işi yapar. undan sōna çorbasını yapar, undan sōna yēmē yer herkes işine dâlır. iş **kadın** da gider **erkeK** de gider işe. bizde ayırma da yoKdur. (BİA. IV-2: 20-22)

erkek getiri sel olur, avrat çeviri göl olur: erkek dışarıda çalışıp para kazanır, evinin geçimini temin eder. Fakat karısı olmazsa eve gelen her şey, sel suyu gibi tekrar akıp gider. Evin hanımı

⁵ <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/kadin/turkiyede-bosanmis-kadinlar-marjinallestirme-ve-yalnizlastirma-tehlikesiyle-karsi-karsiya/1815076> (Erişim Tarihi: 14.03.2023)

ise, becerikliliğiyle sel suyunun önüne set kurup gelen malzemenin akıp gitmesini önler, birikip göl olmasını sağlar. (AA: 303)

erkek kuşun yuvası olmaz: Bir erkek evlenip hayatını bir kadınla birleştirmedikçe kendisine ait bir yuvası olmaz ; sokakları kendisine mekan seçer. Yuva sahibi olmak için mutlaka bir kadınla hayatını birleştirmesi gerekir. Çünkü yuvayı **dişi kuş** yapar. (AA: 304)

Tanımlanan örneklerden başka, *kadın* sözünün Türkiye Türkçesi ağızlarında⁶ *güzel, şık, hoş*⁷ anlamıyla kullanıldığı görülmektedir:

yaılanın deli olur şöle, güzelce, **ğadm ğadm**. (MYA. 23: 92)

ölüm dedim silkiñ dedim, baññ dedim bāni bi ğalom yağ vēriñ dedim. bāni başğı şey_ ilāzım del, bān çalışımēcen ğāri silkimēcen dedim. içini sürmādilā bağ **ğadm**_ölüm. (AYA. I-B/1: 35-37)

3.9. Karakter

Bir bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen üstün ana özellik, öz yapı, ıra, seciye anlamına gelen *karakter*⁸ tanımından da anlaşılacağı gibi olumlu veya olumsuz ötekileştirmeye açık bir unsurdur. Tek kişinin doğuştan getirdiği veya bireysel yoldan edindiği özellikler zamanla toplum içinde silinip gideceği gibi yine toplum tarafından pekiştirilerek sürdürülebilir ve her iki durumda da karakteri meydana getirir. Ağızlardan derlenen metinlerde bireysel veya toplumsal ötekileştirmelerin karakter konulu etiketleme örnekleri mevcuttur. Bu etiketler toplumun değer yargılarına göre kabul gören (fakır bubası, çalışğan, hatır_elli vd.) veya dışlanan (sıyrık, haylaz, ‘antıka) nitelermeleri içerir:

allah rāzı ōsun nurda yassın_u da nurda yassın. **fakır bubası**ydı u çocuk da. urda ğāldı. (Eİ-MA. I/52 : 66)

bağ benim gelinim çok severin, çoğ_yyi, **hatır_elli**, bundan bi sene ēvel yirmi dene şarpa almış gelmiş. ana bunnarı yoğsuzlu_a ver. (EİMA. I/14 : 65)

babasına beñzemiş. dede de **çalışğanı**dı dede. benim otudūm yerden bir_avıç toprağ_ğapacam ben derdi. benim yanıma derdi haylazlar gelmesiñ derdi, çalışğannar gessiñ derdi. **haylaz**-dan az_etmezdi hiç. çalışğan gessiñ benim yanıma derdi. (BİA. I-6: 87-91)

⁶ bkz. <https://sozluk.gov.tr/> Derleme Sözlüğü (Erişim Tarihi: 13.03.2023)

⁷ Örneklerde yer alan Türkiye Türkçesi ağızlarından başka: Garıpköy-Tavas (Denizli), Yenipazar (Aydın), Gülnar-Ezine (Çanakkale), Sivrihisar (Eskişehir), İstanbul ve Muğla.

⁸ bkz. <https://sozluk.gov.tr/> Güncel Türkçe Sözlük (Erişim Tarihi: 14.03.2023)

biz halı işlemeye beş yaşında başlarıs o zamanna düyüm atmē başlarıs. Ha gülünü sekiz dokuz yaşında file öğrenirsin de acık **ğafan** da **ayık** olursa. õmassa açı da yüksek yaşda öğrenilir. (İMİA. 7: 36-38)

çoK ğonuşuverisen de **şipdudaklı**. āzında lafi tıp tıp tıp tıp yetişdiriyõ bu derle. (İMİA. 6: 80-81)

anneyi diñlemedin mi, anañı diñlmeden bazara çāşıye gēTdiñ mi şuna baK benim lavı diñnemedi **sıynık**. . . bõle derle. (İMİA. 6: 78)

bi yandan bi yana lav ğötürüvēdiñ ği hindiki añlanda dediğodu deyalā ya ona da **müzövür** derledi. (İMİA. 6: 82)

filim adam: huy ve davranışları bakımından başkalarına benzemeyen ilginç insan, tip insan. “*filim adamsñ bre.*”(AA: 306)

nanca ‘**antıkasın** yoho; yapdığñ işlere kimsenin ‘akli ermiyo. (AA. ‘antıka: 43)

bu **abuhabis** herifi hiç semmem. gettiği her yere oğursuzluğunu da barabaar ğötürü. (AA. abuhabis: 36) (suratsız)

yāmur duasi var_idi evet. hā oni bilmēyırım yāmur duasi uzun dualar var_idi. ederdiler hocalar hep birden toplani diyelim bi kişi deil bi kaç kişi. he bi kaç kişi toplandı köyde cāmēde derdiler cumadan mesela felan ğün yāmur duasi yapacauk. hep birden toplani giderdiler hoca dua ederdi işte olar da amin ederdi. duymadım ben. benim zamanımda oyle bi şe yõdi **at kafasi**. dua var_idi dua var_idi oyle bi şe duymadım. ben oyle bi şe duymadım. (VYA. XXVIII: 25-29)

3.10. Eğitim Durumu

Toplumun çoğunluğunun sahip olduğu avantajlardan (barınma, aile, sağlık vd.) mahrum olmak bireyin yaşamında daha fazla mücadele etmesini gerektirir. Bu süreçte yeterli ve gerekli desteği (aile, arkadaş, akraba vd.) alamayan dezavantajlı bireyler en temel hakkı olan eğitimden uzak kalarak veya eğitim sürecini zorluklar içerisinde devam ettirerek/ettiremeyerek çocukluğundan itibaren ötekileşmenin olumsuz tarafında (eğitimsiz, cahil) yer almak durumunda kalır. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki söylemlerdeki eğitim durumu konulu öteki etiketlemeleri daha çok sosyal normlar, gelenekler ve maddi yetersizlikler gibi pek çok etkenle eğitimden uzak kalmış/bırakılmış birey/grupları niteleyen sözlerden oluşmaktadır:

oKutmamışlar zamānında yavrīm. ben hinci sõleyim. nişannısına şiy yazacak mektup yazacak diye bõle **cāhillig eski ğafalā** yavrīm ya. (EİMA. I/6: 5-6)

kızım -diyir- benim üç oğlum var, üçünün de gözi düşüp san. fakat sen hansini beğenirsen? diyi: men heş birisini de begenmirem, senin oğulların hebbi de **cahildiller**. getsinler, tahsil gör-sünner, tahsillerini yapsınlar. (VGKHA. 1: 237-239)

çEKdik ölüm. alaman harbinde çoK ğı'lık . alaman harbi pa'lamış. E **cāhiliK** biz ya. çocūñ biri dedi, harp yapıyumuş. bizim de ğoñşu alamanya dumiliñ ğaynatası. alaman ne harbi yapıyumuş? dedim ben. uçaKla gelividi. gelivinceK yatıñ dedi, alamanıñ uçaKlā geldi. üle dedim alaman emmiciK emme zeñginimiş ha dedim kendi içim, ne biliyim? alamanıñ uçaKlā geliyu diyu, alaman da bizim ğoñşumuzudu. **cahillik** va **körtük** va. sona şey yaPdık. alaman harbi oldu ölüm, ekin yok. un veridilē iñsan başına kiloynan. zeñgin kāfilesi babam fakiridi, kendi sulālemiziñ ceberler sulālesi. zeñgin sulālesi zeñgin daKımla anca unu bize verividile. biz öyle ğı'lık çEKdik ölüm. (BĪA. I-3: 40-49)

sen okur yazarlıñ var diyi yollamadılar oraya da yollamadılar. kendi ğafamdan bi şeyler örendim işde. ŞK: keşge gideydin biraz dā ilerletirdiñ orda işde. ilerletirdiñ. AK: almadılar ki. o zaman ço üdu gelen hep **ğara cāhil**. do üdan gelen hep **cāhil**, unları gönderirler bizi göndermediler. (EĪYA. II/03: 89-93)

3.11. Fiziksel Görünüm ve Sakatlık

Toplumda bazı bireyler/gruplar birtakım özelliklerle etiketlenmekte ve onlara karşı belli tutum ve davranışlar geliştirilmektedir. Bir toplumun *özel* birey ya da grupları nasıl farklılaştırdığı/dışarda bıraktığı/ etiketlediği pek çok bilimin ilgilendiği temel konulardan biridir (Burcu, 2006: 69). Toplumsal varlık olan bedenyle toplum sahnesine çıkan insan, toplumsal ilişkilerinde kendini gösterdiği ve algılandığı şekliyle gerçeklik kazanır. İnsanlar, toplumsal aktörleri bedenleri yönünden tanımlayabilmekte ve konumlandırabilmektedir. Bu beden tanımlamaları yoluyla bazı insanların toplum içinde damgalanmaya ve dolayısıyla ayrımcılığa maruz kaldıkları bilinmektedir (Aydın, 2013: 34). Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit edilen örneklerde, normal olandan farklı (ayağı topal, sakat, kör vd.) olduğunu ifade etmek ve fiziksel görünümlelerini (horaz gibi, şişman, çirkin, kel vd.) nitelemek için kullanılan etiketler bireylerin sosyal durumu ve saygınlık düzeyini etkilemekte, kültürel imgeleri yansıtan bu ötekileştirmeler olumsuz değer yargıları içermektedir:

ķayığa bindiler, rizeye gelcaĥlar ordan. rizeye gelince geldiler denizin ortasına, denizin ortasında ķayıķ başladı su alma. “hepimiz” dedi, “boğulcaz.” dedi, “gel.” dedi, “burdan” dedi, “biķař Kişi denize atalım yenlikler. kimi atalım? ĥalili atalım. ĥalilin **ayağı topal** ya bu bi şeye yaraman. türkiyede de yaramaz.” (BYA. 1: 185-187)

hinci geliyu bu köve, geli emme düşünereKden geli. unnāñ da kövünde de bi **topal bi kör** bi ğız vāmiş, olangillēñ kövünde de bi **topal kör** bi ğız vāmiş. seniñ eve gelimiş bi dilim e'meK isdēmiş, benim eve gelimiş dilim e'meK isdēmiş, öle öle geçinirmiş. (BĪA. III-6: 68-71)

iki ğızım var. bi adamlan bi ğarı bi de **sakat** çocuk var var şindi. onuñ başında duruyus. İşte nāpçıs. (EĪYA. I/20: 32-34)

beni ğatmazlādī oyuna çocuk dēyi de. onnān yetiřğiñ ğız, **ğabıdayı**. ben emini gibi **horaz** gibi bi şeyidim. öti yēde. bölü bölü bizim çocukluklarımız geşdi. (AYA. I-A/21: 35-37)

HE : Şimdi **şişman** kız almıyorler. Evvelde iş yapıyorlerdı kızım şişman kız evleniyodi. (AİAİDKA. 28: 39-40)

Adem babamuzun uç yüz evladi oldi. bi seneden ebi seneye olan evladini, birini birine verdi, ebirini ebirine verdi. Abillan doğen kız guzel oldi. Kābillan doğen kız **çirkin** oldi. bunlar birbirini almak istedile, Adem babamuz vermedi Abil. Abil gitti ova yüzine, kumun içerisine nere gömeceğ olduğunu bilmedi. (RİA. 32: 6-10)

annem **sakaT**dı benim bi bacāndan. ayām bıklır gibi oldu dirdi rāme'lik. urdan üş sene çeKmiş, üş seneden sona annemiñ bacaKları **sakat** gāmiş. heP bu yuvacıKları bu topuKları hep böle oyuğ oyuğ anam **sakaT**dın. ayaKları topallā yörürdü, yörürdü de topallıyı topallıyı yörürdü. (BİA. III-7: 120-123)

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ruhsal hastalıklara olan bakış açısını etkilerken toplumlardaki kültür, gelenek gibi faktörler de ruhsal hastalık algısını şekillendirmektedir (Cheon ve Chiao 2012'dan akt. Gündüz Sütçü, 2020: 13). İncelenen metinlerden birinde (Antakya Ağzı) bu hastalıklara dair *öteki etiketlemeleri* tanıklanmıştır:

bu adam evveli ' **akillidi**. bir hastalıktan soğna bele tozuttu. (AA. tozutmak: 244)

O adam şe le bele del, **zırnıkı deli**. (AA. zırnıkı deli: 269)

Zırnıkı mırnıkı emme adam ba'azan en 'akilli insanlara bileme 'akil öğredo. (AA. zırnıkı: 269)

3.12. Suç ve Suçluluk

Sözlükte yer alan tanımından da anlaşıldığı gibi hem törelere, *ahlak kurallarına aykırı davranış(lar)* hem de *yasalara aykırı davranış(lar) suç*⁹ olarak tanımlanmaktadır. İnsanlığın yaratılışından bu yana karşı karşıya geldiği sosyal bir olgu olan suç kavramı, birden fazla disiplin konusu olmuş büyük bir sosyal sorundur. Her toplumda suçtan bahsedilebilmektedir ve suçun bulunmadığı bir topluluktan söz edilemez (Aksoy, 2021: 15). Bazı suç türleri toplumdan topluma veya zaman içerisinde aynı toplum içinde değişiklik gösterir özellikte olsa da hemen hemen bütün toplumlarda belli başlı bazı davranışlar (hırsızlık, cinayet vd.) suç olarak görülmektedir. Ağızlarda tanıklanan örneklerde, devlet tarafından konulan yasalara uymadığı için ortaya çıkan suçlar dolayısıyla yapılan ötekileştirmeler (anarşit, hırsız, kaçakçı, teröris vd.) de toplumsal kurallara aykırı davranan insanların nitelendirildiği öteki etiketlemeleri (yüz garası, sünnedsiz, berduş, içgici vd.) de mevcuttur:

MB: şindikiniñ **anarşiti** va ya kusura galmañ. **başibozulık** u zıman eski adamlā, dedelēmiz **başibozulık** diyolā, toplu halde de ilken mallāni melaninī çalmayī, öldürmeye galkmışlā. Yav diyolā böle olmecek. dört yerden toplaniyo bu köv. (EİMA. I/28 : 1-3)

⁹ <https://sozluk.gov.tr/> Güncel Türkçe Sözlük (Erişim Tarihi: 14.03.2023)

heP hududlardaydım ben, sınırda. yâ şimdi gece bi çatışmaya girdik. ifpar geldi amma, ifpar geldi **gaçakçı** gelecek deyi, o zaman **terörüs** yoğudu, **gaçakçı** çoğudu. gece biz altı asgeridik, bi dutuşduk, onlar ikiye ayrılıverdiler **gaçakçı**lar. (MYA. 1: 51-55)

bu sebeğ bazarda alışveriş yaparkana bir **zinedölü** çentemi aparttı. (AA. apartmak: 44) (çalmak, aşırnak)

işde sabır etmişem goya gidedim çocukları, beş dane çocū. emme nolcēdi? hep çocuklarım kimi **ğahpe** olcēdi, kimi **deyyus** olcēdi, kimi **hursız** olcēdi. ha dedim çocuklāmın başını bāri bekleyem, bundan beşe fayda yok. (EİYA. I/30: 171-175)

o gızı diyola olan ğardeşlēne sen git, atnan. al, götür dağa kes, gömlēni de ğana bula bize geti diyola, biz başğa türlü köye giremeyis. yāni o bize **yüz ğarası** oldu, aslında ğızın suçu yok ama. esğiden şindiki ğibi mākeme yok. (EİYA. I/29: 215-217)

FG: ğārik işde ğız arēyız emme, buluyu da kimi **içgici** diyi siğarası vā diyi, kiminiñ āylesini beğenmiyo. ana sen burlādan bul bēne bi yörüg ğızı dē ip çıkıvınyı. ben de diyin çamavlıda filen vāsa lēn buyu ğissek arasak ya diyiniñ hana bōle bildik tanıdık diyiniñ. (BKA. II-4: 4-8)

diyiller ki hoca sünnehsizdir, sünnehsiz namaz kıldırır-yav ben diyir- bu ğirmi, ğirmi beş senedir men hocayam. men nasıl? men **gavuram** mi? men **sünnesiz** size namaz kıldırım. valahi -diyi- gösderecegem. (VGKHA. 1: 41-44)

oyle ellere ğöre hasuK ama gene has deyilüK. herkes **açuK saçuK** gezey. cenabı allah oları da ğöriy bizleri de ānadın mi. (VYA. III: 45-46)

Kemer köyi Çayelinun o yanda, orda bi herifun oğlu gelmiş İstanbuldan, bi hanum getmiş. hanum tebi çiplak gelmiş ordan. bu sefer, ehtiyar demiş ki kendi hanimina: "oğluna de ki, geturduğu kadun biraz ortsun kendini, **çiplak** duriyi." (RĪA. 37: 8-12)

kaş tane kız iştesun." yāni bōle ğitsun bi yāni, bi kaş tane deduğum yāni, bōle iştesun bağa kız da yuva kuracaūm. neyisa birisine ğittile; "**e serseridu**," dedile, "**berduştu**." vermedi. ebirine ğittile; - "**serseridu**, bu kumar oynar, içki içer." vermez. e bu tabi, bulari duyayırık tabi. (RĪA. 39: 10-14)

4. Değerlendirme ve Sonuç

Farklılıkların yüceltildiği günümüzde var olan düzenin birey/toplumları ötekileştirmeye yönlendirdiği çok açıktır. Dünyanın hemen hemen her yerinde ten renginden başlamak üzere, cinsiyet, din, mezhep ve kültür farklılıkları, ekonomik koşullar, ulusal ve bölgesel kodlardaki başkalıklar ön plana çıkarılmaktadır. Şartlar ne olursa olsun baskın olana kendini kabul ettirmek isteyen sosyal açıdan dışlanmışlık içindeki *öteki* kendini var etmek/gerçekleştirmek zorundadır. Sosyal dışlanmaya sebep olan her türlü olumsuz ötekileştirme kişilerarası ilişkilerin, toplumsal düzenin iyileştirilmesi ve korunmasının önünde büyük bir engeldir.

Türk toplumunda hemen her konuda hayatın içinde *ötekileştirme* yansımaları bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmada, Türk toplumundaki kendini tanıma süreciyle başlayan ben ve pek çok yönden tanımladığı ötekileri tespit etmek ve bunlara dair tutumlarını anlamak için Türkiye Türkçesi ana ağız grupları arasından seçilen farklı bölgelere ait derlenmiş metinlerden hareketle ötekileştirme etiketlerine odaklanılmıştır. Atasözleriyle, lakaplarla ve çeşitli benzetmeler yoluyla yapılan bu adlandırmalar/nitelendirmeler farklılıklara dayanmaktadır. Tanıklanan etiketler olumlu veya olumsuz değer taşımaları bakımından değerlendirilmiş, aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo 1. Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Öteki Etiketlemeleri

Konu	Öteki Etiketi	Yaklaşım
Irk- Etnik Köken	yerli, çerkes, mâcır, türKmen, türk_asgeri, beyazlar, cavır urum, esgi gavur, yerli gavur, ermeni, türk, öz türk, manav, mâcır, çePni, yörük, manav, dadaş, amazon, azeri, kürT	Olumlu
	ğavur, yabancı, rus, ermeni, yonannılar, ğävurların_asgerleri, siyahla, covuruğ_öretdi, covü yaratdığı, covü besledi, covuruğ_evladı, covü vëdi, covü yaratdıyî, gâvır dininden sağlam, gâvır parasınnan on para etmez, yahudi tüccar, yörük, tağtacı, ayı yörük, yörünğ_guyruklı soyu, roman, ciñgan (cingen), çerkez, ilaz, yörük, kürt mürt	Olumsuz
Din ve Mezhep	mütasib, misliman, boz apdal, ğır apdal, gul_apdal, bettäşi	Olumlu
	alevi, sünni, tâtacı, türKmen, Hırsidiyan	Olumsuz
Soy	ekraba, yabanÇi, bi äviñ çocuğu gibi, hasır üzerinde olsa bile asil kızı al, hısım, akraba, ğonu ğonşu, arkaşalla, ğonşulalla ğayınmalar, ğörümceler, üvey ana, kaynına	Olumlu
	övey annë, üvë, analuğ, döl, ‘amel, yabancı, el, yeni nesil, dışarlıklı, komşi, yetim, ösüz	Olumsuz
Memleket	kövden, boba ocaa, şehirli, kōmüz	Olumlu
	komandıradan, yaban, Kırbet, dışälä, öbür taraf, kōlü kōlü, bütün millet	Olumsuz
Batılılaşma	avrupa, yabancı devletler, avrupada duran bi insan, avrupëye giden adam, Amerikan mühendisi	Olumlu
	Avrupalaşmış, medenileşmiş	Olumsuz
Ekonomik Durum	fakir-zengin-orta hal	Olumlu
	fakir-zengin, üslükcüler, türküçüle, eksik	Olumsuz
Yaş	ësgiler, büyük(ler), böyyükler, böyyühler, yaşlı, yeni nesil, gençler, gençlik, ufä, güççük	Olumlu
	yeni yetmelë, küçük, çocuk kısmisi, gelişkin, göca göca isanlar, külüsdür, genç	Olumsuz

Cinsiyet	ölanlar, ergeg çocuk, herif, erkeK, kadın nāmiS, karadeniz kadını, cefāKar kadın, erkek getiri sel olur, avrat çeviri göl olur, erkek kuşun yuvası olmaz, yuvayı dişi kuş yapar, ğadın ğadın	Olumlu
	yarım avrat, kız yükü, duz yükü, ğızlar, kız, kadın, ğarlar, āsik, ğancık, başi bozgun, dul avrat kimi, dul Qarılar, evde kalmış kız, dul kadın	Olumsuz
Karakter	faķır bubası, hatır elli, çalıřĝan, ğafa ayık	Olumlu
	haylaz, řipdudaķ, sıyrık, müzövdür, filim adam, ‘antika, abuhabis, at kafası	Olumsuz
Eĝitim Durumu	cāhillig eski ğafalā, körlük, ğara cāhil	Olumsuz
Fiziksel Görünüm ve Sakatlık	‘akilli	Olumlu
	ayaĝı topal, kör, sakat, ğabıdayı, horaz, şişman, çirkin, zırnıkı deli, zırnıkı mırnıkı	Olumsuz
Suç ve Suçluluk	anarşit, başıbozuk, teröris, ğaçakcı, zinedölü, ğahpe, deyyus, hırsız, yüz ğarası, içgici, gavur, sünnedsiz, açuK saçuK, çiplak, serseri, berduş	Olumsuz

Eser Kısaltmaları

Afyonkarahisar Merkez Aĝzı: **AMA**
Antakya Aĝzı: **AA**
Ardahan İli Damal İlçesi Aĝzı: **AİDİA**
Artvin İli Arhavi İlçesi Derecik Köyü Aĝzı: **AİAİDKA**
Aydın Yöresi Aĝızları: **AYA**
Balıkesir İli Aĝızları: **BİA**
Bayburt ve Yöresi Aĝızları: **BYA**
Bergama Kozak Aĝzı: **BKA**
Dinar ve Evciler Yöresi Aĝzı: **DEYA**
Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Aĝzı: **DİÇÇYA**
Ermenek Yörük Aĝzı: **EYA**
Eskişehir İli Manav Aĝızları: **EİMA**
Eskişehir İli Yörük Aĝızları: **EİYA**
İĝdır İli Aĝızları: **İİA**
Isparta Merkez İlçe Aĝızları: **İMİA**
Manavgat ve Yöresi Aĝızları: **MYA**
Rize İli Aĝızları: **RİA**
Siverek Merkez Aĝzı: **SMA**
Şavşat ve Yöresi Aĝızları: **ŞYA**
Trabzon ve Yöresi Aĝızları: **TYA**
Vakıkebir ve Yöresi Aĝızları: **VYA**

Van Gölü Kuzey Havzası Ağzları: **VGKHA**

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Akpınar S., Şahin, B. (2017). Orhan Pamuk Romanlarında “Öteki”. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 11, 330-344.
- Aksoy, M. (2021). Suç Sosyolojisinde Etiketleme Teorisi ve Devletin Etiketlemedeki Yeri, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alan, N. (2022). *Ermenek Yörük Ağzı*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Arkonaç, S.A. (2004). Gerçekliğin İnşasında Özne ve Öteki Kavramlarının Bu Ülkede Düşündürdükleri. *İÜEF Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 8. Sayı, 92-101.
- Aydın, H. (2013). Etiketli Bedenler: Sakatlık Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayramın, N. (2014). Artvin İli Arhavi İlçesi Derecik Köyü Ağzı (İnceleme, Metinler ve Sözvarlığı), Yüksek Lisans Tezi, Kıbrıs Doğu Akdeniz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü.
- Boz, E. (2006). *Afyonkarahisar Merkez Ağzı (Dil Özellikleri- Metinler- Sözlük)*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Canpolat, Ö. (2021). Ötekileştirme Tartışmaları Bağlamında Yaşlılık ve Yaşlılığa Bakış Açısının İncelenmesi. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 81-104.
- Cooley, C.H. (1902). *Human Nature and the Social Order*, New York: Charles Scribner's Sons.
- Diñçer Bahadır, Ş. (2022). *Bergama Kozak Yöresi Ağzı*, Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Doğru, F. (2022). *Eskişehir İli Manav Ağzları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*. (Çev.) Ayşegül Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erbaşı, Y. (2019). Ardahan İli Damal İlçesi Ağzı (İnceleme-Metin- Sözlük), Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Goffman, E. (1965). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Prentice Hall.
- Gönen, M.E. (2003). Van Gölü Kuzey Havzası Ağzları, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Görgeç, C. (2020). Manavgat ve Yöresi Ağzları, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, T. (1978). *Rize İli Ağzları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 27.
- Gündüz Sütcü, G. (2020). Ruhsal Bozukluklara Yönelik Damgalamayı Azaltıcı Müdahalelerin Örtük ve Açık Ölçümler Üzerindeki Etkileri, Doktora Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Hegel, G.W.F. (2019). *The Phenomenology of Spirit*, (Çev.) Peter Fuss and John Dobbins, University of Notre Dame Press.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Keser, İ. (2004). İnançsal Ötekileştirme Aracı Olarak Kitap Kapakları. *Liberal Düşünce Dergisi*, 34, 5-24.
- Kiraz, S. (2011). Yabancılaşmanın Kökeni Üzerine. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:12, 147-16.
- Koç, A. (2021). Iğdır İli Ağzları (İnceleme-Metin-Sözlük), Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- König, G. (1992). Dil ve Cins: Kadın ve Erkeklerin Dil Kullanımı. *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınevi, 25-36.
- Kürüm, M. (2021). Bayburt ve Yöresi Ağzları (Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük), Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Link, Bruce G. ; Phelan, Jo C. (2001). Conceptualizing Stigma. *Annualreview of Sociology*. 27, 363-385. doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363.
- Link, Bruce G. ;Yang, Lawrence H.; Phelan, Jo C.; Collins, Pamela Y., (2004). Measuring Menta İllness Stigma. *Schizophrenia Bulletin*, (30)3, 511-541. doi: 10.1093 /oxfordjournals. schbul.a007098.

- Lordoğlu, K., & Aslan, M. (2012). Türkiye İşgücü Piyasalarında Etnik Bir Ayırıcılık Var mıdır?. *Çalışma ve Toplum*, 33, 117-146.
- Mahendra, V.S., Gilborn, L., Bharat, S., Mudoi, R., Gupta, I., George, B., Samson, L., Daly, C. ve Pulerwitz, J. (2007). Understanding and Measuring AIDS-related Stigma in Health Care Settings: A Developing Country Perspective. *Sahara-J*, 4(2), 616-625.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev.) Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mutlu, H. K. (2022). *Balıkesir İli Ağızları (İnceleme, Metin, Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nakib, B. (2004). *Antakya Ağzı (Dilbilgisi ve Sözlük)*, Hatay: Hatay Folklor Araştırmaları Derneği.
- Özçelik S., Boz E. (2001). *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik S., Boz E. (2009). *Siverek Merkez Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük)*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Polat, F. (2000). Şavşat ve Yöresi Ağızları, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sert, G. (2019). *Eskişehir İli Yörük Ağızları (İnceleme- Metin- Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Somersan, S. (2009). Irkların Olmadığı Bir Dünyada Irkçılık. (Erişim tarihi: 12.03.2023) <http://secbir.org/images/haber/2011/01/17-semra-somersan.pdf>
- Subaşı, N. (2003). *Öteki Türkiye 'de Din ve Modernleşme*, İstanbul: Vadi Yayınları.
- Tatar, H. C. (2013). Sürgünler Mekânı Dünya: Göç, Çokkültürlülük ve Ötekileştirme. *Humanities Sciences*, 8(1), 72-81.
- Tatar, T. (2008). Kimlik: Ötekini Belirlemek ya da Kendini Bilmek. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 48, 185-200.
- Tosun, T. (2019). Vakfikebir ve Yöresi Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük), Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ulağlı, S. (2006). *İmgebilim: 'Öteki'nin Bilimine Giriş*, Ankara: Sinemis Yayınları.
- Uysal, B. (2012). *Dinar ve Evciler Yöresi Ağzı*, İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Yaprak, M. (2015). Etiketleme Kuramı Çerçevesinde Çingene Etnisitesinde Kirlilik ve Sosyal Dışlanmışlık Algısı (İzmir Tepecik Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Mardin: Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yavuz, F. (1974). Köyden Şehre Göç ve Şehirleşme (Çevre Sorunları, Özellikle Toprak Açısından). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 33(03).

Yıldız, O. (2021). *Isparta Merkez İlçe Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Extended Summary

Conceptually, labeling corresponds to the word stigma (mark) (wound, scar, mark). Although it has a long history (the name of the stigma attached to excluded groups in classical Greek), this concept has come to the forefront with studies in the field of sociology (first study: Erwing Goffman) (Marshall, 2005: 129)

Man needs the other, that is, the other, in order to know himself and be recognized. Therefore, individuals/groups are positioned as two opposing consciousnesses, as in the Slave Master Dialectic, and there is an inequality/opposition between them; While one (slave) is dependent on the other, the other (master) wins the struggle for independence, even if indirectly dependent (Hegel, 2019: 197).

In the study, other labels will be determined based on the Anatolian Dialects classification made by Karahan (1996) as the review texts. It is aimed to determine the labeling of other people, to classify them in terms of positive and negative values, to reveal the linguistic and cultural codes of labeling the other, by making use of dialect studies that allow the national and cultural values, mentality, life perception and life styles of Turkish society to be determined and understood.

The distinction between self and other is generally based on racial reasons. It is based on physical/biological differences.

In the process of building a nation-state, different ethnic groups and nations may exist, and sometimes complex problems may arise. While the nation-state should emphasize equal rights and obligations for all its citizens, when it comes to conscious or unconscious practices and their reflections on society (Lordoğlu, Aslan 2012: 120), in cases where a group of citizens is discriminated based on their ethnic identity (Lordoğlu, Aslan 2012: 120), the labeling of other based on ethnic origin can also be applied. existence is inevitable.

Differences between religious groups and historical disagreements are a known reality. Conflicts between different religions, conflicts between groups called sects that differ from each other due to certain beliefs despite being within the same religion (Keser 2004: 5-8) are a normal situation for nation-states.

Othering; It can be based on race, ethnicity, religion and sect, as well as on the basis of lineage. Social groups' gaining identity by distinguishing themselves from other groups is based on human relations built on ancestry, culture and language. The common feature of these groups is the awareness of difference that the group has, and the resulting distinctions bring with it othering over time (Akpınar; Şahin, 2017: 332).

For various reasons, people with different ethnic, cultural and religious origins are sharing the same space. This situation brings with it problems in social relations from time to time. Because culture and identity are carried with the immigrant, that is, they are not lost by crossing the border. However, the

transferred elements do not remain the same, they change. They also change where they go. However, a hybrid culture does not occur as easily as expected or claimed. (Tatar, 2013: 76).

The idea of Westernization, which has been influential in both the political and social life of Turkish society for a long time, has changed people's lives and ideas. In the first stage of the change, Western countries were taken as an example in many aspects, first in military, then political, scientific and cultural (Akpınar; Şahin, 2017: 333). For this reason, in the logic of othering, seeing oneself as superior and finding more valuable is seen as glorifying the other, on the contrary, in Westernization.

Changes in a person's financial strength bring with it a change in the environment. From this moment on, the environment he came out of becomes the other for him. People who feel power in their hands attribute the adjective(s) to people with low income. In societies where living conditions vary, "money" means power and civilization. (Akpınar; Şahin, 2017: 338).

Aging is a reality experienced all over the world and in all living things. Different societies have different perspectives on older people. Especially with the influence of modern times, the approach of the society to individuals with different characteristics, the decrease in social and cultural activities, some aging problems such as illness and living conditions and economic conditions cause elderly individuals to experience problems (Canpolat, 2021: 83). On the other hand, the fact that the elderly see various differences between them and different age groups as a problem reveals othering.

In most of the world's languages, an attitude towards women has been observed in discourses about men and women. While it is seen that the words used when talking about women cause negative connotations and humiliation, these words for men have not been encountered very often. Missing skirt used for women in our language, kadana, stuck at home etc. There are no words for men, just like the woman who negates women to humiliate men, effemine et al. characterizations are used (König, 1992: 26).

An individual's unique structure is an element open to positive or negative othering, as can be understood from the definition of character, which means the main symptom that distinguishes him from others and the superior main feature, self-structure, character, character that determines the individual's behavior patterns. The characteristics that a single person is born with or acquired in an individual way will be erased in the society over time, as well as being reinforced by the society and sustained, and in both cases, the character creates.

Being deprived of the advantages (housing, family, health, etc.) enjoyed by the majority of the society requires the individual to struggle more in his life. Disadvantaged people who cannot receive adequate and necessary support (family, friends, relatives, etc.) in this process, have to stay away from education, which is their most basic right, or to continue/not be able to continue the education process in difficulties, and have to take part in the negative side of othering (uneducated, ignorant) since childhood.

Being deprived of the advantages (housing, family, health, etc.) enjoyed by the majority of the society requires the individual to struggle more in his life. Disadvantaged people who cannot receive adequate and necessary support (family, friends, relatives, etc.) in this process, have to stay away from education, which is their most basic right, or to continue/not be able to continue the education process in difficulties, and have to take part in the negative side of othering (uneducated, ignorant) since childhood.

Although some types of crimes vary from society to society or within the same society over time, certain behaviors (theft, murder, etc.) are defined as crimes in almost all societies.

In Turkish society, there are reflections of marginalization in almost every subject in life. In this study, the focus is on the labels of othering, based on the compiled texts belonging to different regions selected from among the main dialect groups of Turkey Turkish, in order to identify the self and others that it defines in many ways and to understand their attitudes towards them, which started with the process of self-knowledge in Turkish society. These namings/qualifications made with proverbs, nicknames and various similes are based on differences. Witnessed labels have been evaluated in terms of their positive or negative value and are presented in tabular form.

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları
Dergisi [DADA]
Haziran 2023

International Journal of Interdisciplinary
Language Studies [IJILS]
June 2023

Atıf (cite): Tarhan, Oktay (2023). "Türkiye Türkçesinde Hızlılık" adlı eser üzerine, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 6, 164-167. doi: 10.48147/dada.1297652.

“Türkiye Türkçesinde Hızlılık” Adlı Eser Üzerine About of the “Türkiye Türkçesinde Hızlılık” Named Book

Oktay TARHAN¹

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Paper Type: Book Review

Serdar KARAÖĞLU (2022). Türkiye Türkçesinde Hızlılık, Ankara: Gazi Kitabevi, 106 s. ISBN: 9786257911542

1 Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı, oktytrhn1988@gmail.com, ORCID:0000-0002-6587-0213

Makale Geliş Tarihi (Received): 16.05.2023 Makale Kabul Tarihi (Accepted): 31.05.2023

Kavramların nasıl işaretlendiği konusu dilbilimin, bunların zihinde nasıl yerleştiği konusu bilişsel bilimlerin ve bu kavramların neleri temsil ettiği konusu ise kültür tarihinin ve toplum biliminin üretken çalışma alanını oluşturmaktadır (Özezen, 2020, s. 134). Bu bakımdan dilbilim alanını kapsayan “Türkiye Türkçesinde Hızlılık” adlı eser, “hız” ve “hızlılık” kavramlarının disiplinler arası kavramlar olması sebebiyle kavramın hem farklı disiplinlerdeki hem de dilbilim alanındaki kullanımı üzerine yoğunlaşmış bir çalışmadır.

Karaoğlu, başta fizik olmak üzere felsefe ve sanat alanlarında da önemli bir yer edinen “hız” ve “hızlılık” kavramlarını dilbilim terimleri olan biçimbirim, sözcükbirim ve sözdizimsel yapılar yönünden incelemiştir. Bu çalışmadaki amaç, ölçünlü Türkiye Türkçesindeki işaretleyicileri ve “hız” ve “hızlılık” kavramlarının anlam alanının neler olduğu ortaya koymaktır. Bu kavramlarla ilgili bilgi vermek, “hız” ve “hızlılık”ın işaretleniş biçimini betimlemek ve “hızlılık” kavramını işaretleyen dil birimlerinin yapı ve işlemlerini ortaya koymak amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Eser genel hatlarıyla iki bölümden oluşmaktadır. Asıl bölümleri tamamlayıcı mahiyetteki “Önsöz”(v), “İçindekiler”(vii), “Denklem, Çizim ve Tablolar Listesi”(xi), “Kısaltmalar”(xiii), “İşaretler Listesi”(xiv) başlıklı bölümlerde çalışma hakkında temel bilgilere yer verilmiştir.

Kitabın ilk bölümünü “Hız Kavramı” oluşturmaktadır. Bu başlık altında kavramın disiplinler arası özelliğine değinmek amacıyla “Fizikte Hız”, “Sanatta Hız”, “Felsefede Hız” ve “Dilde Hız” konularına değinilmiştir.

“Fizikte Hız” alt başlığında fiziğin temel kavramlarından olan “hız”, yine fizik disiplinine ait olan mekaniğin konu alanında gösterilmiştir. Mekaniğin ilgilendiği konulardan olan hareket ile ele alınan “hız” kavramına bilimsel bir açıklama getirilmiştir. Cisimlerin zaman içerisinde bir yerden başka bir yere gitmelerini ifade eden hareket, fizik disiplininde hız ve sürat kavramını karşılamaktadır. Günlük dilde hız ve sürat sıklıkla birbirlerinin yerlerine kullanılmalarna rağmen fizik terimi olarak farklı kavramları karşılamaktadır. Örneğin; hız, bir cismin birim zamanda yaptığı yer değiştirme iken sürat, bir cismin birim zamanda aldığı yol olarak tanımlanmaktadır (Canan, Demet, & Nadire, 2019, s. 114).

Felsefe disiplininde hız kavramını “yavaşlık” kavramı ile birlikte ele alan araştırmacı, farklı kaynaklardan faydalanarak yavaşlığın aslında hızlılığı reddetmek anlamına geldiği ve hız kavramının güçlülük belirtisi olarak algılandığı üzerinde durmuştur.

Karaoğlu “Sanatta Hız” başlığı altında 18. yüzyıldan başlayarak günümüze değin insanlığın gelişim ve değişim ihtiyacını “hız” kavramı üzerinden değerlendirerek bunun sanata ne şekilde yansıdığı üzerinde durmuştur.

Birinci bölümün en kapsamlı başlığı olan “Dilde Hız” bölümünde ise “hız” kavramı belirli sözlüklerden yararlanılarak tanımlanmıştır. Buna göre verilen bu tanımlardaki anlambirimciklerden hareketle “tezlilik” kavramının gerçekleştirilen bir hareketin gerçekleşme durumuna ve

gerçekleşme durumunun zaman dilimindeki gerçekleşme skalasına vurgu yapıldığı görülmektedir (Karaoğlu, 2022, s. 15).

“Dilde Hız” bölümü içerisinde *Tezlik ve Kavram Alanı, Tezlik-Eylem İlişkisi, Tezlik ve Görünüş İlişkisi, Yarı Yardımcı Eylem-Kılınış İlişkisi, Tezlik ve Kiplik İlişkisi ile Dilbilgisi Çalışmalarında Tezlik Kavramına Genel Bir Bakış* başlıklarına yer verilmiştir. Bu alt başlıklarda dilbilimsel bir bakış açısıyla konuyu ele alan çalışmalardan faydalanılarak “tezlik” kavramı üzerinde durulmuş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Kitabın ikinci bölümünü “Hızlılık Kavramı” oluşturmaktadır. “Hızlılık Kavramı” adı altında üç ana başlık verilmiştir. Bu başlıklardan ilki “*Türkiye Türkçesinde Hızlılık Kavramı İşaretleyicileri*” adını taşımaktadır. Hız kavramının dile etkisinin anlatıldığı bu bölümde; oluş ya da kılış fiillerinin zihin tarafından eyleme dönüştürülmesi, hız kavramının da oluş ve kılış fiilleri sayesinde dilde soyut anlam taşıyacak şekilde ele alınmıştır. Bu durum hızın gerçek dünyadaki algılanışı ile dilde algılanıp ifade edilmesinin aynı olmadığını göstermektedir. Hızın dilde algılanış biçimini aşağıda verilen alt başlıklarda görebilmekteyiz. “*Hızlılık Kavramı İşaretleyicisi Olarak Dilbilgisel Bağımlı Biçimbirimler*” içerisinde “hızlılık” kavramının biçimbirim yönünden Türkçede ne şekilde işaretlendiği örneklerle verilmiştir. “*Hızlılık İşaretleyici Sözcükbirimler*” bölümünde ise eylemlerde, isimlerde, belirteçlerde, ünlemlerde ve sıfatlarda hızlılığın ne şekilde işaretlendiğini örneklerle gösteren bir sözcükbirim değerlendirmesi yapılmıştır.

“*Hızlılık İşaretleyen Biçim-Sözdizimsel Yapılar*” başlığında sözlükbirim ve biçimbirimin varlık ve olayların adlandırılışında nasıl rol aldığı üzerinde durulmuştur. Burada sözcükbirim ve biçimbirimlerin bir arada kullanımıyla “hızlılık” kavramını işaretleyen yapılara dikkat çekilmiştir.

“Hızlılık Kavramı” bölümünün son alt başlığı olan “*Hızlılık İşaretleyen Sözdizimsel Yapılar*”, “hızlılık” kavramının sözcüklerin anlambilimsel olarak bu kavrama sahip olması veya sözcüklere eklenen biçimbirimlerle işaretlenebilmesi dışında atasözleri, deyimler, kalıp sözler, birleşik eylemler, ikilemeler olmak üzere sözdizimsel yapılarla da işaretlenebildiği üzerinde durulmaktadır (Karaoğlu, 2022, s. 97).

Türkiye Türkçesinde “Hız” ve “Hızlılık” kavramı ile ilgili kitap boyunca yapılan tespitler değerlendirme ve sonuç bölümünde dile getirilmiştir. “Hız” kavramına dilbilimsel açıdan yaklaşan Karaoğlu, bu kavramın dilbilgisel yönden anlaşılmasını sağlamak için diğer disiplinlerdeki tanımlarını ve kullanılış şekillerini vererek bu kavram alanının her yönüyle incelenmesine katkı sağlamıştır.

İnsanların günlük yaşantısında ve alışkanlıklarında sürekli gelişim ve değişimlerin meydana gelmesi ve bireylerin çevresinde oluşan değişim ve gelişmelerin dile yansımalarından yola çıkılarak insan hayatında önemli bir yer edinen “hız” ve “hızlılık” kavramı üzerine bir çalışmanın bulunmaması, Karaoğlu’nu bu kavramla ilgili bir kitap hazırlamaya yönlendirmiştir. Bu bağlamda Dr. Serdar Karaoğlu tarafından 106 sayfa olarak hazırlanan ve Gazi Kitabevi aracılığı-

ęıyla okuyuculara 2022 yılında sunulan “*Türkiye Türkçesinde Hızlılık: Kavram Alanı ve İşaretleyicileri*” adlı eserin “hız” ve “hızlılık” kavram alanına ve işaretleyicilerine dair yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı ve alanında kaynak kitap olma niteliği taşıyacağı düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Karaoğlu, S. (2022). *Türkiye Türkçesinde Hızlılık*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özezen, M. Y. (2020). Türkiye Türkçesinde Ara-Orta Kavramlarının Dilbilgiselleşmesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 108-135.
- Sever, C., Türeci, D., Artar, N., & Dağ, O. (2019). *Hareket ve Kuvvet*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları..

Disiplinler Arası Dil Araştırmaları
Dergisi [DADA]
Haziran 2023

International Journal of Interdisciplinary
Language Studies [IJILS]
June 2023

Atıf (cite): Düzgün Uluyol, Kıymet (2023). “Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler” adlı eser üzerine, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 6, 168-174. doi: 10.48147/dada.1296718.

“Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler” Adlı Eser Üzerine

About of the “Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler” Named Book

Kıymet DÜZGÜN ULUYOL¹

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Paper Type: Book Review

Editörler: Leylâ KARAHAN ve Özgür AY (2022). *Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 753 s. ISBN: 9789751752925

¹ Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, kiymetduzgunuluyol@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2059-5964

Makale Geliş Tarihi (Received): 13.05.2023 Makale Kabul Tarihi (Accepted): 04.06.2023

Türk dilinin ağızlarını araştıran çalışmalar *Dîvânu Lugâti't Türk* ile başlar. Kaşgarlı Mahmut'un çok kıymetli eseri 11. yüzyıl Türk boylarının ağızlarına dayanır. Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili çalışmalar 19. yüzyıldan itibaren yapılmaya başlanmıştır. Bu alan ile ilgili ilk çalışmayı V.A. Maksimov 1867'de yapmıştır. İlk yerli çalışmalar ise Necip Asım, Urfalı Kemal Edip, Ömer Asım Aksoy gibi araştırmacılara aittir. Ahmet Caferoğlu ve Zeynep Korkmaz'ın bu alana çok önemli katkıları olmuştur (Gülensoy-Alkaya, 2011). Bu çalışmalar daha sonra yapılan çalışmaları etkilemiş, araştırmacılara yol göstermiştir.

Leylâ Karahan ve Özgür Ay'ın editörlüğünü yaptığı 753 sayfalık "*Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler*" kitabı 2022 yılının sonunda Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Kitap Türkiye'de bu alanın uzmanları ve Türk Dil Kurumu Ağız Araştırmaları Bilim ve Uygulama Kolu üyelerinin ortak çalışmasıyla meydana getirilmiştir.

Eser, Leylâ Karahan tarafından hazırlanan "Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması" adlı giriş bölümü ve her biri farklı bir ilin veya illerin ağızlarını anlatan yirmi bölümden oluşmaktadır. Eserde yer alan bölümler şöyledir; Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları (AOA), Afyonkarahisar İli Ağızları (AFA), Ankara İli Ağızları (ANA), Balıkesir İli Ağızları (BLA), Bursa İli Ağızları (BRA), Diyarbakır İli Ağızları (DYA), Elazığ İli Ağızları (ELA), Erzurum İli Ağızları (ERA), Eskişehir İli Ağızları (ESA), Kars, Ardahan ve Iğdır İlleri Ağızları (KRA), Kastamonu İli Ağızları (KSA), Kırşehir İli Ağızları (KŞA), Kütahya İli Ağızları (KTA), Manisa İli Ağızları (MNA), Muğla İli Ağızları (MGA), Nevşehir İli Ağızları (NVA), Rize İli Ağızları (RZA), Trabzon İli Ağızları (TRA), Uşak İli Ağızları (UŞA) ve Van İli Ağızları (VNA).

Kitabın ilk bölümü Leylâ Karahan tarafından "Türkiye Türkçesi Ağızlarının Sınıflandırılması" başlığıyla hazırlanmıştır. Bu bölüm Leylâ Karahan'ın daha önce yazmış olduğu "*Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*" adlı kitabın bir özeti şeklinde hazırlanmış oldukça faydalı bir bölümdür. Bu bölümde ağızla ilgili genel bilgiler verildikten sonra ağızlar üzerine yapılan çalışmalar, ilk ağız tasnifleri ve Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan sonraki tasnifler üzerinde durulmuş, son olarak ağız atlasları ile ilgili kısa bilgiler verilmiştir. Karahan (1996) bu çalışmasında 14 ses bilgisi, 8 şekil bilgisi ve 1 söz dizimi ölçütü kullanmış ve bu ölçütler ışığında Türkiye Türkçesi ağızlarını üç ana ağız grubuna ayırmıştır: Doğu Grubu ağızları, Kuzeydoğu Grubu ağızları ve Batı Grubu ağızları. Ayrıca Doğu Grubu 4, Kuzeydoğu Grubu 3 ve Batı Grubu 9 alt ağız grubundan oluşacak biçimde her ana ağız grubunu alt ağız gruplarına ayırmıştır.

Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler kitabının yirmi ayrı ağız bölgesini anlatan bölümleri 30 ilâ 40 sayfa arasında hazırlanmıştır. Her bölümde ortak başlıkları kullanılmış bölümler yedi üst başlıktan oluşmuştur. İlgili yöre ağzının uzmanı tarafından hazırlanan bölümlerde, ele alınan ilin tarihi, coğrafî, idari, nüfus yapısı ve o il ağızlarıyla ilgili yapılmış olan çalışmalara kısaca değinildikten sonra ses bilgisi ve şekil bilgisi alt başlıkları altında ilin ağız özelliklerine yer verilmiştir. Ses bilgisi ünlüler, uzun ünlüler, ünlü uyumları, ünlü değişimleri, ünlü düşmesi, ünlü türemesi başlıklarıyla ele alınmıştır. İlin ağız özelliklerine göre ünlü incel-

mesi, ünlü kalınlaşması, ünlü daralması, ünlü genişlemesi gibi ünlü değişmelerinden görülenler örnekleriyle beraber incelenmiştir. Ünsüzler, ünsüz değişmeleri, ünsüz benzeşmeleri, benzeşmezlik, ünsüz düşmesi, hece kaybı, ünsüz türemesi, ünsüz ikizleşmesi, ünsüz göçüşmesi başlıklarıyla ele alınmıştır. İlin ağız özelliklerine göre tonlulaşma, tonsuzlaşma, sızıcılaşma gibi ünsüz değişimlerine örnekleriyle yer verilmiştir. Şekil bilgisi başlığında isim çekim ekleri (çokluk eki, iyelik ekleri, aitlik eki, hâl ekleri), fiil çekim ekleri (şahıs ekleri, kip ekleri, birleşik kipli çekimler, ek-fiil, fiilimsi ekleri), yapım ekleri, zamirler, zarflar ve edatlar verilmiştir. Diğer bir başlık altında ilin ağız grupları ve bu ağız gruplarının belirgin özellikleri verilmiştir. Belirlenen ağız grupları ilin haritası üzerinde gösterilmiştir. Son olarak seçilen örnek ağız metinleri çalışmaya eklenmiştir. Her bölüm sonunda kullanılan kaynaklar sıralanmıştır. Özet niteliğinde olduğu söylenebilecek bölümlerde başlıklandırma ortak olmakla beraber içerikler ağız yöresinin özelliklerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Öncelik yöre ağzının karakteristik özelliklerine verilmiş gerektiği durumlarda ek bilgiler sunulmuştur.

Bölümler daha önce yapılan çalışmaların özünü yansıttığı için aynı anda incelenmesi zor olan yirmi kitabı tek kitapla incelenebilir kılmıştır. Ayrıca ortak başlıklandırma sayesinde okuyucuya kullanım kolaylığı sağlamıştır.

Ağız araştırmaları alanının en önemli unsurlarından biri ses kayıtlarının yazıya aktarılması ve yazıya aktarılan metinlerin incelenmesi için çeviri yazı işaretlerinin kullanımıdır. Farklı araştırmacılar tarafından hazırlanan bölümlerde işaret birliği sağlanmaya çalışılmış ve buna bağlı olarak eserin başında çeviri yazı işaretlerinin tam listesi okuyucuya sunulmuştur.

Ağız araştırmaları alanının en önemli zorluklarından biri ağız gruplarının tespit edilmesidir. Bu eserde yer alan illerin ağzıları çeşitli ayırt edici ve birleştirici özellikler kullanılarak alt ağız gruplarına ayrılmıştır.

Faruk Yıldırım tarafından hazırlanan AOA'da, Kuzeybatı Çukurova ağzıları, Merkez ağzıları ve Doğu Çukurova ağzıları olmak üzere üç ağız grubu belirlenmiştir.

AFA, DYA ve ESA Erdoğan Boz tarafından hazırlanmıştır. AFA, Merkez ağzıları ve Göçmen ağzıları olarak iki; DYA, Merkez ağzı, Bismil Türkmen ağzı, Çüngüş ağzı ve Çermik ağzı olarak dört; ESA ise Manav ağzıları, Yörük ağzıları, Türkmen ağzıları ve Balkan Muhacir ağzıları olarak dört ağız grubuna ayrılmıştır.

ANA Hakan Akca tarafından hazırlanmıştır. Şimdiki zaman ekindeki ses değişmeleri esas alınarak ANA'da üç ağız grubu tespit edilmiştir.

BLA'yı hazırlayan Hüseyin Kahraman Mutlu, ilin ağzılarını Türkmen ağzı, Çepni ağzı, Manav ağzı ve Yörük ağzı olarak dört ağız grubu altında incelemiştir.

BRA Hatice Şahin tarafından hazırlanmış ve BRA şimdiki zaman ekinin gösterdiği farklılıklara dayanarak dört ağız grubuna ayrılmıştır.

Ahmet Buran tarafından hazırlanan ELA, ilin genel ağız özellikleri dikkate alınarak üç ağız grubu altında incelenmiştir.

ERA'yı Efrasiyap Gemalmaz'ın *Erzurum İli Ağızları* (1995) adlı eserinden yararlanarak Osman Mert hazırlamıştır. ERA iki ağız grubuna ayrılmıştır: Yukarı Karasu-Yukarı Aras ağızları ve Çoruhboyu ağızları.

KRA, Ahmet B. Ercilasun'un *Kars İli ve Ağızları* (1983) eserinden yararlanarak Medine Yıldız tarafından hazırlanmıştır. Ardahan ve Iğdır, Ercilasun'un eserini hazırladığı dönemde Kars'ın ilçeleridir. Bu çalışmada bölüm başlığı güncel bilgiye uygun olarak verilmiştir. KRA beş ağız grubundan oluşmaktadır: Kars yerli ağızı, Ardahan-Posof yerli ağızı, Hanak Türkmenleri ağızı, Azeri ağızı ve Terekeme ağızı.

KSA, Ergün Acar tarafından hazırlanmıştır. KSA'da çeşitli ses, şekil ve söz dizimi özellikleri dikkate alınarak beş ağız grubu tespit edilmiştir.

KŞA'yı Ahmet Günşen hazırlamıştır. Ses ve yapı özelliklerine göre homojen sayılabileceği belirtilen KŞA dört ağız grubuna ayrılmıştır. KTA da Ahmet Günşen tarafından Tuncer Gülensoy'un *Kütahya ve Yöresi Ağızları* (1988) adlı eserinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada KTA sekiz ağız grubu altında incelenmiştir.

Ayşe İlker'in hazırladığı MNA, iki ağız grubuna ayrılarak incelenmiştir. Belirlenen iki ağız grubunun hem birbirinden ayrılan özellikleri hem de ortak özellikleri maddeler halinde verilmiştir.

MGA'yı hazırlayan Ali Akar şimdiki zaman çekimini dikkate alarak ilin ağızlarını üç ağız grubu olarak belirlemiştir. Birinci ağız grubu bölgesinde {-I batı}, ikinci ağız grubu bölgesinde {-yoru} ve üçüncü ağız grubu bölgesinde {-yo} şimdiki zaman eki kullanılır.

NVA'yı Leylâ Karahan, Zeynep Korkmaz'ın *Nevşehir ve Yöresi Ağızları* (1994) adlı eserinden yararlanarak hazırlamıştır. NVA iki ağız grubuna ayrılarak incelenmiştir.

RZA Turgut Günay'ın *Rize İli Ağızları* (2003) eserinden yararlanılarak Gündoğan Alpay tarafından hazırlanmıştır. RZA beş ağız grubuna ayrılmıştır.

TRA'yı hazırlayan Necati Demir ilin ağızlarını iki ağız grubuna ayırarak ele almıştır.

UŞA Özgür Ay tarafından Gürer Gülsevin'in *Uşak İli Ağızları* (2002) eserinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Şimdiki zaman ekinin {-(I)yo} olması birinci ağız grubunu, {- (I)yI} olması ikinci ağız grubunu ve {- (I)yA} olması üçüncü ağız grubunu oluşturmaktadır.

VNA bölümünü hazırlayan Engin Gökçür, ilin ağızlarını Küresinni ağızı, Yerli ağızı ve Erçiş ağızı olarak üç ağız grubuna ayırmıştır.

Eser ağızlar arasında karşılaştırma yapılabilecek malzemeyi içermesi bakımından önemlidir. Söz gelimi Anadolu ağızlarının ana gruplarını belirlemede önemli rol oynayan şimdiki

zaman çekimi, eserde yer alan illerin ağız gruplarının özellikleri belirlenirken hemen hepsinde ölçüt olarak kullanılmıştır. Bazı illerde ise şimdiki zaman çekiminin durumuna göre gruplandırma yapılmıştır. Örneğin bu çekimin Ankara ili ağız gruplarını net çizgilerle ayırabildiği tespit edilmiş ve bu ölçüte göre Ankara ili üç ağız grubuna ayrılmıştır. Bursa ili ağızları şimdiki zaman ekine göre dört ağız grubuna ayrılmıştır. Muğla ili ağızlarını büyük ölçüde birbirinden ayıran özelliklerin başında şimdiki zaman çekimindeki çeşitlilik gösterilmiştir. Yine Nevşehir ili ağız grupları için şimdiki zaman ekinin geniş veya dar ünlülü kullanımı en önemli özellik olarak belirtilmiştir. Uşak ili ağızları şimdiki zaman çekiminin karakterize ettiği üç ağız grubuna ayrılmıştır.

Karahan'ın Türkiye Türkçesi ağızlarını sınıflandırırken kullandığı tek söz dizimi ölçütü olan soru cümlesinin vurgu ile kurulması Doğu Grubu ağızlarını diğer ağızlardan ayırır. Elimizdeki kitapta bu durum Diyarbakır, Kars, Ardahan ve Iğdır ili ağızları için ek bilgi olarak sunulmuştur. Ayrıca Kastamonu ili ağızlarında görülen olumsuz soru çekimlerinde soru edatının zaman eklerinden önce gelmesi dikkat çekicidir; *sen gavudu hiç yime miyon?* 'sen kavudu hiç yemiyor musun?' örneğinde görüldüğü gibi.

Böyle kapsamlı bir çalışma öncelikle ciddi bir emek istemektedir. Farklı araştırmacılar tarafından hazırlanan yirmi ayrı bölümün tek çatı altında toplanması oldukça zahmetli bir iştir. Eser ağız araştırmaları alanı için bir kazançtır. Üniversitelerdeki ağız araştırmaları derslerinde hem dersi veren öğretim üyeleri hem de öğrenciler için başucu kitabı olacaktır.

Türkiye Türkçesi ağızları söz konusu olduğunda sadece Türkiye sınırlarını dikkate almak yeterli değildir. Türkiye Türkçesi ağızları başta Türkiye olmak üzere Balkanlar, Kıbrıs, Irak ve Suriye'yi de kapsamaktadır. Bu bölgelerden seçmelerin de dahil edildiği bir çalışma bize Türkiye Türkçesi ağızları alanında daha geniş kapsamlı karşılaştırma imkânı sunabilir. Oğuz Türklerinin eskiden beridir yerleştikleri bu bölgelerde konuşulan ağızlar birbirlerinden çeşitli küçük farklılıklarla varlıklarını devam ettirmektedir. Karahan'ın (2022: 23) tarifıyla ağızlar arasında anlaşmayı etkilemeyecek ölçüde ancak bir rengin tonları kadar farklılıklar bulunmaktadır.

İllerin ve ilçelerin ağızlarıyla ilgili gerek kitaplar gerekse yüksek lisans ve doktora tezleriyle elimizde epey çalışma vardır. Bu çalışmalar yapılacak yeni çalışmalar için çok önemli başvuru kaynaklarıdır. Bu çalışmalarla ortaya konan bilgiler kadar bundan sonra neler yapılabileceği de önemlidir. Ağızlarla ilgili daha sonraki süreçte yapılacak çalışmaların coğrafya, tarih gibi farklı disiplinlerle ilişkilendirilerek yapılması büyük önem taşımaktadır. O bölgenin tarihi, bölgeye yerleşen boylar, göç hareketleri gibi unsurları dikkate alarak çalışmak daha farklı çalışmalarını ortaya koyamaya yarayacaktır. Coğrafi bölge özelliklerinin sesler üzerinde etkisinin olup olmadığı, ulaşımın daha zor olduğu bölgelerde standart dilden farklılaşmanın daha fazla mı olduğu gibi sorular disiplinler arası yapılacak çalışmalarla gösterilebilir. Bu gibi sorular ağız atlaslarıyla bilimsel bir temele oturtulabilir. Coğrafya ile yakın ilişkili olan ağız atlasları bize bu çalışmaların disiplinler arası olduğunu gösterir.

Diğer dillerde ve Türk lehçelerinde gördüğümüz ağız atlasları Türkiye Türkçesi için de bir gerekliliktir. Karahan'ın (2022: 26) da belirttiği gibi ağız araştırmaları alanının artık önemli ve öncelikli işi Türkiye Türkçesi ağızlarının atlasını hazırlamaktır. Karahan'ın *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması* adlı eserinde 1 Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmalar, 1 ana ağız grupları, 14 ses bilgisi, 8 şekil bilgisi, 1 söz dizimi ve 3 ana ağız gruplarının alt ağız gruplarını gösteren toplamda 28 harita verilmiştir (Karahan, 1996). 2017 yılında Erdoğan Boz ve Semra Günay Aktaş tarafından hazırlanan *Eskişehir İli Dil Atlası* bu alanda öncülük eden bir çalışmadır. Bu çalışmada çeşitli etnik unsurların yerleşim yerlerini, ses ve şekil bilgisi özelliklerini, söz varlığını, lehçe ve dil haritalarını kapsayan toplamda 123 harita kullanılmıştır (Boz-Günay Aktaş, 2017). 2018'de yayımlanan *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı* yine bu alanda yapılacak çalışmalar için yol göstericidir. Bu çalışma hazırlanacak bir ağız atlası için gerekli olan bilgileri, yöntemleri ve ölçütleri anlatan kılavuzdur (Karahan vd., 2018). Eser bu konuda yapılacak çalışmalar için de bir kaynak durumundadır.

Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler kitabı ağız araştırmaları alanında araştırmacılara büyük bir kolaylık sağlayacaktır. Türkiye'nin her bölgesinden seçilen illerin çalışmaya dâhil edilmesiyle Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili genel bir fikrin oluşması sağlanmıştır. Eser bu alana ilgi duyan herkesin dikkatini çekecektir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kısaltmalar

AFA	Afyonkarahisar İli Ağızları
ANA	Ankara İli Ağızları
AOA	Adana-Osmaniye İlleri Ağızları
BLA	Balıkesir İli Ağızları
BRA	Bursa İli Ağızları
DYA	Diyarbakır İli Ağızları

ELA	Elazığ İli Ağızları
ERA	Erzurum İli Ağızları
ESA	Eskişehir İli Ağızları
KRA	Kars (ve Ardahan, Iğdır) İli Ağızları
KSA	Kastamonu İli Ağızları
KŞA	Kırşehir İli Ağızları
KTA	Kütahya İli Ağızları
MĞA	Muğla İli Ağızları
MNA	Manisa İli Ağızları
NVA	Nevşehir İli Ağızları
RZA	Rize İli Ağızları
TRA	Trabzon İli Ağızları
UŞA	Uşak İli Ağızları
VNA	Van İli Ağızları

Kaynaklar

- Boz, E. ve Günay Aktaş, S. (2017). *Eskişehir İli Dil Atlası*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gülensoy, T. ve Alkaya, E. (2011). *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (Ed.) (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (2018). *Ağız Atlası Kulavuz Kitabı (Türkiye Türkçesi Ağız Atlasına Hazırlık)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. ve Ay, Ö. (2022). *Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.